

АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 13

Одеса
2016

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 1279 від 06.11.2014 р.

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 2 от 10.10.2016 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор

Ківалова Т.С. – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступник редактора

Андрейченко С.С. – завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор

Члени редакційної колегії

Анцупова Т.О. – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Антипенко В.Ф. – завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету, доктор юридичних наук, професор;

Бабін Б.В. – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжна-
родного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Батлер Вільям Елліот – заслужений професор права імені Джона Едварда Фоулера (Універси-
тет штату Пенсільванія); професор Emeritus порівняльного правознавства (Лондонський універси-
тет); іноземний член Національної академії наук України;

Бехруз Х.Н. – завідувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознав-
ства Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Зелінська Н.А. – завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Націо-
нального університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Кізлова О.С. – завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного
гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Короткий Т.Р. – професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національ-
ного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Крижановський А.Ф. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гу-
манітарного університету, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Орловська Н.А. – професор кафедри кримінального права і процесу Національної академії
Прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор;

Пашковський М.І. – професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Націо-
нального університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Репецький В.М. – завідувач кафедри міжнародного права факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор;

Чаба Варга – почесний професор Католицького університету Угорського інституту правової
філософії, почесний професор-дослідник Інституту права Угорської академії наук;

Чубік Павел – доктор хабілітований, Європейський інститут Ягелонського університету.

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: серія KB № 16816-5488 Р від 25.05.2010 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.intlawalmanac.net
Тел. +38 048 719-88-48, +38 099 269-70-67

РЕДАКЦІЙНА КОЛОНКА

Шановна науково громадо, автори та читачі «Альманаху міжнародного права»!

В умовах безпрецедентних загроз для міжнародного миру й безпеки та взаємної уразливості сильних і слабких держав особливої значимості набуває неухильне виконання всіма суб'єктами міжнародного права міжнародно-правових зобов'язань. Вкрай актуальним це стало для України, що зазнала масштабних та невиправних порушень в таких основоположних сферах, як підтримання миру, безпеки, захист прав людини. Жодна держава світу, якою б потужною вона не була, не в змозі подолати глобальні проблеми самотужки, без об'єднання інтелектуальних і матеріальних ресурсів, без вироблення єдиної стратегії. Тільки міжнародне співробітництво держав на основі балансу інтересів дозволить вирішити кричущі проблеми і йти далі шляхом прогресу. Міжнародне право з його загальновизнаними принципами поведінки держав виступає незамінною основою такого співробітництва.

У наукових статтях чергового випуску «Альманаху міжнародного права» проведений глибокий науково-теоретичний аналіз різноманітних теоретичних та практичних проблем міжнародного та європейського права, порівняльного правознавства.

Особливого значення набувають сучасні дослідження проблем міжнародно-правового регулювання інформаційного суспільства, та ролі у цьому процесі ЮНЕСКО. Концептуальні документи, декларації, робочі програми ЮНЕСКО використовуються та можуть бути покладені в основу правової системи конкретної держави, що не лише наблизить її до міжнародних стандартів, а й виступить тим дієвим та ефективним механізмом втілення реальної практики в розвиток і функціонування інформаційного суспільства.

Звертається увага на питання захисту інформаційного й цифрового суверенітетів держави як домінуючих складових частин традиційного суверенітету держави та надається рекомендації щодо захисту інформаційного й цифрового суверенітету України.

Висвітлено проблематику міжнародної відповідальності держав, якій належить першорядна роль серед правових та політичних засобів охорони вищих цінностей людської цивілізації та забезпечення міжнародного правопорядку. Акцент робиться на системі міжнародно-правових примусових заходів, яка відіграє унікальну роль у механізмі міжнародно-правового регулювання, а в соціальному плані виконує функцію всебічного захисту безпеки міжнародного співтовариства та має на меті можливість гнучкого вибору адекватних і діючих засобів реагування на будь-яке міжнародно-протиправне діяння.

Ряд наукових статей присвячено різноманітним аспектам міжнародного економічного права. Справедливо відзначається, що головними принципами ЄС у сфері регулювання й підтримки малого та середнього підприємництва є зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні підприємств, усунення адміністративних бар'єрів і створення єдиного економічного простору ЄС шляхом уніфікації законодавчої бази у сфері малого бізнесу, посилення взаємодії країн – членів ЄС із питань створення економічного й валютного союзів у межах ЄС.

Грунтовними є дослідження проблем інтерпретації правових приписів про права людини, імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство.

Можна висловити сподівання, що подані матеріали будуть корисними широкому колу читачів, як науковцям, так і студентам, а також юристам-практикам, яких цікавлять сучасні проблеми міжнародно-правової науки та практики.

*З повагою та найкращими побажаннями,
заступник головного редактора С.С. Андрейченко*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 342.951:351

СУББОТ А. І.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету

ДЕМ'ЯНЧУК Ю. В.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління, адміністративного права
і процесу та адміністративної діяльності
Університету державної фіскальної служби України

ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ЗАКОННОСТІ ТА ПРАВОПОРЯДКУ ПОСАДОВИХ ОСІБ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Анотація. У статті здійснено аналіз сучасних тенденцій і заходів протидії та запобігання корупції в системі державної служби України з урахуванням зарубіжного досвіду. Висунуто пропозиції щодо запровадження ефективних методів і засобів протидії та запобігання корупції на сучасному етапі розвитку адміністративно-правового інституту в цій галузі.

Ключові слова: держава, корупція, державна служба, протидія корупції, запобігання корупції.

Постановка проблеми. Протидія та запобігання корупції визначається необхідністю формування ефективних технологій протидії різним інституційним деформаціям, що виникли в ході сучасного реформування системи державної служби, орієнтованим на ліберальні принципи державного будів-

ництва. З адміністративно-правової, управлінської позиції діяльність щодо забезпечення законності й правопорядку складається з рішення, його виконання та контролю виконання, реалізованих у межах трьох атрибутивних функцій держави: правовстановлення, правореалізації та правоохорони. Фактично саме на основі цих функцій відбувається «розподіл діяльності» між трьома гілками державної влади щодо здійснення основних напрямів державної діяльності, зумовлюючи специфічну функціональну роль кожної з них у механізмі встановлення й забезпечення правопорядку.

Розкриття функціональної специфіки кожної з гілок влади в цьому механізмі передбачає як перший крок розгляд особливостей участі у формуванні й зміцненні законності та правопорядку всіх ланок системи державної влади України, яку утворюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та суди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові питання щодо протидії й запобігання корупції висвітлено в численних публікаціях сучасних авторів, зокрема О.Г. Боднарчука, О.М. Войцехівської, В.Д. Гвоздецького, І.О. Григор'єва, М.І. Мельника, І.О. Ревак, І.О. Христич.

Мета статті. Сучасний стан протидії та запобігання корупції вимагає вдосконалення й розробки ефективних засобів боротьби із цим явищем, що зумовлює необхідність глибокого дослідження інституційно-функціонального змісту механізму забезпечення режиму законності та правопорядку посадових осіб.

Виклад основного матеріалу. Заходи протидії й запобігання корупції сьогодні – це складний правовий інститут. Він складається з різноманітних охоронних норм та інститутів конституційного права, що закріплюють різні заходи впливу, видове різноманіття яких у певній частині «повторює» систему заходів державно-правового примусу в інших галузях правового регулювання, проте має й істотні особливості [1, с. 47]. Серед санкцій конституційно-правового примусу, подібних до іншим галузевих видів державно-правового примусу, варто виділяти заходи конституційно-правового попередження, заходи конституційно-правового припинення, конституційно-відновлювальні заходи (заходи конституційно-правового захисту) та заходи конституційно-правової відповідальності.

Водночас для конституційно-правового примусу характерні також такі специфічні заходи конституційно-правового впливу, як заходи-«утримання», заходи-«протидії», заходи, пов'язані з визнанням недійсності (неконституційності, незаконності) нормативного правового акта, організаційні та організаційно-правові примусові заходи у сфері конституційно-правового впливу, санкції (констатації фактів, що тягнуть несприятливі конституційно-правові наслідки) [2, с. 12].

Відмінність заходів конституційно-правового примусу від однойменних заходів інших галузевих видів державно-правового примусу пов'язується з такими показниками, як специфіка видів органів (посадових осіб), компетентних застосовувати відповідні галузеві заходи державно-правового

примусу; особливості підстави процедур застосування заходів конституційно-правового примусу та інших галузевих видів державно-правового примусу; своєрідність системи й зміст конкретних заходів конституційно-правового примусу, що співвідносяться з тією чи іншою видовою групою заходів державного примусу, передбаченого нормами інших галузей права.

Так, наприклад, антикорупційне законодавство Франції спрямоване на боротьбу з посадовими злочинами державних чиновників, які приймають політико-адміністративні рішення, а також на протидію діяльності політичних партій, які застосовують незаконні методи фінансування й проведення виборчих кампаній [10].

Особливість французького антикорупційного законодавства порівняно з американським полягає в тому, що державні чиновники можуть брати участь у виборах, не втрачаючи свій статус. Їм дозволяється суміщати свою роботу з виборною посадою на місцевому рівні. Якщо ж вони обрані в загальнонаціональний парламент, то зобов'язані піти у відпустку зі служби, проте після закінчення строку депутатських повноважень мають право повернутись на колишню посаду без будь-яких обмежень [11].

У ході проведення реформи протидії й запобігання корупції було вдосконалено вже існуючі правові механізми адміністративно-правового примусу, що забезпечують законність у діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, введено нові заходи, встановлено підстави й порядок їх застосування. Аналіз праць О.Г. Боднарчука переконливо доводить, що необхідно переглянути базові нормативні акти, щоб дати визначення поняття корупції та наповнити його конкретним юридичним змістом, що дасть змогу визначитись із її різновидами й удосконаленням шляхів її вияву, уточненням того, хто є суб'єктами корупційної діяльності, з метою визначення їхньої відповідальності та покарання [3, с. 117]. Зміни торкнулися питання регулювання відкликання депутатів представницьких органів муніципальних утворень, виборних посадових осіб місцевого самоврядування, розпуску представницьких муніципальних органів, відмови від посади тощо. Новою правовою реалією стали інститути здійснення тимчасового контролю за виконанням заходів протидії та запобігання корупції [4, с. 61–64].

Вивчення практики реалізації зазначених новел, а також визначення ефективності дії відносно стабільних інститутів адміністративно-правового примусу, що застосовуються в цій сфері, є актуальними завданнями правової науки.

Механізм забезпечення законності в діяльності посадових осіб утворює взаємодію систем гарантій законності та гарантій права на здійснення заходів протидії корупції. Цей механізм можна визначити як систему взаємодіючих і взаємодоповнюючих публічних інститутів, засобів та умов, створених державою й суспільством, які забезпечують підтримку, охорону й захист режиму законності в процесі реалізації органами влади власної компетенції та здійснення переданих їм окремих державних повноважень [5, с. 24].

Аналіз сучасної структури протидії й запобігання корупції, зокрема висвітленої в роботі В.Д. Гвоздецького [6, с. 25–29], засвідчив, що її утворюють такі елементи:

- 1) умови існування самоврядування та режиму законності в країні;
- 2) нормативно-правова основа забезпечення законності діяльності посадових осіб – «нормативний компонент»;
- 3) система державних органів та інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення законності діяльності цих суб'єктів – «організаційно-інституціональний компонент»;
- 4) діяльність цих органів та інститутів щодо реалізації їхніх функцій і повноважень стосовно виявлення фактів порушень режиму законності в діяльності посадових осіб, відновлення порушеного правопорядку, застосування державно-правового примусу до правопорушників тощо – «функціональний компонент»;
- 5) юридичні засоби протидії та запобігання корупції в діяльності згаданих суб'єктів, охорона й захист від порушень, у тому числі заходи заохочення та стимулювання правомірної й ініціативної реалізації наданих їм прав, заходи правового примусу (заходи нагляду й контролю за правомірністю діяльності цих органів, запобіжні заходи, заходи захисту та відповідальності), самостійна діяльність громадян (заходи самозахисту), звернення за державним захистом права, у тому числі звернення до суду, звернення до органів місцевого самоврядування, використання масових громадянських акцій (мітинги, демонстрації) і механізми громадянського суспільства (звернення до неурядових, громадських організацій, засобів масової інформації) – «інструментальний компонент»;
- 6) процесуальні форми (процедури) охорони й захисту режиму законності.

Конституційно-правовий примус – це інститут, що в сукупності з іншими юридичними засобами становить «інструментальний компонент» механізму забезпечення законності діяльності посадових осіб. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку та взаємодії з іншими видами правового примусу, він покликаний забезпечити реалізацію основної функції цього механізму – охорону й захист режиму законності діяльності зазначених суб'єктів, тобто протидіяти корупції та запобігати її проявам [7, с. 94].

У розвитку інституту протидії й запобігання корупції в системі державної служби, що застосовується до органів і посадових осіб, на сучасному етапі чітко простежуються такі тенденції:

- ускладнення структури й системи цього інституту;
- збільшення обсягу регулювання суспільних відносин, пов'язаних із його застосуванням;
- розширення меж і форм державного втручання в діяльність системи державної служби;
- ускладнення механізмів відповідальності посадових осіб перед населенням та спрощення правової форми відповідальності цих суб'єктів перед державою;

- обмеження можливості використання форм безпосередньої демократії та залучення посадових осіб до відповідальності перед населенням;
- використання законодавством і нормотворчими органами муніципальних утворень правових засобів, неадекватних цілям конституційно-правового примусу, що застосовується у сфері місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що заходи протидії й запобігання корупції, які застосовуються до посадових осіб, за своєю природою та змістом є неоднорідними. У їх системі поряд із заходами конституційно-правової відповідальності можна виявити заходи конституційно-правового захисту, які в теорії конституційного права помилково «кваліфікуються» як міри відповідальності. До них належать скасування правового акта, визнання його незаконним, скасування юридично значущого результату, тимчасове здійснення повноважень органів місцевого самоврядування органами державної влади, відклик переданих окремих державних повноважень.

«Кваліфікувати» скасування незаконного муніципального правового акта як міру захисту дає змогу вивчення сутності цього правового явища, а також сучасної правової практики. Цей захід не має персоніфікованої спрямованості та застосовується для відновлення єдності правового простору. Його особливість полягає в тому, що він застосовується до об'єктів правової дійсності, які являють собою правові акти-документи, що функціонують самостійно в правовому полі та опосередковують волю носіїв відповідних владних функцій. Із цієї позиції є підстави більш широко трактувати й розуміти державний примус. Примусовий вплив може здійснюватись не лише на суб'єктів правовідносин, а й на правові акти. Особливе значення в механізмі застосування цього заходу примусу має інститут судового оскарження відповідних актів [8, с. 46].

Важливо розрізняти скасування нормативного правового акта та його анулювання. Необхідність останнього диктується обов'язком держави в особі судових органів відновлювати порушені права. Лише анулювання незаконного нормативного акта тягне повне відновлення порушених прав громадян, створює можливість для пред'явлення позову про матеріальне відшкодування. На відміну від скасування акта органом, який його видав, цей інститут дає змогу визнати такий нормативно-правовий акт нечинним із дня його прийняття, тобто фактично анулювати його. Водночас наявність процедури, яка дає змогу визначити незаконність актів, що видаються державними органами, незалежно від їх подальшої відміни, може мати певне значення для регулювання й застосування до цих органів заходів конституційно-правової відповідальності [9].

Обґрунтовуючи авторське розуміння вдосконалення форм і методів забезпечення правопорядку, основних напрямів зміцнення виконавчої влади, надання їй більшої динамічності, оперативності, наукової обґрунтованості, заперечуємо проти спроб окремих учених обґрунтувати тезу про «першопоходження» виконавчої (адміністративної, управлінської в його визначенні) влади та підсобний характер законодавчої й судової влади,

про неприйнятність для України парламентаризму, про екзистенційність адміністративного права та культуротворчих функцій державного й цивільного права, про моральні обов'язки органів виконавчої влади на всіх рівнях під час вирішення питань економічного, культурно-духовного й побутового характеру.

З огляду на національні особливості забезпечення правопорядку та сучасну практику функціонування правоохоронних структур ми дійшли висновку, що в їх основі, крім інших причин, лежить невідповідність між соціальним призначенням і правовим призначенням органів правоохорони, що призводить до спотвореного закріплення в законодавстві й відомчих нормативних актах цілей їх діяльності, оцінок їх досягнення.

На нашу думку, діяльність органів правоохорони повинна бути правовою за своєю природою та соціально орієнтованою за своєю суттю. Для цього необхідно домогтися насамперед того, щоб юридичне закріплення процесу будівництва й модернізації правоохоронної системи було підпорядковане виразній, юридично зафіксованій державній політиці у сфері забезпечення правопорядку, запобігання та протидії корупції.

Для сучасної України дедалі гостріше відчувається необхідність пошуку оптимального поєднання в процесах адміністративно-правового регулювання двох взаємодоповнюючих основ. По-перше, це збереження в повному обсязі наглядової діяльності органів виконавчої влади, надання їй більшої динамічності, жорсткості й ефективності. Однак це означає не посилення нагляду як дрібної опіки за поведінкою державних і недержавних структур та громадян, а розвиток аналітичної й профілактичної функцій контрольно-наглядової діяльності, її «прозорість» для суспільства.

Державний контроль і нагляд будуть тим ефективнішими, чим чіткішими будуть установлювані загальні норми й правила, гнучкішими використовувані правові режими для окремих груп господарюючих суб'єктів. Це передбачає вдосконалення таких регулятивних методів, як програмно-настановні (цільові програми, функціональні правила, схеми управління, схеми містобудівного планування розвитку територій, генплани міст, земельний кадастр), легалізування (ліцензування, акредитація, сертифікація), нормативно-кількісні виміри (стандарти, квоти, ціни, тарифи, нормативи, ліміти, ставки). Водночас необхідне виділення пріоритетних напрямів у діяльності контрольно-наглядових органів, до яких ми відносимо сферу забезпечення конституційних прав і свобод громадян, сферу охорони громадського порядку й державної безпеки, сферу охорони здоров'я, сферу охорони природних ресурсів, екологічну сферу, сфери державної реєстрації, обліку, статистики, стандартів, фінансову та податкову сфери.

По-друге, процеси демократизації суспільного життя, розвиток ринкових відносин, становлення інститутів громадянського суспільства, зростання правової культури населення повинні супроводжуватись також розширенням «зони» соціального (суспільного) контролю, який, не підміняючи й не замінюючи контрольно-наглядову діяльність державних

органів, здатний надати їй допомогу та підтримку в реалізації державних і регіональних соціально-економічних програм, особливо у сфері протидії й запобігання корупції.

Своєрідною сполучною ланкою між посиленням і вдосконаленням державної контрольно-наглядової діяльності органів виконавчої влади та розширенням «зони» громадського контролю, на нашу думку, є вдосконалення правил і процедур адміністративного оскарження неправильних дій публічної адміністрації. Розрізненість і наявність застарілого законодавства зумовлює те, що регулювання питання запобігання й протидії корупції, адміністративно-правових скарг громадян настійно вимагає прийняття нової редакції Закону України «Про звернення громадян».

Поряд із завданням удосконалення механізму протидії й запобігання корупції не менш важливе значення для забезпечення законності діяльності згаданих суб'єктів має формування налагодженого механізму оперативного контролю законності їхньої діяльності. Такий механізм утворюють адміністративний контроль за законністю правових актів місцевого самоврядування та прокурорський нагляд. Ефективне здійснення адміністративного контролю й прокурорського нагляду має сприяти не лише усуненню допущених органами та посадовими особами порушень законності, а й запобіганню несприятливих наслідків застосування правових актів, що суперечать законодавству.

Адміністративне право, будучи однією з базових галузей української правової системи та регулюючи широке коло суспільних відносин, що мають провідне значення для нормальної життєдіяльності особистості, суспільства й держави, відчуває нагальну потребу в оновленні та зміні провідних парадигм. За основу концепції модернізації змісту й структури адміністративного права можуть бути взяті ті варіанти, які спрямовані не на консолідацію адміністративно-правової матерії, а на штучне розчленування предмета регуляції, аж до рівня самостійних нормативних масивів.

Водночас назріла необхідність формування самостійної процесуальної галузі адміністративного права. З огляду на процеси формування нової української державності варто мати на увазі також перспективу формування двох компонентів адміністративного законодавства: державного й регіонального. Державне адміністративне право повинне не лише виконувати роль фундаменту правового регулювання щодо відповідних сфер, віднесених до державних, а й зумовлювати принципові засади становлення та розвитку адміністративного права всіх регіональних гілок влади, які зобов'язані за юридичного оформлення механізму організації та здійснення регіональної виконавчої влади й адміністративної відповідальності за правопорушення враховувати єдині основи (у тому числі в частині правового забезпечення) побудови та діяльності державних органів виконавчої влади на регіональному рівні, а також єдині засади й принципи адміністративної відповідальності фізичних і юридичних осіб.

Дискусії із цього приводу виходять за межі окресленої теми дослідження, тому зазначимо, що державна влада має конституційні повноваження

створювати систему забезпечувальних державних органів, які не входять до жодної з гілок влади, проте виконують важливі державні підвідомчі функції в різних галузях, у тому числі у сфері забезпечення правопорядку. До таких органів належать, наприклад, Рахункова палата та низка інших структур. Забезпечувальний статус цих функціональних структур не є применшенням їх ролі й значення в державно-правовому житті та реалізації провідних напрямів державної діяльності. Певною мірою забезпечувальний характер властивий також органам прокуратури, які, діючи від імені України, виступають однією із систем стримувань і противаг у системі державної влади, залишаючись при цьому незалежними та юридично самостійними. Тому поки що важливо не шукати місце тих чи інших контрольних і наглядових органів у системі органів державної влади, а точніше й повніше прописувати в чинному законодавстві їхні повноваження та правові механізми їх реалізації.

Однак спірним залишається питання правового статусу прокуратури в системі державної влади України. Як відомо, прокуратура, будучи складовою частиною державного механізму, не є носієм державної влади в тому сенсі, як це визначено Конституцією України. У зв'язку із цим висловлюються різні судження, зокрема й про необхідність доповнення Конституції України відповідними положеннями, що стосуються органів прокуратури, про формування ще однієї гілки влади – контрольної, до складу якої поряд з іншими органами могла б входити також прокуратура.

Висновки. Таким чином, несвоєчасне висвітлення цих проблем негативним чином позначається на правоохоронній практиці, перешкоджаючи чіткості адміністративно-правового закріплення повноважень і функцій державних структур та органів місцевого самоврядування в охоронній сфері, правовому регулюванні форм і методів їхньої діяльності щодо забезпечення прав та законних інтересів особистості, суспільства й держави.

У зв'язку із цим дослідження такого питання можна розглядати як авторську спробу «зв'язати в систему» накопичений теоретичний та емпіричний матеріал і переосмислити його з позицій адміністративно-правової науки, у межах якої традиційно досліджується організаційно-правова проблематика формування й функціонування державної системи в адміністративно-політичній сфері, що охоплює такі безпосередньо пов'язані із забезпеченням правопорядку й безпеки сфери державної діяльності, як оборона, безпека, корупція, юстиція.

Особливого значення розширенню когнітивних горизонтів адміністративно-правової науки надає складність сучасної ситуації із забезпеченням правопорядку в Україні, що зазнає потужного дезорганізуючого впливу корупції та беззаконня в усіх формах їх вияву, у тому числі корупції державного апарату, невжиття належних заходів із реагування на заяви й повідомлення про злочини та правопорушення.

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що зростання злочинності та поширення корупції стає реальною загрозою міжнародній демократії й міжнародній безпеці. Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні

організації організовують із цих питань симпозиуми, конгреси й конференції спеціалістів, а глави держав і парламентів шукають спільні шляхи для подолання цього зла.

Література:

1. Слухання на тему «Антикорупційна політика і практика: проблеми законодавчого забезпечення» / Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. – К. : СПД О.М. Москаленко, 2009. – 47 с.
2. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 12 с.
3. Боднарчук О.Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції у Державній кримінально-виконавчій службі України : [монографія] / О.Г. Боднарчук. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 462 с.
4. Христич І.О. Корупція в Україні: сучасний стан і шляхи її подолання / І.О. Христич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3732/1/Xristich_61_64.pdf.
5. Григор'єв І.О. Бої за правилами: пошук справедливості в судах подорожчав / І.О. Григор'єв // Тиждень. – 2012. – № 3. – С. 24.
6. Гвоздецький В.Д. Адміністративно-правові та організаційні засади запобігання і протидії корупції в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.Д. Гвоздецький ; Держ. Наук.-дослідний ін-т МВС України. – К., 2015. – 39 с.
7. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / кер. авт. кол. І.О. Рєвак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
8. Корупція сьогодні, або чому ми її не поборемо / Український незалежний центр політичних досліджень // Громадянське суспільство. – 2011. – № 1(15). – С. 45–52. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/5151>.
9. Українці засуджують корупцію, але дають хабарі (опитування) // УНІАН: останні новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unian.net/ukr/news/news-382036.html>.
10. Подолько Е.О. Борьба с коррупцией – гарантия процветания Китая / Е.О. Подолько // Политический журнал. – 2008. – № 9(186). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=67&tek=8223&issue=220>.
11. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью : принята Резолюцией № 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН от 29 ноября 1985 г. // Официальный сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/power.shtml.

Суббот А. И., Демьянчук Ю. В. Институционально-функциональный смысл механизма обеспечения режима законности и правопорядка должностных лиц с учетом зарубежного опыта

Аннотация. В статье проведен анализ современных тенденций и мер противодействия и предотвращения коррупции в системе государственной службы Украины с учетом зарубежного опыта. Выдвинуты предложения о введении эффективных методов и средств противодействия и предотвращения коррупции на современном этапе развития административно-правового института в этой сфере.

Ключевые слова: государство, коррупция, государственная служба, противодействие коррупции, предотвращения коррупции.

Subbot A., Demianchuk Yu. Institutional and functional meaning of a mechanism to ensure the regime of law and order officials of foreign experience

Summary. The article analyzes the current trends and measures to counter and prevent corruption in the public service system of Ukraine on the basis of international experience. Make proposals on the introduction of effective methods and means to counter and prevent corruption at the present stage of development of administrative and legal institutions in this area.

Combating and preventing corruption is determined by the need to counter the formation of effective technologies to various institutional strains that emerged in the modern civil service reform-oriented liberal principles of state building. With administrative and legal, managerial terms of activities to ensure law and order consists of solutions, its implementation and monitoring implemented within three attributes of state functions: guarantee human rights, realization of rights and law enforcement. In fact, based on these features and there is a „division of” the three branches of government to implement the main directions of state activity, causing specific functional role of each in the mechanism of setting and enforcement.

Disclosure functional specificity of each of the branches of government in this mechanism provides a first step in the review features participation in creating and strengthening the rule of law all parts of the system of government of Ukraine, which is formed by the President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, the Government of Ukraine, the courts.

Key words: government, corruption, civil service, anti-corruption, prevention of corruption.

УДК 621.396.969.3

ZADEREYKO A. V.,

**PhD, Associate Professor of Department
of information technology
National University "Odessa Law Academy"**

TROYANSKIY A. V.,

**PhD, Associate Professor,
Chief of Department of information security
Odessa National Polytechnic University**

VLASENKO E. V.,

**Assistant Professor of Department
of economic systems and management of innovative development
Odessa National Polytechnic University**

PROBLEM ASPECTS OF PROVIDING INFORMATIVE SOVEREIGNTY OF THE STATE, PROSPECTS AND TENDENCIES OF ITS DEFENSE IN UKRAINE

Summary. Sovereignty of the state is this political-legal property of the state, sense of that consists in its right independently to decide internal and external political questions without intervention from other states, organizations, persons. In today's realities of world pattern, the attributes of any state it is been: territory, banking system, national money, army, power, police, borders, custom etc. These attributes provide military, diplomatic, economic, political, cultural and biological sovereignties of the state. However, as far as development of virtual of communication environment (Internet) new attributes appeared in one and a half last decades – Informative and digital sovereignties of the state. The role of these attributes steadily increases and grows into key. The state could provide defense informative and digital sovereignties, it needs the complete technological chain let: processor; electronic-component base; navigational; own digital infrastructure (system, in that the Internet, television, mass-media, unite etc.). Thus the state must realize an independent management data flows (discovery, filtration, blocking, distribution). Such defense must be provided by the state and to be based on a legislative base reflecting mine-out strategy of development. In more wide sense of word informative sovereignty plugs in itself such tasks, as opposition of cultural expansion from the side of countries with the developed audiovisual infrastructure, maintenance of national and language originality. Authors proposed the measures must be accepted for providing of defense of informative and digital sovereignty of Ukraine, as state with the developed network infrastructure.

Key words: attributes of the state, informative sovereignty, digital sovereignty, conception of sovereignty, informative shield, electronic shield, defense of sovereignty of the state.

Raising of problem. Sovereignty of the state is this political-legal property of the state, sense of that consists in its right independently to decide internal and external political questions without intervention from other states, organizations, persons. Such activity of the state is based on not only internal legislative base but also on the basis of the universally recognized international agreements and principles of neighborliness, that in the conditions of strengthening of integration processes is extraordinarily actual. The observance of terms of international agreements does not mean limit nature of external independence of the state, as active voice of the state in the international arena testifies to its all-sufficiency as an international legal subject.

In today's realities of world pattern, the attributes of any state it is been: territory, banking system, national money, army, power, police, borders, custom etc. These attributes provide military, diplomatic, economic, political, cultural and biological sovereignties of the state. However, as far as development of virtual of communication environment (Internet) *new attributes appeared in one and a half last decades - informative and digital sovereignties of the state*. The role of these attributes steadily increases and grows into key. It contingently that any citizen (foremost as a participant of informative association), owning reliable information, gets undeniable advantage from the point of view of making decision, frequently conflicting with the politics, conducted by the imperious elites of the state, and also their allies and opponents. Exactly this circumstance does official control after the informative space by major priority for any state that wants to save the sovereignty and pursue an independent policy.

Under informative sovereignty it is necessary to understand possibility of the state to manage information that comes to the population (to decide – that comes to him, and what no).

Under digital sovereignty it is necessary to understand a right for the state to determine the informative politics independently, dispose of digital infrastructure and resources, to provide the informative safety [2].

Taking into account importance of the examined range of problems, there is a necessity of the detailed consideration of next questions: what constituents form informative sovereignty of the state; what constituents form digital sovereignty of the state; how to provide defense informative and digital sovereignties of the state; What measures must be accepted for providing of defense of informative and digital sovereignty of Ukraine, as state with the developed network infrastructure.

In this article authors will make an effort give answers for the put questions being based on the information given in open sources.

Analysis of the last researches and publications the decision of this problem is begun in that. Development of informatively-computer technologies comes forward to one of great number of factors of influence on sovereignty of the state, however exactly they result in more distinct forming of new, critically important for the survival of any state of constituents: to “informative” and “digital” sovereignty.

Swift height of quantitative and content maintenance of data flows constantly circulatory in informative space of any state indissolubly related to the height

of role of Development of informatively-computer technologies in life of society. This circumstance transforms many fundamental bases of the states in natural way, including the bases of that were stopped up several hundred years back.

Traditional conception of sovereignty of the state, that is the basis of all modern system of international relations, in the last decades exposed to the systematic "attacks" from the side of row of the leading states that examine him as an objective obstacle for: redistributions of natural and human resources; possibilities of uncontrolled access to their internal markets; completions of the begun geopolitical projects realization of that was substantially complicated because of the economic and political strengthening of a number of the states. These reasons stipulate the offensive of new epoch of *tearing down of informative sovereignties of the states*, conducing to tearing down of the West phal system of sovereignties [3]. Tearing down of sovereignty of the state comes true through replacement of strategy of construction and development of the state, and replacement of strategy comes true through breaking of informative sovereignty.

Thus, in modern realities, obviously, that if the state does not have informative sovereignty and mechanism its defense, it can lose traditional sovereignty, that's why to leave off to be the independent state.

Aim of the article – to define key constituents informative and digital sovereignties of the state, methods of their defense and to define possibilities of their realization in Ukraine.

Exposition of basic material. We will consider informative sovereignty of the state from the point of view of stability to providing of defense of population of the state from the massed informative treatment from the side of external opponent.

Citizens, recipient reliable information from the sources determined by them, possess large advantage from the point of view of acceptance of correct decisions, which frequently can conflict with the politics conducted by the imperious elites of the states. This circumstance stipulates the steady height of steady demand for end-user on reliable information in the most different spheres. According to the estimations of experts, 95% to such information it can be got from the open sources accommodated in a virtual environment the Internet [4].

Exactly this circumstance does official control after adjusting of threads of information by important priority for any state that wants to save at least the informative sovereignty and how at most to pursue an independent policy [2].

As world practice of adjusting of threads of information shows in a virtual environment the Internet in swinging majority of cases is taken to introduction of prohibitions on her distribution. Such prohibitions exist in many states Eurasian and Latin-Americans continents. They are divided by domestic, corporate and state [5].

Domestic prohibitions, set by users, with the purpose of protecting of the near surroundings (as a rule, children) from internet-resources of next subjects: 1) internet-resources, distributing viruses; 2) advertisement and banners; 3) rudeness, amorality, obscenity; 4) aggression, racism, terrorism; 5) proxies

and anonymousness; 6) web-sites for adults; 7) alcohol and tobacco; 8) casino, lotteries, totalizators; 9) phishing and swindle; 10) torrents and P2P-network; 11) pornography and sex; 12) troops and armaments; 13) extremism; 14) narcotic substances; 15) parked domains for all above enumerated resources.

Corporate prohibitions behave to the prerogative of employers setting the rules of access to internet-resources, coming from the requirements to safety of network infrastructure, and also to the protection of the personnel from the undesired information in business hours. To such limitations, as a rule, an access lock belongs to the social and share site networks, torrent to the trackers and not controlled postal services [6].

Undoubtedly, considered types of prohibitions of access to the information generators in a virtual environment the Internet must become fundamental basis of public policy of any state in the field of adjusting of data flows in a virtual environment the Internet, in spite of plenty of contradictions.

The point is that in this sphere of adjusting of data flows in the Internet network there are such methods:

- 1) having influence on the sources of the placed content (informative companies, bloggers, proprietors of informative resources);
- 2) realization of selective filtration of content of to internet-resources or access lock to them;
- 3) control of traffic of users and its subsequent filtration, according to the set norms of providing of informative sovereignty of the state.

These methods can conflict with the norms of international law in the field of realization of civil and political laws, everybody has a right on free expression and distribution of the opinion verbal, in the written form or by means of print [7]. This right is mentioned also in European Convention about the protection of human rights and in the constitutions of many countries, including Ukraine [8]. If in the state there are limits on freedom of speech, then they must strictly correspond to its legislative base with the obligatory account of norms of international law. Laws, imposing restriction freedom of speech, must be unequivocal and not to give to possibility for ambiguous interpretation. At legislative level must be envisaged: defense of reputation, dignity of personality, national safety, public peace, copyright, health and moral.

Thus, if the state enters similar limitations for providing of the informative sovereignty, then it fully corresponds to the international legislation.

That the state could provide defense informative and digital sovereignties, he needs the complete technological chain let: processor; electronic-component base; navigational; own digital infrastructure (system, in that the Internet, television, mass-media, unite etc.). Thus the state must realize an independent management data flows (discovery, filtration, blocking, distribution). Such defense must be provided by the state and to be based on a legislative base reflecting mine-out strategy of development.

Obligatory constituents of informative and digital sovereignty of the state:

A media infrastructure for providing of informative sovereignty of the state must consist of state – oriented: searching machines (systems) and help resources; social networks, messenger; blogs; forums; distributions; mass-media; traditional mass-media and TV; video and photo hostings; content resources (rating/ of analyst, history, science, cars, sport, cinema, books.); applications for social networks and mobile devices.

Digital sovereignty of the state is determined by a right and possibility of its government: independently and independently to determine internal and geopolitical national interests in a digital sphere; to conduct an independent domestic and external informative policy; to dispose of own informative resources, to form the infrastructure of national informative space; to guarantee electronic and informative safety of the state. Digital sovereignty of the state must provide: security of digital infrastructure from viruses, cyber-attacks, breaking, losses, bookmarks, theft of data, spam, shutdown of infrastructure and decontamination of the set software; stability to the cyber-attacks (monitoring, discovery, warning, blocking, counter-attacks).

To the absolute constituents of digital sovereignty the states behave:

- *electronic shield*: own instrument room platform (network and PC); own or controlled programmatic platform (network and PC); own/controlled mobile platform;

- *informative shield*: own internet-infrastructure; own media structure of mass-media, TV and Internet; own system and tools of propaganda and conduct of info wars; developed ideology, laws, market of ideological services.

The public policy of many countries in the whole world moves to that in a virtual environment the Internet the same laws must operate, what in the real life. Many developed countries now actively install the systems of filtration of information in the internet. Quite naturally, that for effective defense of informative space of the state a legislation that regulates responsibility for the placed content is needed.

To date the substantive provisions of public informative policy in Ukraine determine: creation of political-laws, economic, organizational and material and technical terms for forming of modern model of public informative policy, increases of efficiency of the use of all types of informative resources and management by the cursored elements of informatively-communication infrastructure, state support of production and distribution of home informative products, providing of development and defense of home informative sphere.

In particular “On information” next principles of public informative policy are certain the law of Ukraine as: assuredness of right on information; openness, availability of information, freedom of exchange by information; authenticity and plenitude of information; freedom of expression of looks and persuasions; legitimacy of receipt, use, distribution, storage and defense of information; security of personality from interference with its personal and domestic life [9]. *Priority tasks are certain* the same law: providing of access of every citizen of Ukraine to information; providing of equal possibilities in relation to creation,

collection, receipt, storage, use, distribution, guard, defense of information; conditioning for forming in Ukraine of informative society; providing of openness and transparency of activity of subjects of imperious plenary powers; creation of the informative systems and networks of information, development of electronic management; permanent updating, enriching and storage of national informative resources; providing of informative safety of Ukraine; assistance to international cooperation in an informative sphere and including of Ukraine in outer informative space.

Conclusions and further prospects of researches are in this direction.

Ukraine, as well as most the world states, runs into the objective threat of deformation of own sovereignty in informative and digital space. In investigation of it, defense of these constituents of sovereignty becomes one of the major cursored elements of national safety. First of all the question is about general principles of functioning of informative resources of Ukraine, to defense of the major informative and telecommunication systems, providing activity of transport, energy, industry, organs of state administration [10].

In more wide sense of word informative sovereignty plugs in itself such tasks, as opposition of cultural expansion from the side of countries with the developed audiovisual infrastructure, maintenance of national and language originality [11].

A ponderable role a corresponding doctrine must play in forming in Ukraine of mechanisms of providing of informative safety.

To the number of primary concerns standing before the state institutes of Ukraine within the framework of providing informative and digital sovereignties it is necessary to take:

- to carry out the automatic monitoring of the informative space;
- to embed a legislation about responsibility for the placed content;
- to embed a legislation regulative filtration of internet-content;
- it is non-admission of the use of the newest information technologies for distribution socially of harmful ideas and appeals: racism, chauvinism, radical nationalism;
- legal defense of national culture and language from influence of dominant in an informative plan countries;
- it is being socially of acceptable balance between freedom of speech and distribution of information and inalienable right of the state to provide independent politics;
- it is the legal adjusting of the use of the systems encipherements of these citizens for providing of confidentiality at an exchange by data through computer networks;
- it is protecting from cultural expansion of foreign Internet-resources;
- it is passing of public institutions to the use of own development software.

References:

1. Zadereyko A.V. Problematic regulatory aspects of information flows in the virtual internet environment and the tendencies of its development / A.V. Zadereyko // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26(65). – № 2-1. – Ч. 2. – С. 51–55.
2. Задерейко А.В. Вопросы обеспечения информационного суверенитета государств в виртуальной среде Интернет и тенденции их развития / А.В. Задерейко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 23–26.
3. Ушаков Н.А. Суверенитет в современном международном праве / Н.А. Ушаков. – М. : Изд-во Ин-та международных отношений, 1963. – 271 с.
4. Нет смысла шпионить – 95% информации доступно в Интернете [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rbcdaily.ru/world/562949985512696>.
5. Фильтрация и блокирование интернет-контента: мировой опыт [Electronic resource]. – Access mode : <http://ria.ru/spravka/20120711/697151590.html>.
6. Корпоративные запреты [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.profmedia.by/pub/kadrovik/art/detail.php?ID=71001>.
7. Международный пакт о гражданских и политических правах [Electronic resource]. – Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
8. Европейская конвенция о правах человека [Electronic resource]. – Access mode : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf.
9. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
10. Zadereyko A.V. Program and technical aspects of cryptographic defence of data storage / A.V. Zadereyko, A.V. Troyanskiy // Informatics and Mathematical Methods in Simulation. – 2015. – Vol. 5. – № 4. – P. 347–352.
11. Сафонова В.В. Культурно-языковая экспансия и ее проявления в языковой политике и образовании / В.В. Сафонова // Иностранные языки в школе. – 2002. – Т. 3. – С. 22–32.

Задерейко А. В., Троянский А. В., Власенко Е. В. Проблемные аспекты обеспечения информационного суверенитета государства, перспективы и тенденции его защиты в Украине

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы защиты информационного и цифрового суверенитетов государства как доминирующих составных частей традиционного суверенитета государства. Проанализированы существующие способы государственного контроля по сохранению информационного и цифрового суверенитетов государства. Даны рекомендации по защите информационного и цифрового суверенитета Украины.

Ключевые слова: атрибуты государства, информационный суверенитет, цифровой суверенитет, концепция суверенитета, информационный щит, электронный щит, защита суверенитета государства.

Задерейко О. В., Троянський О. В., Власенко О. В. Проблемні аспекти забезпечення інформаційного суверенітету держави, перспективи та тенденції його захисту в Україні

Анотація. У статті розглянуто питання захисту інформаційного й цифрового суверенітетів держави як домінуючих складових частин традиційного суверенітету держави. Проаналізовано існуючі способи державного контролю щодо збереження інформаційного та цифрового суверенітетів держави. Надано рекомендації щодо захисту інформаційного й цифрового суверенітету України.

Ключові слова: атрибути держави, інформаційний суверенітет, цифровий суверенітет, концепція суверенітету, інформаційний щит, електронний щит, захист суверенітету держави.

УДК 341.01

ПОЛЯКОВ С. И.,

**кандидат исторических наук,
заведующий кафедрой международного права,
истории права и политико-правовых учений
Днепропетровского национального университета
имени Олеся Гончара**

ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВА ЕВРОПЕЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СЕРЕДИНЕ XIX ВЕКА

Аннотация. В статье проанализированы акты международного управления, направленные на преодоление кризиса Венской системы безопасности, показан их вклад в развитие международных отношений и права в середине XIX века. Исследованы основные объекты международного управления, дано историко-политологическое толкование норм международного права относительно обеспечения суверенитета, урегулирования территориальных проблем, защиты прав человека и подданного, разрешения споров мирными средствами.

Ключевые слова: Лондонская конвенция 1840 г., Лондонская конвенция 1841 г., «европейский концерт», Крымская война 1853–1856 гг., Парижский конгресс 1856 г., Парижский трактат 1856 г.

Постановка проблемы. 160 лет тому назад состоялся Парижский конгресс, который подвел итоги Крымской войны 1853–1856 гг., установил новую систему коллективной безопасности. Однако и по сей день среди отечественных и зарубежных ученых не утихают дискуссии по вопросу, кто в ней был виноват. Правда, некоторые мифы, сформировавшиеся в политических и общественных кругах стран Западной Европы и России еще в предвоенные годы, оказались на редкость живучими и в наше время. Автор статьи поддерживает мысль о том, что карикатуры Крымской войны – это плоды информационных войн второй четверти XIX века. Николай I, российские дипломаты, государственные деятели других стран, вершившие в середине XIX века европейскую политику, были на самом деле политиками более трезвомыслящими, чем они представлены в историографии Крымской войны. Впрочем, точки над «і» пусть окончательно расставят историки международных отношений и дипломатии.

Анализ последних исследований и публикаций. Авторы академического «Курса международного права» отметили, что Парижский конгресс 1856 г. внес коррективы в систему коллективной безопасности, созданную

победителями «наполеоновских войн» на Венском конгрессе 1815 г., борьба между феодальными и буржуазными началами в международном праве завершилась победой последних, широким распространением новых принципов и институтов, которые были закреплены в актах Парижского конгресса 1856 г. Они указали на неэффективность Священного союза, «европейского концерта» как гарантов коллективной безопасности, на разделение государств на «великие» и «малые», неравноправный характер режима международных рек [1, с. 57–58]. По мнению И.И. Лукащука, инициаторы Священного союза (Россия, Австрия и Пруссия) и присоединившиеся к ним государства фактически отказались от принципов равноправия, создали международную организацию жандармов, которая беспрепятственно вмешивалась во внутренние дела суверенных держав. Международное право, не имея общих принципов, дало неограниченный простор для так называемой свободы договоров между отдельными субъектами [2, с. 51]. Ю.Я. Баскин и Д.И. Фельдман впервые выделили в самостоятельное научное направление тематику международных конгрессов и конференций XIX века, что в сравнении с предшественниками является крупным шагом вперед. Однако теоретическая база указанного исследования осталась прежней, а сжатый объем монографии не позволил авторам дать более развернутую характеристику источников. Им пришлось ограничиться констатацией тезиса о том, что Парижский конгресс 1856 г. необходимо рассматривать в качестве важнейшего после Вестфальского и Венского конгрессов, а также перечислением отдельных статей Парижского трактата и Декларации о принципах морского международного права [3, с. 121–122].

Множество проблем и конкретных сюжетов, связанных с Лондонскими конвенциями 1840–1841 гг. и актами Парижского конгресса 1856 г., которые не входят в круг предметных интересов историков международных отношений и дипломатии, имеют непреходящее значение для историков международного права.

Цель статьи – анализ основных объектов международного управления в условиях кризиса Венской системы европейской безопасности, историко-политологическое толкование норм, установленных Лондонскими конвенциями 1840–1841 гг., Венской конференцией послов 1854–1855 гг., Парижским трактатом 1856 г., относительно обеспечения суверенитета, урегулирования территориальных проблем, защиты прав человека и подданного, разрешения споров мирными средствами.

Изложение основного материала исследования. Отечественные ученые единодушны в том, что действительные причины войны – это обострение противоречий в Европе, на Ближнем Востоке и Балканах, а дискуссии вокруг «ключей от храма Гроба Господня» или легитимности императорского титула Наполеона III – лишь внешнее выражение очередного кризиса в Восточном вопросе. Хотя еще в 1852–1853 гг. каждая из противоборствующих сторон пыталась решить возникший конфликт дипломатическими средствами, вряд ли кто детально прорабатывал вопрос о способности

военной организации того или иного государства работать бесперебойно в условиях войны, о «цене войны» в целом. Человеческие жертвы были всеобщими и катастрофическими. По имеющимся данным только на Крымском полуострове, основном театре военных действий, безвозвратные потери составили 134 876 чел. в России, 95 615 чел. во Франции, 45 400 чел. в Турции, 21 827 чел. в Великобритании [4, с. 720]. Оказалось, например, что во франко-британских экспедиционных войсках вообще не было медицинской службы. В тот период никто не фиксировал факты преступлений, совершенных военными служащими или над ними, военнопленными, мирным населением [5, с. 88–89]. Автор статьи не ставил перед собой задачу развернуто анализировать мотивацию воюющих сторон по заключению мира, но обратил особое внимание на такие судьбоносные события, как восшествие на российский престол Александра II и захват Севастополя войсками союзников. Ф.Ф. Мартенс писал: «Кончина императора Николая I и воцарение Александра II сделали продолжение войны бесполезной тратой народных сил. Александр II категорически выразил намерение заключить мир <...>» [6, с. 281]. После взятия Севастополя среди участников коалиции усилились разногласия о перспективах продолжения войны. Наполеон III считал достигнутыми главные ее цели. По его инициативе были начаты тайные переговоры с Россией. Австрия без промедления заявила о своей готовности присоединиться к союзникам.

Заседания конгресса проходили с 13 (25) февраля по 4 (16) апреля 1856 г. Уполномоченный от России А.Ф. Орлов докладывал Александру II, что главными противниками России на конгрессе выступали Великобритания и Австрия. Франция, напротив, поддерживала российских дипломатов, хотя Александр II с подозрением воспринимал «откровения» Наполеона III [6, с. 294]. 18 (30) марта 1856 г. были подписаны Парижский трактат, Конвенция относительно проливов Дарданельского и Босфорского, Конвенция относительно содержимых в Черном море военных судов, Конвенция об Аландских островах, а 4 (16) апреля 1856 г. – Декларация о принципах морского международного права [7, с. 23–43]. Из указанных актов три имели многосторонний характер, по одному – трехсторонний или двухсторонний характер, но в целом они составили единый источниковый комплекс.

Важнейшими историографическими источниками для толкования-уяснения принятых норм являются исследования видных юристов-международников второй половины XIX – начала XX века. Дореволюционные юристы, анализируя документы конгресса, уделяли первостепенное внимание положению Турции в новой системе безопасности. Так, например, В.Л. Даневский указал, что Парижский конгресс 1856 г. был первым международным собранием, на котором мусульманское государство было официально принято в состав международного союза. Турция вошла в «европейский концерт», стала субъектом международного европейского права [8, с. 59]. Безусловно, главными источниками при изучении коллективных гарантий были и остаются сами тексты указанных документов конгресса.

Однако вся глубина их содержания не может быть понята при одном лишь догматическом толковании.

Источники, на которые опирался Парижский конгресс как коллективный законодатель, логически связаны с Лондонскими конвенциями 1840–1841 гг. [9, с. 93–103]. Конкретно в них речь шла о взаимных обязательствах Австрии, Великобритании, России, Пруссии и Франции в отношениях с Турцией, но, как метко отметил С.А. Жигарев, всесторонне изучивший эти конвенции, в условиях кризиса Венской системы 1815 г. и Священного союза начался процесс формирования и юридического закрепления совершенно новых идей и принципов [10, с. 428–449]. Характерной чертой его позиции является объективность и отсутствие политико-идеологической ангажированности, что выгодно отличало его от сторонников патриотического лагеря, каковым был С.С. Татищев, который неоднократно сетовал по поводу того, что Лондонские конвенции – это удар по национальному самолюбию, поражение российской дипломатии и забвение славы русского оружия [11, с. 633–639]. Он указал на обстоятельства, которые предопределили объектно-предметную конфигурацию Лондонских конвенций: ошибки российской дипломатии, которая сама допустила западных партнеров к обсуждению проблем Турции; судьба христианского населения Турции всегда представляла международный интерес, причем Франция ранее других государств оказывала поддержку своим единоверцам на Востоке; западные державы не могли допустить рокового для равновесия Европы преобладания России на Босфоре. Ученый писал: «В конце первой половины XIX века восточный вопрос вошел в новый фазис своего развития, характеризующийся тем, что Россия вместе с западными державами, прежде хлопотавшими об изгнании турок из Европы, образует теперь «европейский концерт» по делам Оттоманской Порты, судьба которой всецело находилась до сих пор в руках одного русского правительства» [10, с. 449]. Таким образом, имела место реальная опасность новой общеевропейской войны, направленной против России, и если смотреть на сложившуюся ситуацию не с узкопатриотической точки зрения, а с позиций международных интересов, то какие-либо стенания по поводу Лондонских конвенций окажутся совершенно напрасными.

Более категорично по этому поводу высказывался С.М. Горяинов, изучивший историческую обусловленность и преемственность Лондонских конвенций 1840–1841 гг. и Парижского трактата 1856 г. Он утверждал, что Австрия, Великобритания и Франция могли вполне самостоятельно обеспечить неприкосновенность Турции. Но тогда «такая сделка, совершенная без нашего (России – С. П.) участия, представляла бы двойную для нас невыгоду, так как она разъединила бы нас от остальных дворов и соединила бы их вместе для осуществления комбинации, придуманной будто бы в пользу Турции, но в действительности направленной против нас» [12, с. 46–47]. Комментируя эту мысль, необходимо добавить, что с юридической точки зрения не только Россия, но и «европейский ареопаг» в соста-

ве Австрии, Великобритании, Пруссии и Франции сообща устанавливали миропорядок на Востоке. Россия действительно теряла преимущества, приобретенные ею по Ункяр-Искелесийскому договору с Турцией 1833 г. «Европейский ареопаг» действительно хотел умаления роли России в определении судьбы Турции. Но в той ситуации Россия выступала не противостоящей стороной в договорах, а участником их коллективного субъекта. Второй стороной была Турция.

В преамбулах конвенций однозначно говорилось, что статус отдельного участника коллективного субъекта соглашений определялся тем, что соглашения не содержали четыре либо пять отдельных обязательств великих держав по отношению к Турции. Это было единое обязательство, принятое ими на себя коллективно и нераздельно как одна сторона соглашения в отношении второй. Это было обязательство, которое великие державы поручились исполнять не только в отношении Турции, но и в отношении друг друга. Каждое государство отвечало перед остальными своими партнерами-союзниками за нарушение принятых постановлений конвенций. Если бы каждое государство в отдельности возложило на себя то или иное обязательство в отношении Турции, то любое обязательство можно было бы аннулировать, подписав с Турцией соответствующее соглашение. Однако коллективное и нераздельное обязательство могло быть аннулировано только при общем согласии всех государств, с одной стороны, и Турции, с другой стороны [9, с. 93–94, 101–102]. В деле обеспечения европейской безопасности данный принцип был признан системообразующим, и его нарушение квалифицировалось не иначе как повод к войне.

В научной литературе всесторонне освещена история Турции – величайшей империи XV – XIX веков. Со второй половины XVII века начинается ухудшение ее внутреннего и международного положения, а на рубеже XVIII – XIX веков она попала в экономическую и политическую зависимость от иностранных государств. Кризис системы управления Турции, противоречия в социально-экономической и религиозной сферах в той или иной мере затрагивали интересы соседних империй, побуждая их к активному соперничеству между собой и вмешательству во внутренние дела некогда грозного государства [13]. Угроза полного государственного распада вынуждала турецкое правительство обращаться за помощью к великим державам. До 1840 г. Турция входила лишь в двухсторонние соглашения с другими государствами. Лондонские конвенции стали для нее первым опытом участия в многосторонних международных договорах. От нее же исходила инициатива. Конвенции со всей очевидностью доказали, что великие державы были вынуждены учитывать интересы друг друга, умерять свои амбиции ради «общей сделки», а таковой была заинтересованность европейского «ареопага» и России в сохранении Турции. Если «спасение» Турции было выгодно всем субъектам, то коллективная гарантия ее целостности стала фактическим условием военно-политического равновесия в Европе, поскольку был установлен паритет всех веду-

щих государств Европы в делах Востока. Они в свою очередь, признавая равенство интересов, отказывались от каких бы то ни было притязаний на турецкие территории. Значительным достижением Лондонских конвенций было установление обязательств и полномочий сторон. Россия воедино соединила западное и восточное направления своей внешней политики.

Однако рассматриваемые документы сложно называть равноправными в отношении Турции. В преамбуле и ст. 1 Лондонской конвенции 1841 г. содержались нормы о признании суверенных прав султана, восстановлении «древнего правила» (запрет иностранным военным судам входить в Черноморские проливы) и одновременно норма, обязывающая султана твердо соблюдать указанное правило [9, с. 102]. Над Турцией устанавливались коллективный протекторат, соопекунство, право коллективного вмешательства в ее внутренние дела. За витиеватостью формулировок скрывалось не столько внешнее признание верховенства султана, сколько недопущение поступаться «древним правилом» в пользу какой-либо одной державы. По этому поводу С.М. Горяинов писал: «Упоминая о праве, которым султан предоставлял себе пользоваться, как это делалось прежде, конвенция имела в виду, что цель первой статьи заключалась именно в лишении его права, которым он несомненно обладал, на пропуск по своему усмотрению иностранных военных судов в проливы. Первая статья лишала его этого права, нарушая тем самым его верховенство» [12, с. 71]. Не оскорбляя достоинства султана, великие державы соблюли внешнюю форму уважения, но вопрос о проливах решили в удобном для себя смысле.

В декабре 1854 г. – апреле 1855 г. в Вене проходила конференция послов Австрии, Великобритании, России и Франции с целью разработки предварительных условий для заключения мира. Стороны соглашались в том, что Лондонские конвенции были хороши для состояния мира, однако в военное время они совершенно не действовали. Правда, организаторы конференции, придерживаясь принципа «кесарю кесарево, а Богу Богово», не пригласили представителей Турции, хотя пересмотр Лондонской конвенции 1841 г. объяснялся именно необходимостью усилить связь между европейским равновесием и единством Турции в качестве целостного государства. «Хозяйка» конференции Австрия, защищая свои интересы в европейских владениях султана посредством «выдавливания» России, предложила установить норму о так называемом «ручательстве», или гарантиях неприкосновенности турецких территорий со стороны великих держав. Кроме того, было предложено исключить Россию из числа государств, к которым могла бы обратиться Турция в случае необходимости. Россия решительно возражала, мотивируя свою позицию тем, что сохранение неприкосновенности Турции – это общее пожелание, а вовсе не обязанность; внутреннее состояние империи таково, что всякие попытки великих держав продлить ее длительное существование абсолютно тщетны; гарантии территориальной целостности Турции целесообразно связать с вопросом о защите прав православного населения. Еще на Венском конгрессе российская делегация

ставила проблему о положении христианского населения в Турции, однако другие участники конгресса не проявили к ней никакого интереса. Не стала она предметом и Лондонских конвенций, хотя непреложными оставались факты: религиозные реформы в Турции фактически не проводились, а Крымская война началась именно из-за спора вокруг «ключей от храма Гроба Господня». В контексте нашей темы наиболее развернутую характеристику религиозной ситуации как предпосылки войны дал Ф.Ф. Мартенс. Особое значение имеют следующие выводы: между христианскими и мусульманскими государствами в течение многих веков существовали враждебные отношения; завоевание турками Константинополя указало Европе на ту опасность, которую представлял для нее ислам, а присутствие Турции на Балканах стало мощным фактором международной политики; в отношениях между западноевропейскими государствами и Турцией доминировал политический расчет, а в российско-турецких отношениях – религиозный мотив; западноевропейские государства были озабочены защитой интересов своих подданных на турецкой территории, а Россия была вынуждена защищать не только собственных подданных, но и православных подданных султана, что обуславливалось расколом единой христианской церкви на западную и восточную, особенностями их организации (в первом случае централизованной, во втором – центробежной), численным преобладанием православного населения в европейских владениях Турции; единоличный протекторат России над турецкими христианами, установившийся в последней четверти XVIII – первой трети XIX века, сильно раздражал западноевропейские правительства [14, с. 101, 113–114, 117–122].

Религиозные интересы в отношениях между государствами приобрели значение объекта международного управления. Гарантией государственного единства Турции могло быть международно-правовое закрепление прав христиан на ее территории, поскольку с точки зрения юридического позитивизма цивилизованные христианские государства не могли оставаться сторонними наблюдателями ситуации, когда на основании внутреннего законодательства, определенной исторической традиции не только иностранцы, но и собственные подданные подлежали преследованию либо лишению гражданских прав из-за своих религиозных верований.

Базовым политическим актом Парижского конгресса был трактат. Хотя в целом Россия и потерпела поражение в войне, данный трактат, а также другие принятые документы нельзя назвать актом капитуляции, в котором побежденная сторона безоговорочно принимала все требования победителя. Россия выступала суверенным субъектом международного права. Нормы Лондонских конвенций, в разработке которых она приняла деятельное участие, фактически получили «второе рождение». К тому же российская дипломатия сумела оказать существенное влияние на содержание Венских прелиминарных условий. В статьях трактата нашли отражение все наиболее важные объекты права коллективной безопасности Европы: гарантии безопасности Турции, правовой режим проливов Босфор

и Дарданеллы, нейтральный статус Черного моря, правовой режим Дуная, установление новой границы России в Бессарабии и расширение территории Молдавского княжества, гарантии автономии Валахии, Молдавии и Сербии, границы России и Турции в Азии, торговые отношения, присвоение Аландским островам статуса демилитаризованной зоны.

Выводы. В 20–30 гг. XIX века в основание права европейской безопасности было заложено юридическое признание Австрии, Великобритании, Пруссии и России в статусе «общеевропейских законодателей», устанавливающих миропорядок и баланс сил в Европе. Поскольку Турция, переживавшая глубочайший кризис, не принимала участия в Венском конгрессе, ее европейские владения и другие геополитические объекты, которые остались вне досягаемости «общеевропейского законодателя», еще более усилили конкурентную борьбу между великими державами. На рубеже 1830–1840 гг. к этой борьбе присоединилась Франция. Лондонские конвенции 1840–1841 гг. юридически оформили сложившееся на тот момент военно-политическое равновесие, придав межгосударственным отношениям в Европе мирную направленность в течение последующего десятилетия. Однако в конечном итоге не удалось избежать войны, что было обусловлено, с одной стороны, закреплением неравноправного положения Турции, допустимости вмешиваться в ее внутренние дела, а с другой – возможностью создания различных коалиций. Уникальной новеллой международного права в целом была норма Парижского трактата о религиозной свободе и веротерпимости. Если Вестфальский мир 1648 г. впервые распространил норму о защите религиозной веротерпимости только на протестантов, то Парижский конгресс 1856 г. ввел в состав «европейского концерта» мусульманскую Турцию, обязав ее обеспечивать веротерпимость в отношении своих христианских подданных.

Литература:

1. Курс международного права : [монография] : в 7 т. / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1989–1993. – Т. 1. – 1989. – 360 с.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : [учебник] / И.И. Лукашук. – М. : БЕК, 1997. – 371 с.
3. Баскин Ю.А. История международного права : [монография] / Ю.А. Баскин, Д.И. Фельдман. – М. : Международные отношения, 1990. – 203 с.
4. Похлебкин В.В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах (IX – XX вв.). Выпуск 2: войны и мирные договоры. Книга 1: Европа и Америка : [справочник] / В.В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995. – 784 с.
5. Репецкий В.М. Міжнародне гуманітарне право : [підручник] / В.М. Репецкий, В.М. Лисик. – К. : Знання, 2007. – 467 с.
6. Мартенс Ф.Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами : в 15 т. / Ф.Ф. Мартенс. – СПб. : Тип. Мин-ва путей сообщений, 1874–1909. – Т. 15. – 1909. – 837 с.

7. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917 / сост. И.В. Козьменко ; под ред. Е.А. Адамова. – М. : Госполитиздат, 1952. – 463 с.
8. Даневский В.Л. Пособие к изучению истории и системы международного права : [монография] / В.Л. Даневский. – Х. : Тип. А.Н. Гусева, 1892. – Вып. I. – 230 с.
9. Договоры России с Востоком. Политические и торговые / сост. Т.П. Юзефович. – СПб. : Тип. О.И. Бакста, 1869. – 294 с.
10. Жигарев С.А. Русская политика в Восточном вопросе (ее история в XVI–XIX веках, критическая оценка и будущие задачи). Историко-юридические очерки : [монография] : в 2 т. / С.А. Жигарев. – М. : Университетская тип., 1896– . – Т. 1. – 1896. – 465 с.
11. Татищев С.С. Внешняя политика императора Николая Первого. Введение в историю внешних сношений России в эпоху Севастопольской войны : [монография] / С.С. Татищев. – СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1887. – 639 с.
12. Горяинов С.М. Босфор и Дарданеллы. Исследование вопроса о проливах по дипломатической переписке, хранящейся в Государственном и С.-Петербургском главном архивах : [монография] / С.М. Горяинов. – СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1907. – 355 с.
13. Новичев А.Д. История Турции : [монография] : в 4 т. / А.Д. Новичев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1963–1978. – Т. 1. – 1963. – 314 с. ; Новичев А.Д. История Турции : [монография] : в 4 т. / А.Д. Новичев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1963–1978. – Т. 2. – 1968. – 280 с. ; Новичев А.Д. История Турции : [монография] : в 4 т. / А.Д. Новичев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1963–1978. – Т. 3. – 1973. – 205 с. ; Новичев А.Д. История Турции : [монография] : в 4 т. / А.Д. Новичев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1963–1978. – Т. 4. – 1978. – 272 с.
14. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов : [монография] : в 2 т. / Ф.Ф. Мартенс. – СПб. : Тип. Мин-ва путей сообщений, 1882–1883. – Т. 2. – 1883. – 563 с.

Поляков С. І. Еволюція права європейської безпеки в середині ХІХ століття

Анотація. У статті проаналізовано акти міжнародного управління, спрямовані на подолання кризи Віденської системи безпеки, висвітлено їх роль у розвитку міжнародних відносин і права в середині ХІХ століття. Досліджено основні об'єкти міжнародного управління, подано історико-політологічне тлумачення норм міжнародного права щодо забезпечення суверенітету, урегулювання територіальних проблем, захисту прав людини та підданого, вирішення спорів мирними засобами.

Ключові слова: Лондонська конвенція 1840 р., Лондонська конвенція 1841 р., «європейський концерт», Кримська війна 1853–1856 рр., Паризький конгрес 1856 р., Паризький трактат 1856 р.

Polyakov S. Evolution of European security law in the middle of the XIX century

Summary. The article provides an analysis of acts of international governance aimed at overcoming the crisis of the Vienna security system; also, it shows their contribution to the development of the international relations and law in the middle of the XIX century. Furthermore, the author conducts research of the major objects of the international governance, and provides historical-political interpretation of the norms of international law concerning guarantee of sovereignty, resolution of territorial problems, protection of human rights and those of patrials, peaceful resolution of disputes. In the 20th–30th of the XIX century, European security law has been based on the recognition of Austria, Great Britain, Prussia and Russia in the capacity of “Europe wide legislators” who define legal order and balance of power in Europe. At the edge of 30th–40th of the same century, France joined the group of powerful countries. London Conventions of 1840–1841 formalized military-political balance that had formed by the time, allowing interstate relations to develop peacefully in the course of coming ten years. However, it turned out to be impossible to avoid the Crimean war, caused by the unequal status of Turkey and by the possibility of other states to interfere in its internal affairs as well as by the opportunity to create manifold coalitions. The norm of Paris tractate about religious freedom and toleration has become the unique norm of international law. If the Peace of Westphalia of 1648 applied the norm about protection of religious toleration for the first time only to the protestants, Paris congress of 1856 drew Muslim Turkey to “Concert of Europe” whereby making it guarantee toleration towards its Christian patrials.

Key words: London convention of 1840, London convention of 1841, “European concert”, Crimean war of 1853–1856, Paris congress of 1856, Paris tractate of 1856.

УДК 340.12:[(007:316.42):341.123]

РОМАЩЕНКО В. А.,

асистент кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮНЕСКО

Анотація. У статті розглянуто основні декларації, програми та принципи правового регулювання інформаційного суспільства, які були прийняті ЮНЕСКО у сфері освіти й науки, а також їх значення та вплив на процес становлення й функціонування інформаційного суспільства у світі загалом. Виділяється окрема міжнародно-універсальна модель правового регулювання інформаційного суспільства міжнародними організаціями.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформація, знання, освіта, інформаційний простір, правове регулювання, ЮНЕСКО, міжнародно-універсальна модель правового регулювання інформаційного суспільства.

Постановка проблеми. Аналіз світового досвіду використання надбань інформаційно-технологічної революції, а саме мережі Інтернет, мобільного зв'язку, персональних комп'ютерів тощо, відкривають небачені можливості для суспільства. Так, великі потенційні можливості сфери інформатизації широко використовуються під час функціонування електронної освіти та в дистанційному навчанні, стають у нагоді для наукових досліджень, які за умов використання інформаційних технологій стають реальними, ближчими до суспільства та вже приносять свої результати – вирішення соціально-економічних питань.

Оскільки на сьогодні одним з основних напрямів розвитку інформаційного суспільства є розвиток освіти й науки, майже всі інформаційно розвинені країни стрімко створюють і розвивають правовий базис регулювання цієї сфери. Так, прийняття необхідних нормативно-правових актів та реалізація низки стратегічних програм і проектів у сфері регулювання інформаційного суспільства означає надолуження згаяного в ключових моментах і галузях освіти, науки й технологічного розвитку, скорочення розриву між розвиненими країнами та наздоганяючими у сфері використання інформаційних технологій і їх правового регулювання, а також зменшення швидкості відставання від країн – інформаційних лідерів.

Чималу роль у створенні правового фундаменту регулювання інформаційного суспільства, а саме в частині науки й освіти, зіграла Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) зі своїм специфічним підрозділом – ЮНЕСКО. Так, прийняття численних концептуальних документів, що регулюють інформаційне суспільство у сфері освіти й науки, виявилось дуже актуальним і важливим орієнтиром для багатьох країн світу, коли ті розпочинали процес розбудови свого інформаційного суспільства. Саме тому досить цікавим та актуальним є вивчення й аналіз нормативно-правових актів і робочих документів ЮНЕСКО у сфері правового регулювання інформаційного суспільства з метою визначення їх ролі та дослідження міжнародної універсальної моделі правового регулювання інформаційного суспільства загалом.

Методологічне й теоретичне підґрунтя розглядуваної проблеми сформоване в наукових працях О. Гриценко, П. Клімушина, Б. Колеснікова, М. Латиніна, Ю. Максименко, Є. Макаренка, М. Міхровської, І. Мукомели, С. Попова, В. Політанського, А. Рачинського та інших учених. Щоправда, у багатьох дослідженнях відсутнє вивчення саме значення міжнародно-універсальної моделі правового регулювання інформаційного суспільства, функціонування якої зумовлює також діяльність ЮНЕСКО.

Метою статті є аналіз процесу прийняття основних концептуальних документів регулювання інформаційного суспільства ЮНЕСКО та їхньої ролі й значення у сфері розбудови та підтримки електронної освіти й науки у світі загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемі розвитку інформаційного суспільства та його правового регулювання дедалі більше уваги почали приділяти як ООН загалом, так і її специфічний підрозділ – ЮНЕСКО. Питання аналізу інформаційних процесів у світі, а також наслідків їхнього впливу на національні культури поступово стали досить нагальними, а тому згодом набули характеру одного з головних напрямів діяльності ЮНЕСКО. На порядку денному цієї організації гостро постало питання про модель нового міжнародного інформаційного простору.

Одним із перших концептуальних документів, що визначав стратегію побудови інформаційного суспільства, є прийнятий на 29-й сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО в 1996 р. документ під назвою «Інформаційне суспільство для всіх». Згідно з ним магістральним напрямом міжнародного співробітництва є побудова глобального інформаційного суспільства за особливої ролі ЮНЕСКО. У цьому документі задекларовано, що забезпечення кожній людині міжнародного співтовариства широкого й вільного доступу до інформаційних ресурсів є необхідним для рівноправної участі в житті нової суспільної формації, а також що інформація та знання мають важливе значення для подолання інформаційної нерівності, є глобальним суспільним надбанням і запорукою глобальної демократії [1].

Таким чином, ЮНЕСКО уповноважила 185 своїх держав-членів, зокрема, «сприяти вільному поширенню ідей словесно й образотворчими засобами та сприяти розвитку міжнародного співробітництва у сфері кому-

нікації, інформації й інформатики з метою скорочення наявного розриву в цих сферах між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються». У Середньостроковій стратегії ЮНЕСКО на 1996–2001 рр. особлива увага приділялася питанням застосування комунікаційних та інформаційних технологій в інтересах розвитку, демократії та світу [2].

Так, на думку фахівців ЮНЕСКО, у найближчому майбутньому суспільство зіштовхнеться з низкою нових проблем, які стосуються насамперед таких аспектів:

- права на комунікацію, яке передбачає також забезпечення доступу до телекомунікаційних засобів за низькими цінами для інтелектуальних секторів (освіти, науки, культури, засобів інформації, бібліотек та архівів), які відіграють вирішальну роль у розвитку національних інформаційних інфраструктур;

- підтримки мовного й культурного різноманіття. Глобалізація, зумовлена розвитком інформаційних і комунікаційних технологій, сприймається багатьма як загроза для місцевих звичаїв, цінностей і вірувань [3].

Стратегію ЮНЕСКО щодо інформаційного суспільства визначають на сьогодні такі документи: «ЮНЕСКО та інформаційне суспільство для всіх», оновлений мандат «Загальної програми з інформації» (грудень 1996 р.), «Виконання рішення 150/EX/3.5.1 з проблем, що виникають у зв'язку з інформаційними магістралями: роль ЮНЕСКО», Резолюція ЮНЕСКО 29с/36, Основна програма IV «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх» (1999 р.). В останньому випадку ЮНЕСКО має конкретний мандат ООН у галузі розвитку комунікації та виконує Основну програму IV «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх» (1999 р.), яка оновлюється кожні два роки.

Визначальними стали також концептуальні засади й програми розбудови нового інформаційного середовища, напрацьовані світовим самітом «великої вісімки» 2000 р. в Окінаві, де й була прийнята Окінавська хартія, що стосувалася формування й розвитку політики становлення інформаційного суспільства (використання можливостей цифрових технологій, подолання електронно-цифрового розриву, сприяння загальній участі країнами, що досягли успіху у використанні інформаційних технологій, подальший розвиток створення умов для розвитку інформаційних технологій у розрізі двосторонньої та багатосторонньої співпраці); світовим самітом, що проходив у Женеві (Швейцарія, грудень 2003 р.); конференціями ЮНЕСКО, що відбулися в Майнці (Німеччина, 2003 р.) та Парижі (Франція, 2003 р.); самітом із проблем розбудови інформаційного суспільства та суспільства, що ґрунтується на знаннях (Туніс, 2005 р.).

Програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх» 2000 р. [4] є політичною декларацією інформаційного суспільства, орієнтованого на людину, на розвиток її потенціалу, ресурсів, навичок і знань. У цій програмі визначаються шляхи подолання розриву між «інформаційно бідними» та «інформаційно багатими» країнами, закріплюється гарантований вільний доступ

кожному громадянину планети до скарбів світової культури, інформації, знань. У травні 2000 р. на сайті Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» (<http://www.ifap.ru>) було опубліковано документ «Керівництво з інформаційної грамотності для освіти протягом усього життя» – стандарти, розроблені національними асоціаціями Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ під егідою ЮНЕСКО в 2006 р. [5]. Укладачі «Керівництва з інформаційної грамотності для освіти протягом усього життя» звертають увагу користувачів інформації на те, що документ можна адаптувати до реальних умов організації чи регіону.

У червні 2007 р. в німецькому місті Кронберзі експерти країн – членів ЮНЕСКО вже обговорювали перспективи освіти на найближчі 25 років, визначивши стратегічні напрями вдосконалення процесів надбання й передачі інформації та знань, і дійшли висновку про те, що відбудуться зміни в концепції «стандартів знання». Знижуватиметься значимість надбання фактографічних знань, тоді як пріоритетами стануть уміння розбиратись у складних системах, творчо використовувати потрібну інформацію, здатність навчатися. У нових умовах значення викладачів як інструкторів буде зменшуватись, тоді як зросте їх значення як методистів, консультантів і наставників, з'явиться необхідність безперервного професійного розвитку викладачів, високого рівня їх інформаційної грамотності. Студенти будуть відігравати більш помітну роль у процесах надбання й передачі знань, зросте потреба у вільно розповсюджуваних програмних продуктах із відкритим кодом доступу [6]. Цей документ отримав назву Кронгберзької декларації про майбутнє процесів надбання та передачі знань [7].

ЮНЕСКО відіграє дуже важливу роль у сфері побудови інформаційного суспільства, оскільки формує міжнародну інформаційну політику, сприяє вільному обміну ідеями, забезпечує формування глобальної інформаційної інфраструктури та міжкультурної комунікації, як слушно зазначає Ю. Максименко [8].

Створення й діяльність міждержавних організацій є одним із ключових моментів у питанні впливу та розв'язання проблем функціонування інформаційного суспільства, що періодично виникають.

Концепція міжнародної інформаційної політики реалізується за допомогою міжнародної організації ЮНЕСКО. Її зміст полягає в прагненні міжнародного співтовариства спільно працювати над створенням нової політичної системи в межах ідеології інформаційного суспільства. Концепція універсальної участі країн – членів ЮНЕСКО в процесах трансформації, що мають водночас політичний, економічний і соціальний виміри, визначає низку пріоритетів міжнародної політики цієї організації, спрямованих на створення умов для становлення глобального інформаційного суспільства, тобто забезпечує міжкультурний діалог цивілізацій, розвиток інтелектуального потенціалу людства, етику інформаційного суспільства, етику живого світу, освіту для всіх протягом усього життя. Таким чином, ЮНЕСКО в структурі міжнародної інформаційної політики XXI століття

стає важливим форумом міжнародних відносин, глобальною рушійною силою цивілізаційного розвитку на шляху взаєморозуміння та пошуку загальногуманістичних прийнятних рішень [9].

Висновки. Таким чином, значення діяльності ЮНЕСКО у сфері регулювання інформаційного суспільства є вкрай важливим, актуальним і необхідним. Проаналізувавши основні нормативно-правові документи, можна впевнено говорити, що ЮНЕСКО є однією з найважливіших міжнародних організацій, діяльність якої прямо й безпосередньо впливає на національне законодавство багатьох країн у частині правового регулювання інформаційного суспільства. Отже, на сьогодні ЮНЕСКО являє собою міжнародно-універсальну модель правового регулювання інформаційного суспільства. Відповідно, виділення лише західної та східної моделей, як це часто зустрічається в науковій літературі, включаючи туди конкретні регіони, є застарілим науковим баченням. Вважаємо за доцільне заявити про ще одну модель – міжнародно-універсальну модель правового регулювання інформаційного суспільства, яка базується на правових основах міжнародних організацій. Так, концептуальні документи, декларації, робочі програми ЮНЕСКО використовуються та можуть бути покладені в основу правової системи конкретної держави, що не лише наблизить її до міжнародних стандартів, а й виступить тим дієвим та ефективним механізмом втілення реальної практики в розвиток і функціонування інформаційного суспільства. Це зовсім нова, проте не менш важлива модель, яка дасть можливість проаналізувати значення та вплив міжнародних і міжурядових організацій на формування правових засад регулювання інформаційного суспільства загалом.

Література:

1. Basic Documents UNESCO 1989–1995. News Communication Strategy. Document C II-96/WS/2. – Paris : UNESCO, 1995. – 109 p.
2. UNESCO and Information Society for All, A position paper, CII-96/ws/4, UNESCO, May, 1996.
3. Почепцов Г. Інформаційна політика Організації Об'єднаних Націй / Г. Почепцов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/12800528/politologiya/informatsiyna_politika_organizatsiyi_obyednanih_natsiy.
4. Програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco/program.htm>.
5. Лау Х. Керівництво з інформаційної грамотності для освіти протягом усього життя / Х. Лау ; пер. Т. Сорокіної // Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifla.org/en/publications/guidelines-on-literacy-for-lifelong-learning>.
6. Мигович С. Інформаційна компетентність – необхідна умова використання мережевих технологій в освіті / С. Мигович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mnau.edu.ua/files/02_02_01_10/mygovich/2012-mygovich-iknuvmt.pdf.
7. Кронбергська декларація про майбутнє процесів придбання та передачі знань // Інформаційно-просвітницький портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eduhmao.ru/info/8/6428>.

8. Максименко Ю. Інформаційне суспільство в Україні: стан та перспективи становлення / Ю. Максименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/informacijne-suspilstvo-v-ukraini-stan-ta-perspektivi-stanovlennya/>.
9. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=general_scientific_knowledge&id=25&start=9.

Ромашченко В. А. Международно-правовое регулирование информационного общества: роль и значение деятельности ЮНЕСКО

Аннотация. В статье рассмотрены основные декларации, программы и принципы правового регулирования информационного общества, принятые ЮНЕСКО в сфере образования и науки, а также их значение и влияние на процесс становления и функционирования информационного общества в мире в целом. Выделяется отдельная международно-универсальная модель правового регулирования информационного общества международными организациями.

Ключевые слова: информационное общество, информация, знания, образование, информационное пространство, правовое регулирование, ЮНЕСКО, международно-универсальная модель правового регулирования информационного общества.

Romashchenko V. International legal regulation of the information society: the role and importance of the work of UNESCO

Summary. The article describes the main and basic declarations, programs and principles of the legal regulation of the information society, adopted by UNESCO in the field of education and science, as well as their significance and impact on the establishment and functioning of the information society in the world at large. It provided a separate international universal model of legal regulation of information society by international organizations.

Analysis of world experience using information technology achievements of the revolution, such as the Internet, mobile, personal computers, etc., offer unprecedented opportunities to the community. Great potential informational widely used in the operation of e-learning and distance learning, are useful for research, which in terms of information technology are real, closer to society and are bearing results – address socio-economic issues.

Because today one of the main directions of development of the information society is the development of education and science, almost all developed countries information rapidly create and develop a legal basis to regulate this area. Thus, the adoption of necessary regulatory acts and implementing a number of strategic programs and projects in the regulation of information society means catch wasted in key moments and fields of education, science and technological development, the gap between developed countries and overtaking in the area of information technologies and their legal regulation and reducing speeds lag behind countries – information leaders.

Key words: information society, information, knowledge, education, information space, legal regulation, UNESCO, international universal model of legal regulation of information society.

УДК 341.232.5

ФЕТИСЕНКО В. О.,

аспірант кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМИ «М'ЯКОГО» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ СФЕРІ

Анотація. У статті проводиться дослідження положень про міжнародне співробітництво в науково-технічній сфері, що закріплені в актах міжнародних міждержавних організацій і конференцій. Автором з'ясовано призначення та роль таких актів «м'якого» міжнародного права в здійсненні цього виду міжнародного співробітництва.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, науково-технічна сфера, «м'яке» право.

Постановка проблеми. Сфера науки й техніки завжди привертала увагу як на державному, так і на міжнародному рівнях. Міжнародне право містить низку положень щодо регулювання міжнародного співробітництва в цій сфері, зокрема, в актах міжнародних міждержавних організацій і конференцій. Отже, необхідно визначити роль зазначених актів у здійсненні міжнародного науково-технічного співробітництва (далі – МНТС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти закріплення положень щодо співробітництва в науково-технічній сфері у «м'якому» міжнародному праві розглядали І.Д. Шутак, І.І. Дахно, В.Ф. Опришко, М.В. Шугуров, Ю.М. Колосов, Л.А. Гумеров, Ф. Сандс, А. Джакометті, Ф. Маррелла та інші вчені. Однак системне дослідження актів міжнародних організацій і конференцій щодо цього виду міжнародного співробітництва не проводилось.

Метою статті є комплексний аналіз актів міжнародних міждержавних організацій і конференцій у частині закріплення положень щодо МНТС.

Виклад основного матеріалу дослідження. За відсутності необхідних договірних норм положення рекомендаційних актів здійснюють передправове регулювання різних галузей міждержавного співробітництва [1, с. 38]. Це справедливо також для регулювання МНТС. Через комплексність, різноманітність і специфіку такого міжнародного співробітництва міжнародні міждержавні організації у своїх актах вимушені врегульовувати всі практичні аспекти.

Натепер наукова дискусія зосереджена на питанні про те, чи є такі акти джерелом права в їхньому власному вираженні або ж вони просто забезпечують докази звичаєвого права чи загальних принципів права [7, с. 97]. В.Ф. Опришко вважає, що рішення міжнародних організацій необхідно розглядати як джерела міжнародного економічного права, оскільки вони містять у собі відповідні правила й принципи, розраховані на неодноразове використання [2, с. 46]. Однак ми підтримуємо позицію, згідно з якою акти міжнародних міжурядових організацій визначаються як «м'яке» міжнародне право [1, с. 36–37; 3, с. 93; 4, с. 155; 5, с. 182; 6, с. 44].

Хоча акти міжнародних міжурядових організацій не згадуються серед джерел міжнародного права, наведених у статті 38 Статуту Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), цей суд у консультативному висновку щодо правомірності загрози чи застосування ядерної зброї (1996 р.) [8] зазначає, що резолюції Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН), навіть якщо вони не є обов'язковими, можуть іноді мати нормативну цінність, за певних обставин вони можуть надати важливі докази для встановлення існування норми чи появи *opinio juris*. Низка резолюцій також можуть показати поступову еволюцію *opinio juris*, необхідну для створення нової норми.

У доктрині розповсюджена думка, згідно з якою резолюції ГА ООН можуть перетворюватись на звичайні норми міжнародного права [4, с. 155; 6, с. 44; 7, с. 84; 9, с. 51; 10, с. 124] або отримати закріплення в договірній формі [1, с. 38].

Як справедливо зазначає Т.Р. Короткий, рекомендаційний характер норм «м'якого» права полягає в тому, що вони, не маючи обов'язкової сили, виявляють ознаки високої ефективності, оперативності й прийнятності завдяки практичному походженню [11, с. 84]. Норми м'якого права зумовлюють певні правові наслідки, що можуть знайти вияв у регулюючому впливі на розвиток національного законодавства [4, с. 155] та мають дуже велике морально-політичне значення, оскільки поширюються практично на всю світову спільноту держав [12, с. 82].

Таким чином, рекомендаційний характер «м'якого» міжнародного права в жодному разі не принижує їх значення, а навіть надає деякі переваги. Так, варто погодитись із таким переліком функцій «м'якого» міжнародного права:

- 1) кодифікація існуючих норм звичаєвого міжнародного права та допомога сформулювати нові;
- 2) консолідація політичної думки навколо необхідності вжиття заходів щодо певної проблеми, що може привести до початку договірних переговорів або створення нових норм «м'якого» права;
- 3) заповнення прогалин у регулюванні існуючих міжнародних договорів;
- 4) надання вказівок чи моделей для внутрішнього законодавства, без міжнародного зобов'язання;

5) заміна правового зобов'язання, коли стан відносин робить формальні договори занадто дорогими й довгими за часом прийняття або політично неприйнятними [13, с. 72].

Такі функції допомагають актам міжнародних міжурядових організацій і конференцій урегульовувати чимало найбільш різноманітних аспектів МНТС.

Першим значним актом «м'якого» міжнародного права є Хартія економічних прав та обов'язків держав (1974 р.) [14]. Згідно з її статтею 9 глави 2 на всі держави покладається обов'язок співпрацювати в науковій і технічній галузях із метою сприяння економічному й соціальному прогресу всіх країн світу, особливо країн, що розвиваються. Стаття 13 вказаного документа містить положення, відповідно до якого всі держави повинні сприяти міжнародному науковому й технічному співробітництву та передачі технологій, полегшити доступ країн, що розвиваються, до досягнень сучасної науки й техніки, здійснити передачу їм технологій і створення місцевої технології.

Положення Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку (1974 р.) [15] закріплюють такі принципи: надання країнам, що розвиваються, доступу до досягнень сучасної науки й техніки; сприяння передачі технології та створення місцевої технології в їхніх інтересах; зміцнення їх взаємного технічного співробітництва.

Програма дій зі встановлення Нового міжнародного економічного порядку, прийнята Резолюцією ГА ООН № A/RES/3202(S-VI) від 1 травня 1974 р. [16], містить частину IV («Передача технологій»), де закріплюється необхідність докласти зусиль із вироблення міжнародного кодексу у сфері передачі технологій; розширити допомогу з боку розвинених країн країнам, що розвиваються, у межах програм наукових досліджень, розвитку та створення місцевої технології; сприяти міжнародному співробітництву у сфері наукових досліджень і виробок.

Зазначені документи складають окремий блок, присвячений заохоченню міжнародного співробітництва на основі взаємної вигоди та справедливих переваг, що має на меті прискорення економічного й соціального розвитку держав та встановлення нового економічного порядку. Одним із невід'ємних складників такого співробітництва є зміцнення МНТС та технічна допомога країнам, що розвиваються, у тому числі передача технологій.

Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі (далі – НБСЄ) 1975 р. в розділі IX встановлює прагнення, розвиваючи співпрацю, підвищувати добробут народів і сприяти втіленню в життя їхніх сподівань, використовуючи вигоди, що постають із розширення взаємного ознайомлення з прогресом і досягненнями в науковій, технічній галузях. У частині акта, присвяченій співробітництву у сфері науки й техніки, виражається переконання держав-учасниць у важливості такого співробітництва для укріплення безпеки та необхідності створення можливостей для

його покращення. Особливо цікавим є наведення форм і методів МНТС та практичних рекомендацій щодо їх розширення. Окремі положення щодо співробітництва у сфері науки містяться в частині акта про освіту. Загалом Заключний акт НБСЕ є дуже чітким, змістовним і практичним документом, має конкретні пропозиції з покращення співробітництва в різних сферах, зокрема й науково-технічній.

Положення щодо МНТС закріплено в трьох Міжнародних стратегіях розвитку ООН на друге (1970 р.) [17], третє (1981 р.) [18] та четверте (1990 р.) [19] Десятиріччя. У кожній стратегії окрему частину присвячено науці й техніці, де закріплено здійснення міжнародного співробітництва в налагодженні, посиленні й розвитку наукових досліджень і технічної діяльності, сприянні передачі технологій та наданні допомоги країнам, що розвиваються, в укріпленні їхнього науково-технічного потенціалу. Особливістю стратегій є те, що вони покладають окремі завдання безпосередньо на країни, що розвиваються, і наголошують на необхідності докладання їхніх узгоджених зусиль для досягнення поставлених цілей у науково-технічній сфері, у тому числі здійснюючи МНТС.

Один із принципів Ріо-де-Жанейрської декларації з навколишнього середовища та розвитку (1992 р.) [20] присвячено МНТС. Так, принцип 9 встановлює, що держави повинні співпрацювати з метою зміцнення діяльності з нарощування національного потенціалу для забезпечення сталого розвитку завдяки поглибленню наукового розуміння шляхом обміну науково-технічними знаннями та розширення розробки, адаптації, поширення й передачі технологій, у тому числі нових і новаторських.

Порядок денний на ХХІ століття (1992 р.) найзмістовніше та найдокладніше закріплює зобов'язання урядів держав у сфері науково-технічних досліджень і діяльності, однак містить небагато положень про МНТС. Акцент у ньому зроблено на залученні приватного сектора до дослідження. Закріплено положення щодо проведення наукових досліджень, розповсюдження їх результатів, міжнародних і регіональних центрів обміну інформацією, спрямування науки в цілях сталого розвитку, технічного співробітництва й допомоги країнам, що розвиваються.

У наведених міжнародних актах відзначається роль МНТС як одного з невід'ємних засобів забезпечення сталого розвитку.

У підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. містяться положення щодо поглиблення технічного співробітництва в цілях розвитку (пункт 21); передачі технологій країнам, що розвиваються (пункти 22, 50); співробітництва за лінією Північ – Південь як засобу розширення технічного співробітництва (пункт 40); налагодження партнерських відносин між державами задля укріплення й посилення механізмів і підтримки у сфері наукових досліджень та конструкторських розробок (пункт 60).

Далі варто розглянути декларації й резолюції міжнародних міждержавних організацій. Так, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин між державами згідно зі Статутом ООН,

прийнятій Резолюцією ГА ООН № A/RES/2625(XXV) від 24 жовтня 1970 р. [21], закріплено обов'язок держав співпрацювати у сфері науки та техніки згідно зі Статутом ООН.

Однією з найважливіших декларацій, що стосується МНТС, є Декларація про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру та на благо людства, прийнята Резолюцією ГА ООН № A/RES/3384 від 10 листопада 1975 р. [22]. Вона проголошує такі зобов'язання держав:

- сприяти міжнародному співробітництву в цілях використання результатів науково-технічного прогресу в інтересах укріплення міжнародного миру й безпеки, свободи та незалежності, економічного й соціального розвитку народів та забезпечення прав і свобод людини;
- запобігати використанню досягнень науки й техніки для обмеження або втручання в здійснення прав людини та основних свобод;
- утримуватись від будь-яких дій, що спричиняють використання науково-технічних досягнень для порушення суверенітету й територіальної недоторканності інших держав, втручання в їхні внутрішні справи, ведення агресивних воєн, придушення національно-визвольних рухів, проведення політики расової дискримінації;
- співпрацювати в створенні, зміцненні та розвитку науково-технічного потенціалу країн, що розвиваються.

Аналізована декларація є базовим документом та містить основні положення щодо здійснення МНТС загалом. Її положення пов'язують науково-технічний прогрес із правами людини й системою міжнародної безпеки, що поглиблює зв'язок і взаємовплив науки й техніки з міжнародним правом і міжнародними відносинами. М.В. Шугуров також резюмує, що декларація пов'язує використання досягнень науково-технічного прогресу з реалізацією права на розвиток, яке є правом людини та правом народів [3, с. 164].

Декларація про міжнародне економічне співробітництво, зокрема по-жвавлення економічного росту та розвитку в країнах, що розвиваються, прийнята Резолюцією ГА ООН № A/RES/S-18/3 від 1 травня 1990 р. [23], вказує, що розвиненим країнам та міжнародним організаціям варто надавати підтримку зусиллям країн, що розвиваються, зі створення й розвитку власного потенціалу у сфері науки та технологій. У Декларації про науку та використання наукових знань (1999 р.) [24], прийнятій у межах ЮНЕСКО, проголошується, що робота зі створення наукового потенціалу повинна спиратись на регіональне й міжнародне співробітництво, а також перелічуються різновиди співпраці на різних рівнях. Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку (2002 р.) [25] в пункті 18 проголошує взаємодію держав одна з одною з метою допомогти одна одній використовувати сучасну технологію в інтересах розвитку та вжити заходів, щоб забезпечити передачу технологій і підготовку кадрів.

Таким чином, у деклараціях, що саме постає з їх назви, декларуються важливість і необхідність здійснення МНТС. Вони є маркером тенденцій із поширення застосування та більшої популяризації МНТС у міжнародних відносинах.

Інша річ – резолюції міжнародних міжурядових організацій. Резолюції, які стосуються МНТС, прийняті ГА ООН, можна поділити на декілька основних груп за тематикою.

Перша група – резолюції, предметом яких є Конференція ООН «Наука та техніка у цілях розвитку». Так, низку резолюцій (наприклад, № A/RES/1897(LVII) від 1 серпня 1974 р., № A/RES/2028(LXI) від 4 серпня 1976 р., № A/RES/31/184 від 21 грудня 1976 р., № A/RES/32/115 від 19 грудня 1977 р., № A/RES/32/184 від 19 грудня 1977 р., № A/RES/1978/4 від 4 травня 1978 р., № A/RES/33/192 від 29 січня 1979 р.) присвячено організаційним аспектам підготовки до конференції. Резолюція ГА ООН № A/CONF.87/PC/43 від 29 липня 1979 р. надає оцінку проблемним аспектам і питанням застосування науки й техніки перед початком конференції. А Резолюція ГА ООН № A/RES/34/218 від 19 грудня 1979 р. за підсумками конференції містила положення про прийняття Віденської програми дії з науки та техніки в цілях розвитку, заснування Міжурядового комітету з науки й техніки в цілях розвитку, Центру з науки і техніки в цілях розвитку, створення системи фінансування науки й техніки в цілях розвитку ООН та тимчасового фонду ООН для фінансування науки й техніки в цілях розвитку.

Друга група – резолюції про роль науки й техніки в контексті міжнародної безпеки та роззброєння. У Резолюції № A/RES/43/61 від 6 грудня 1988 р. «Наука та мир» ГА ООН закликає держави-члени сприяти міжнародному співробітництву між ученими, розвиваючи обмін експертами й інформацією. Щорічні резолюції ГА ООН (з 15 грудня 1994 р. (№ A/RES/49/68) до грудня 2006 р. (№ A/RES/61/55)) закріплюють положення про те, що науково-технічний прогрес варто використовувати на благо всього людства, щоб сприяти сталому економічному й соціальному розвитку всіх держав і гарантувати міжнародну безпеку; що необхідно сприяти розвитку міжнародного співробітництва в справі використання досягнень науки й техніки на основі передачі технічних знань та обміну ними в мирних цілях, у тому числі передачі технологій, пов'язаних із роззброєнням. Резолюції ГА ООН № A/RES/47/44 від 9 грудня 1992 р. та № A/RES/48/67 від 16 грудня 1993 р. містять лише положення про передачу технологій.

Третя група – резолюції з науки та техніки в цілях розвитку. Резолюція ГА ООН № A/RES/54/201 від 22 грудня 1999 р. підтверджує важливу роль, яку ООН доводиться відігравати в сприянні розвитку МНТС, та наголошує на активізації й укріпленні зусиль у цілях створення в країнах, що розвиваються, власного науково-технічного потенціалу, визнає важливість здійснення їх науково-технічного співробітництва. Положення Резолюції ГА ООН № A/RES/56/182 від 21 грудня 2001 р. підкреслюють важливість передачі знань і технологій країнам, що розвиваються, виявлення й усунення бар'єрів і невинуватених обмежень у сфері передачі технологій, а також закликають систему ООН та міжнародне співтовариство укріплювати ініціативи за лінією співробітництва Північ – Південь у сфері науки й техніки.

У резолюціях ГА ООН № A/RES/60/205 від 22 грудня 2005 р., № A/RES/62/201 від 19 грудня 2007 р., № A/RES/64/212 від 21 грудня 2009 р., № A/RES/66/211 від 22 грудня 2011 р., № A/RES/68/220 від 20 грудня 2013 р. підтверджуються зобов'язання ГА ООН із передачі країнам, що розвиваються, технологій; щодо допомоги їм у зусиллях, спрямованих на сприяння розробці та розробку національних стратегій у сфері науки й техніки; щодо здійснення спільних регіональних, субрегіональних і міжрегіональних проєктів наукових досліджень та дослідно-конструкторський розробок. Низка резолюцій ГА ООН (наприклад, № A/RES/46/165 від 19 грудня 1991 р., № A/RES/48/179 від 21 грудня 1993 р., № A/RES/50/101 від 20 грудня 1995 р. та № A/RES/52/184 від 18 грудня 1997 р.) закликають активізувати й нарощувати міжнародне співробітництво в цілях розвитку, у напрямі створення в країнах, що розвиваються, внутрішнього науково-технічного потенціалу, а також визнають важливість МНТС між ними. Аналогічні за змістом положення щодо сприяння розвитку МНТС закріплено в резолюціях ГА ООН № A/RES/3180(XXVIII) від 14 грудня 1973 р. та № A/RES/51/39 від 10 грудня 1996 р.

Четверта група – резолюції про міжнародний кодекс поведінки у сфері передачі технологій. До цієї групи належать такі резолюції ГА ООН: № A/RES/32/188 від 19 грудня 1977 р., № A/RES/33/157 від 20 грудня 1978 р., № A/RES/34/195 від 19 грудня 1979 р., № A/RES/36/140 від 16 грудня 1981 р., № A/RES/41/166 від 5 грудня 1986 р., № A/RES/42/172 від 11 грудня 1987 р., № A/RES/45/204 від 21 грудня 1990 р., № A/RES/46/214 від 20 грудня 1991 р., № A/RES/47/182 від 22 грудня 1992 р. та № A/RES/48/167 від 21 грудня 1993 р. Однак після багаторічних консультацій так і не було досягнуто згоди за багатьма положеннями кодексу, тому прийнятим залишився лише проєкт кодексу поведінки у сфері передачі технологій.

П'яту групу резолюцій присвячено безпосередньо МНТС. Так, Резолюція ГА ООН № A/RES/1164(XII) від 26 листопада 1957 р. встановлює, що міжнародне співробітництво у сфері науки має заохочуватися шляхом взаємних угод та іншими способами, тому ГА ООН просить усі держави-члени розширити систему всіх заходів із заохочення взаємовідносин і співробітництва між народами у сфері науки. У резолюціях № A/RES/1429(XIV) від 5 грудня 1959 р., № A/RES/1512(XV) від 12 грудня 1960 р., № A/RES/1043(XI) від 21 лютого 1957 р., № A/RES/2658(XXV) від 7 грудня 1970 р. та № A/RES/3168(XXVIII) від 17 грудня 1973 р. ГА ООН закликає до заохочення більш широкого МНТС та міжнародного обміну науково-технічним досвідом.

Шосту групу резолюцій присвячено технічній співпраці країн, що розвиваються. Резолюції ГА ООН № A/RES/2091(XX) від 20 грудня 1965 р., № A/RES/2034(LXI) від 4 серпня 1976 р., № A/RES/48/172 від 21 грудня 1993 р., № A/RES/50/119 від 20 грудня 1995 р., № A/RES/54/226 від 22 грудня 1999 р. та № A/RES/56/202 від 21 грудня 2001 р. заохочують технічне співробітництво між країнами, що розвиваються, та органами й установами системи ООН. А резолюції ГА ООН № A/RES/31/179 від 21 грудня 1976 р.,

№ A/RES/32/183 від 19 грудня 1977 р. та № A/RES/33/134 від 19 грудня 1978 р. присвячені організації й проведенню конференції ООН із технічного співробітництва країн, що розвиваються.

Таким чином, кожен групу резолюцій присвячено окремому аспекту МНТС, вони виконують окремі функції, передбачені тематикою резолюцій.

Також варто розглянути резолюції Економічної і соціальної ради ООН (далі – ЕКОСОР). Так, у резолюціях № E/RES/1989/47 від 24 травня 1989 р. та № E/RES/1987/36 від 28 травня 1987 р. ЕКОСОР закликає держави сприяти співробітництву в цілях забезпечення науково-технічного прогресу на благо та в інтересах своїх народів і всього людства. У Резолюції № E/RES/1997/62 від 25 липня 1997 р. ЕКОСОР пропонує урядам промислово розвинених країн налагодити технічне співробітництво з відповідними партнерами в країнах, що розвиваються, та країнах із перехідною економікою. У Резолюції № E/RES/2012/6 від 25 липня 2012 р. ЕКОСОР пропонує державам рекомендувати науковим, дослідницьким та академічним установам взаємодіяти із закордонними партнерами, а в Резолюції № E/RES/2014/28 від 16 липня 2014 р. – шукати можливості для міжнародної співпраці в інформаційних і комунікаційних технологіях. Резолюцією № E/RES/1993/72 від 30 липня 1993 р. ЕКОСОР підтримує міжнародне співробітництво, спрямоване на заохочення використання технологій, пов'язаних із новими відновлюваними й альтернативними джерелами енергії, та чистих технологій. У Резолюції ЕКОСОР № E/RES/1995/54 від 28 липня 1993 р. містяться прохання до відповідних організацій, фондів і програм ООН щодо сприяння ефективнішому технологічному співробітництву між державами.

Таким чином, у своїх резолюціях ЕКОСОР закріплює положення, майже аналогічні положенням резолюцій ГА ООН, що містять переважно рекомендації й побажання державам у сфері здійснення МНТС.

Висновки. Таким чином, акти міжнародних організацій і конференцій переважно закріплюють як пропозиції й рекомендації державам та міжнародним організаціям розвивати й заохочувати МНТС, так і чіткі й практичні зобов'язання для держав щодо покращення науково-технічної сфери за допомогою такого співробітництва. Адресатами цих рекомендацій і пропозицій є всі держави, у тому числі країни, що розвиваються, які також повинні докладати зусиль із розвитку міжнародного співробітництва.

Можна простежити дві тенденції, якими сповнені положення найвідоміших актів «м'якого» міжнародного права, що стосуються МНТС. Перша (тенденція 1970-х рр.) – спрямування МНТС у напрямі встановлення нового економічного порядку, а друга (з 1990-х рр. і донині) – спрямування МНТС у цілях сталого розвитку.

Резолюції міжнародних організацій за призначенням та роллю можна поділити на такі типи:

– резолюції, що видаються регулярно й систематично, підтверджуючи необхідність спрямування зусиль держав у конкретному напрямі;

– резолюції, що актуалізують нові напрями, на які державам і міжнародним організаціям необхідно звернути увагу (спрямування діяльності в цілях розвитку, передачу технологій, співпрацю держав, що розвиваються, заохочення міжнародного співробітництва тощо).

Важливо зазначити, що, незважаючи на відсутність юридично обов'язкової сили в положеннях «м'якого» міжнародного права, воно має значний вплив на МНТС, надаючи державам детальні пропозиції щодо вдосконалення діяльності, пов'язаної зі здійсненням МНТС, підсумовуючи існуючу практику в цій сфері, створюючи підґрунтя для нових норм міжнародного права та оперативніше реагуючи на зміни й нові тенденції в міжнародних відносинах.

Література:

1. Халафян Р.М. Влияние «мягкого права» на международную правовую систему / Р.М. Халафян // Академический юридический журнал. – 2012. – № 2(48). – С. 36–43.
2. Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право : [підручник] / В.Ф. Опришко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 324 с.
3. Шугуров М.В. Международно-правовые обязательства государств в сфере международного научно-технологического сотрудничества / М.В. Шугуров // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2011. – № 6. – С. 91–99.
4. Демченко І.С. М'яке право у регламентації прав людини у сфері охорони здоров'я / І.С. Демченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 1. – С. 152–157.
5. Мицик В.В. Концепція «м'якого права» (soft law) / В.В. Мицик // Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / [В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожний] ; за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – С. 178–182.
6. Herdegen M. Principles of International Economic Law / M. Herdegen. – New York : Oxford University Press, 2013. – 536 p.
7. Hillier T. Sourcebook on public international law / T. Hillier. – London : Cavendish Publishing Limited, 1998. – 883 p.
8. Legality of the threat or use of nuclear weapons. Advisory opinion of International Court of Justice of 8 July 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>.
9. Аречага Э. де. Современное международное право / Э. де Аречага. – М. : Прогресс, 1983. – 242 с.
10. Sands P. Principles of International Environmental Law / P. Sands. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 1248 p.
11. Короткий Т.Р. Норми «м'якого права» в механізмі охорони морського середовища / Т.Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 43. – С. 80–92.
12. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (академический курс) : [учебник] / Г.М. Вельяминов. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 496 с.
13. Shelton D. Soft law / D. Shelton // Routledge Handbook of International Law / ed. by D. Armstrong. – New York : Routledge, 2008. – 359 p.

14. Хартія економічних прав та обов'язків держав : Резолюція № 3281(XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_077.
15. Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку : Резолюція № 3201(S-VI) Генеральної Асамблеї ООН від 1 травня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_339.
16. Програма дій зі встановлення нового міжнародного економічного порядку : Резолюція № 3202(S-VI) Генеральної Асамблеї ООН від 1 травня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NR0751/91/IMG/NR075191.pdf?OpenElement>.
17. Міжнародна стратегія розвитку на друге Десятиріччя ООН : Резолюція № 2626(XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/decade2_devstrategy.shtml.
18. Міжнародна стратегія розвитку на третє Десятиріччя розвитку ООН : Резолюція № 35/56 Генеральної Асамблеї ООН від 5 грудня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dev_strategy_ch1.shtml.
19. Міжнародна стратегія розвитку на четверте Десятиріччя розвитку ООН : Резолюція № 45/199 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dev_decade_strategy.shtml.
20. Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища та розвитку від 3–14 червня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml.
21. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин між державами згідно із Статутом ООН : Резолюція № 2625(XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
22. Декларація про використання науково-технічного прогресу в інтересах та на благо людства : Резолюція № 3384(XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 10 листопада 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/science.shtml.
23. Декларація про міжнародне економічне співробітництво, зокрема пожвавлення економічного росту та розвитку в державах, що розвиваються : Резолюція № S-18/3 Генеральної Асамблеї ООН від 1 травня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_982.
24. Декларація про науку та використання наукових знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unesco.org/science/wcs/declaration_r.pdf.
25. Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку : Резолюція № 199/20 Всесвітньої зустрічі зі сталого розвитку від 4 вересня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/decl_wssd.pdf.

Фетисенко В. О. Нормы «мягкого» международного права относительно международного сотрудничества в научно-технической сфере

Аннотация. В статье проводится исследование положений о международном сотрудничестве в научно-технической сфере, закрепленных в решениях международных межправительственных организаций и конференций. Автором определены предназначение и роль таких актов «мягкого» международного права в осуществлении данного вида международного сотрудничества.

Ключевые слова: международное сотрудничество, научно-техническая сфера, «мягкое» право.

Fetysenko V. “Soft” international law on international cooperation in science and technology

Summary. The article is devoted to such forms of “soft” international law as decisions of international intergovernmental organizations and conferences and their provisions about international cooperation in science and technology.

The author pays attention to the nature and functions of “soft” international law in regulation of such kind of international cooperation. Different groups of decisions of international intergovernmental organizations and conferences such as declarations, resolutions, strategies, charters and acts are analyzed in the article. All such decisions are also systematized in different groups according to their goals and subjects, and, thus, their impact on international cooperation in science and technology. The author determines different trends, which appear in the content of these types of “soft” international law. Special emphasis is given to the needs and interests of developing countries, which need to be considered by other countries during cooperation among them. Moreover, “soft” international law also contains some obligations and recommendations for developing countries itself.

It is concluded, that decisions of international organizations and conferences usually contain suggestions and recommendations to states and international organizations to develop and promote international collaboration in science and technology, and clear and practical obligation for states for improving scientific and technical sphere through such cooperation

Key words: international cooperation, science and technology, “soft” law.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

УДК 341.1/8

КОВЕРЗНЄВ М. С.,

адвокат

КОВЕРЗНЄВА Г. П.,

кандидат юридичних наук, доцент

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті охарактеризовано особливості відповідальності держави за порушення міжнародних зобов'язань згідно з Проектом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятих Комісією міжнародного права. Також проаналізовано природу правопорушень та зазначено, що основний недолік полягає, зокрема, в особливій увазі до застосування контрзаходів до держав із позиції міжнародних організацій та щодо субсидіарної відповідальності держав-членів.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, міжнародний правопорядок, міжнародно-протиправне діяння, реалізація міжнародної відповідальності, міжнародно-правові примусові заходи.

Постановка проблеми. Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Комісія міжнародного права Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». У науці міжнародного права під міжнародно-правовою відповідальністю розуміються конкретні негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання.

Метою статті є розгляд відповідальності держав у міжнародному праві, а об'єктом дослідження – інститут міжнародно-правової відповідальності держав за протиправні дії.

Ми спирались на праці вчених-міжнародників, таких як І.П. Блищенко, В.С. Верешетін, Ю.М. Жданов, Р.А. Каламкрян, А.Я. Капустін, І.І. Карпець, Ю.М. Колосов, В.М. Кудрявцев, О.В. Мартиненко, Ю.А. Решетов, Г.Н. Тункин, І.П. Фісенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правова відповідальність держав – один з основоположних і найстаріших інститутів міжнародного права. Одним із керівних у сучасному міжнародному праві є принцип суверенної рівності. Дотримуючись цього принципу, держави беруть участь у взаємних відносинах та в багатосторонньому міжнародному спілкуванні, володіючи суверенітетом як політико-правовою властивістю, що виражає верховенство кожної з них усередині країни та незалежність у зовнішніх справах. Водночас зазначений принцип не є ознакою відсутності взаємодії та взаємозалежності держав, оскільки жодна держава не може існувати й розвиватись в ізоляції від усього світового співтовариства. Згаданий принцип дає змогу державі здійснювати будь-які дії, що не суперечать встановленим принципам і нормам міжнародного права.

Якщо ж держава не виконує або порушує свої зобов'язання, що постають із норм міжнародного права, цілком закономірно постає питання про її відповідальність перед окремими державами чи світовим співтовариством у цілому. Принцип суверенної рівності дає змогу виділяти держави в основну групу суб'єктів міжнародного права, а отже, і міжнародної відповідальності.

З огляду на теорію міжнародного права суб'єктами міжнародної відповідальності є суб'єкти міжнародного права. Статті, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, присвячені переважно відповідальності держав перед державами. Однак необхідно зауважити, що загальна частина статей поширюється також на відповідальність держав перед іншими суб'єктами міжнародного права. Крім держав, суб'єктами права міжнародної відповідальності прийнято вважати також держави, які борються за самовизначення, і міжнародні (міжурядові) організації [1, с. 204]. У 2002 р. Комісія міжнародного права ООН, відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН, приступила до розробки теми «Відповідальність міжнародних організацій». Питання про правосуб'єктність фізичних осіб є дискусійним у теорії міжнародного права. Більшість авторів (наприклад, Д.Б. Левін, В.А. Василенко, В. Давид та інші) обґрунтовують позицію, згідно з якою фізичні особи, як і юридичні особи, не є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності. Питання про правосуб'єктність транснаціональних корпорацій схоже з проблемою міжнародної правосуб'єктності індивіда.

Термін «міжнародно-правова відповідальність» охоплює правовідносини, що виникають за міжнародним правом у зв'язку з міжнародно-протиправним діянням. Тому зміст міжнародно-правової відповідальності

складають ті негативні наслідки, які настають для держави в результаті порушення нею міжнародного права. Вказані правовідносини можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми (у разі збільшення суб'єктного складу за рахунок участі в них інших суб'єктів, окрім потерпілої держави) [2, с. 311]. Вони виникають як із приводу первинних зобов'язань за відповідальністю суб'єкта (ідеться про первинний обов'язок держави-порушниці припинити протиправну поведінку та відшкодувати завдану шкоду), так і з приводу застосування примусових заходів із боку потерпілої сторони (з метою примусу держави-порушниці до виконання первинних зобов'язань). Структуровано правовідносини відповідальності можна окреслити таким чином: підставою міжнародно-правової відповідальності держави є порушення нею міжнародного зобов'язання, тобто вчинення міжнародного правопорушення. Щоб зробити висновок про наявність міжнародного правопорушення, необхідно встановити, чи мала місце дія або бездіяльність посадових осіб чи органів держави, що за чинними нормами міжнародного права може бути поставлено у вину державі, і таке поведження порушило міжнародне зобов'язання цієї держави.

Оскільки держава може здійснювати певні дії або не діяти за допомогою своїх органів і посадових осіб, їй може ставитись у провину міжнародно-протиправне поведження лише таких індивідів, які мають статус органу держави або її посадової особи. Дія чи бездіяльність цих осіб, що порушує норму міжнародного права, розглядається в міжнародній практиці як поведження самої держави.

Держава буде нести міжнародну відповідальність за дії свого законодавчого органу, якщо він прийняв закон або інший нормативний акт, що суперечить міжнародним зобов'язанням цієї держави. Наприклад, Європейський суд із прав людини в Рішенні в справі «Кононенко проти України» від 7 грудня 2006 р. визнав порушення п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та ст. 1 Першого протоколу до цієї конвенції на тій підставі, що згідно із Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 26 грудня 2001 р. було введено мораторій на примусову реалізацію майна державних підприємств, у статутних фондах яких частка держави становить більше 25%, унаслідок чого рішення національного суду, винесене на користь заявника, не виконувалось більше 7 років та 11 місяців [5].

Підставою для виникнення відповідальності буде офіційне оприлюднення такого акта парламенту (що в більшості випадків також є моментом, з якого нормативний акт набуває чинності). Неприйняття парламентом держави законодавчого акта, необхідного для виконання її міжнародного зобов'язання, може викликати відповідальність цієї держави лише в тому разі, якщо це заподіяло моральний або матеріальний збиток. Однак бувають ситуації, коли держава може нести відповідальність за бездіяльність як таку (без настання негативних наслідків), зокрема, коли предмет міжнародного договору полягав саме в прийнятті відповідних законодавчих актів.

У цілому можна зазначити, що поняття міжнародно-правової відповідальності характеризується такими ознаками: настає за здійснення міжнародного правопорушення, реалізується на основі норм міжнародного права, пов'язана з певними негативними наслідками для правопорушника, спрямована на зміцнення міжнародного правопорядку.

Норми, що визначають відповідальність держав у міжнародному праві, утворюють особливий міжнародно-правовий інститут. Зміст цього інституту змінювався відповідно до змін у розвитку міжнародного права.

Норми, що становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, мають переважно звичайний характер, що надає підвищеної значимості їх кодифікації. Комісія міжнародного права ООН провела велику попередню роботу із цього питання. Вісім доповідей свого спеціального доповідача – італійського професора Р. Аго, – зроблених ним у 1969–1980 рр., були покладені Комісією міжнародного права ООН в основу ч. 1 «Походження міжнародної відповідальності» Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. З 1981 р. Комісія міжнародного права ООН працює над ч. ч. 2 та 3 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, що мають назви «Зміст, форми й обсяг міжнародної відповідальності» та «Здійснення міжнародної відповідальності й урегулювання суперечок».

Інший важливий напрям у діяльності Комісії міжнародного права ООН – підготовка проекту Кодексу злочинів проти миру й безпеки людства, що проводилась у 1947–1954 рр. та була відновлена 1982 р.

Якщо держава-порушниця не виконує свої зобов'язання за такими правовідносинами, вона, відповідно, скоює нове правопорушення, тому виникають нові правовідносини, у яких потерпіла держава вже має право застосувати примусові заходи до держави-порушниці задля виконання її суб'єктивних зобов'язань.

Підстави для відповідальності поділяються на юридичні (нормативно-правові) та фактичні.

Юридичні підстави – це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія чи бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення. Юридичні підстави відповідальності можуть міститись у будь-яких джерелах міжнародного права та інших актах, які фіксують обов'язкові для держави правила поведінки. Ними є правомірні, юридично чинні договори, звичаї, правосудні рішення міжнародних судів та арбітражів (проте консультативні висновки до переліку не входять); обов'язкові акти міжнародних органів та організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН), конференцій і нарад; окремі односторонні акти держав міжнародно-правового характеру, через які вони перебирають на себе міжнародні зобов'язання та які визнаються іншими державами (наприклад, встановлення певної ширини територіальних вод).

Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це те, за що настає відповідальність. Тобто це певний юридичний факт, а саме міжнародне правопорушення.

Вирішення питання про те, чи є дія держави порушенням міжнародних зобов'язань і фактичною підставою для відповідальності, залежить від наявності в неї ознак правопорушення. Варто розглянути такі ознаки.

Основними складовими елементами міжнародного правопорушення є протиправна поведінка, шкода (збиток), заподіяний протиправною поведінкою, та причинний зв'язок між дією й шкідливими наслідками. Більш спірним у науці міжнародного права є включення вини суб'єкта до переліку об'єктивних ознак міжнародного правопорушення. З огляду на складність тлумачення самого поняття «вина», встановлення вини в міжнародному праві, суперечливу практику її доведення Комісія міжнародного права ООН не включила її до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння як необхідну ознаку правопорушення.

Протиправна поведінка виявляється в порушенні міжнародних зобов'язань держави у формі дії чи бездіяльності. Протиправність у міжнародному праві означає невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави. Прояви протиправної поведінки є такими:

- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав інших держав, міжнародних організацій;
- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб;
- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань у зв'язку із самочинними діями юридичних і фізичних осіб;
- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виникають у зв'язку з протиправною діяльністю на її території органів інших держав та міжнародних організацій.

Будь-яка протиправна поведінка завдає шкоду законним інтересам суб'єктів міжнародного права, які охороняються міжнародним правом, негативно впливає на міжнародний правопорядок. Шкода може бути як матеріальною (територіальні, майнові втрати, збитки), так і нематеріальною (обмеження прав, честі, гідності, престижу держави тощо). Часто шкода завдається в змішаній формі. Характер та обсяг збитків впливають на визначення обсягу, виду й форми міжнародно-правової відповідальності.

Причинно-наслідковий зв'язок (реальний, об'єктивний, необхідний, а не випадковий) між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою є необхідним складником правопорушення.

Наявність необхідних ознак дає змогу не лише кваліфікувати певну поведінку як правопорушення, а й відокремити останнє від схожих діянь, що не мають усіх необхідних ознак, наприклад недружнього акту та злочинів міжнародного характеру.

Недружній акт – це така поведінка держави, яка завдає шкоди іншим державам, проте не порушує при цьому норми міжнародного права, унаслідок чого відсутнє й правопорушення [4, с. 86]. Недружній акт зачіпає інтереси держави, не захищені міжнародним правом. До таких дій (актів) належать, наприклад, обмеження прав фізичних і юридичних осіб на території держави, підвищення митних зборів (податків) на товари, які ввозяться з

певної держави, націоналізація іноземної власності тощо. У разі недружнього акту держава самостійно вирішує, яким чином їй реагувати на подібні дії, проте якщо це не суперечить зобов'язанням за договорами. Оскільки в міжнародному праві відсутня заборона на здійснення недружніх актів, основну роль у регулюванні проблем, що виникають, виконують моральні та політичні засоби.

Злочини міжнародного характеру (злочинні вчинки фізичних осіб) зачіпають інтереси двох, декількох чи багатьох держав, тобто мають міжнародну небезпечність, тому вони є підставою для кримінального, а не міжнародно-правового покарання. Юридичною підставою для відповідальності за такі діяння є міжнародні угоди з боротьби з конкретними видами злочинів і прийняті відповідно до них внутрішньодержавні норми кримінального права. Боротьба з такими правопорушеннями передбачена нормами міжнародного права, проте відповідальність фізичних осіб у таких випадках не є міжнародно-правовою. Головною ознакою цих правопорушень є те, що вони здійснюються поза межами державної політики індивідами, які не є посадовими особами держави, що діють від її імені, а навпаки, діють, як правило, на порушення законодавства й правопорядку власної держави.

На наше переконання, доцільно виділити такі види міжнародної відповідальності:

а) політична відповідальність, що виникає в разі порушення суб'єктом міжнародного права будь-якого міжнародного зобов'язання. Цей вид відповідальності виникає із самого факту порушення норми, що охороняє інтереси іншої держави, а також у тому випадку, якщо майновий збиток чи інші видимі негативні наслідки відсутні;

б) матеріальна відповідальність, що виникає в двох випадках: коли правопорушення спричинило матеріальний збиток та коли збиток виник без порушення норми права, проте його відшкодування передбачається, однак, спеціальним міжнародним договором.

У першому випадку матеріальна відповідальність виникає як наслідок прямого причинного зв'язку між порушенням норми права й матеріальним збитком. Таким чином, політична та матеріальна відповідальність можуть виникнути одночасно як результат одного й того ж правопорушення.

Будь-яке міжнародне протиправне діяння, що не є міжнародним злочином, є міжнародним правопорушенням. Під час вчинення деліктів діє режим двосторонньої відповідальності, який полягає в тому, що право на звернення до суду має лише безпосередньо потерпіла держава.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що сучасна система міжнародно-правових примусових заходів (санкцій і контрзаходів) являє собою комплекс різноманітних елементів, здійснюваних державами як індивідуально, так і в межах відповідних міжнародних організацій. Ця система відіграє унікальну роль у механізмі міжнародно-правового регулювання, а в соціальному плані виконує функцію всебічного

захисту безпеки міжнародного співтовариства та має на меті можливість гнучкого вибору адекватних і діючих засобів реагування на будь-яке міжнародно-протиправне діяння. Система міжнародно-правових примусових заходів є, безперечно, основним засобом реалізації міжнародно-правової відповідальності.

Література:

1. Лукашук И.И. Право международной ответственности / И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
2. Міжнародне право / за ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
3. Проект статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния 2001 г. // Доклад Комиссии международного права о работе ее пятьдесят третьей сессии (А/56/10). – Нью-Йорк : ООН, 2001. – С. 26–46. – Ст. 3.
4. Лисовский В.И. Международное право / В.И. Лисовский. – К. : Киевский государственный университет им. Т. Шевченко, 1995. – 478 с.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – С. 343. – Ст. 27.

Коверзнев М. С., Коверзнева А. П. Ответственность государств в международном праве

Аннотация. В статье охарактеризованы особенности ответственности за нарушение международных обязательств по Проекту статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния, принятых Комиссией международного права. Также проанализирована природа правонарушений и указано, что основной недостаток заключается, в частности, в особом внимании к применению контрмер к государствам с позиции международных организаций и по отношению к субсидиарной ответственности государств-членов.

Ключевые слова: международно-правовая ответственность, международный порядок, международно-противоправное деяние, реализация международной ответственности, международно-правовые меры принуждения.

Koverzniev M., Koverznieva G. State responsibility in international law

Summary. The article describes the features of responsibility for the violation of international obligations under the draft articles on responsibility of States for internationally wrongful acts, adopted by the International Law Commission. the nature of the offenses also analyzed and indicated that the main disadvantage is, in particular, special attention to the use of countermeasures to the States from a position of international organizations and in relation to the subsidiary responsibility of member states.

International legal responsibility of States is one of the basic and oldest institutions of international law. Principle of sovereign equality is one of the guidelines in contemporary international law. Adhering to the mentioned principle the States are interacting and participating in multilateral international cooperation, having sovereignty as political and legal attribute meaning

each is having supremacy within the state and is independent with regard to foreign affairs. At the same time the said principle does not mean that there is no interaction or mutual dependency of the states since none of the States can exist or develop being isolated from the rest of the world community. The mentioned principle allows a State to take any action that does not contradict the established principles and norms of international law.

In case a State does not follow or breaches its obligations resulting from norms of international law, then it is absolutely logical that an issue of its responsibility to some states or world community as a whole is brought up. The principle of sovereign equality allows grouping the States into the main group of the international legal entities and, hence, international responsibility.

Key words: international legal responsibility, international rule of law, internationally wrongful act, implementation of international responsibility, international law enforcement action.

СТЕПАНЕНКО К. В.,

**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНОЮ РЕПРЕСАЛІЙ

Анотація. У статті робиться спроба визначити засади міжнародно-правового регулювання застосування Україною репресалій як форми міжнародної відповідальності. Проаналізовано теоретичні положення міжнародно-правового регулювання застосування Україною репресалій, визначено основні практичні напрями застосування Україною репресалій, зокрема й щодо Росії як порушника міжнародних зобов'язань.

Ключові слова: репресалії, міжнародна відповідальність, міжнародні санкції, міжнародне право, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття позначається локальними геополітичними конфліктами, що створює умови для розвитку світової системної кризи у відносинах між державами як головними суб'єктами міжнародного права. Держави хоч і по-різному, проте практично завжди негативно реагують на подібні події, намагаючись відповідати на нові виклики, шукати нові засоби й методи для збереження своїх владних повноважень. Однією з таких реакцій є агресія Росії щодо суверенної України, а бажання Російської Федерації (далі – РФ) повернутись до Ялтинсько-Потсдамської методології розподілу сфер впливу шляхом шантажу й зовнішньої експансії з використанням елементів гібридної війни стало суттєвим викликом для цивілізованого світу із часів Другої світової війни.

Одним із сучасних механізмів протидії порушенням норм міжнародного права є інститут міжнародної відповідальності, який передбачає застосування санкцій щодо порушника міжнародно-правових зобов'язань. Теоретичні й практичні питання застосування країнами різноманітних форм міжнародної відповідальності, серед яких центральне місце посідають репресалії, неодноразово ставали предметом дискусій міжнародної наукової спільноти. З огляду на військово-політичний стан України міжнародно-правовий механізм застосування репресалій об'єктивно привертає увагу вітчизняних дослідників у галузі міжнародного публічного права, що має трансформуватись у корисні науково-практичні роботи із цієї вкрай важливої теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду сучасних міжнародних відносин присвячено чимало цікавих аналітичних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі міжнародного права, політології та інших наук. Під час написання статті опрацьовувались роботи І. Валлерстайна, С. Іноземцева, М. Лебедевої, О. Тоффлера, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтона, П. Циганкова та інших зарубіжних авторів. У вітчизняній науці міжнародного права цікавий аналіз сучасних міжнародних відносин, пов'язаних також із застосуванням інституту міжнародної відповідальності, можна зустріти в працях М. Баймуратова, М. Буроменського, Л. Грицаєнка, О. Задорожного, В. Муравйова, Л. Тимченка, М. Черкеса, М. Юрія та інших науковців. Серед останніх робіт зі схожою тематикою варто назвати статтю О. Скрильника «Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві» (2014 р.), автором якої проаналізовано окремі норми міжнародного права, пов'язані з притягненням до відповідальності, визначено проблеми притягнення до відповідальності окремих суб'єктів міжнародного права [1]. Цікавий і безкомпромісний погляд на міжнародні й національно-правові аспекти протидії російській агресії можна побачити в дослідженні В. Василенко [2]. Однак з огляду на бурхливий розвиток міжнародних відносин, у тому числі зумовлений підвищеною увагою міжнародної спільноти до України як жертви військової агресії, визначення теоретичних і практичних аспектів міжнародно-правового регулювання застосування Україною репресалій є на сьогодні вкрай актуальним та своєчасним завданням.

Метою статті є дослідження засад міжнародно-правового регулювання застосування Україною репресалій як форми міжнародної відповідальності. Для досягнення поставленої мети планується вирішити такі завдання: а) проаналізувати теоретичні положення щодо міжнародно-правового регулювання застосування Україною репресалій як форми міжнародної відповідальності; б) визначити основні практичні напрями застосування Україною репресалій, зокрема й щодо Росії як порушника міжнародних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Україна як визнаний усім світом суб'єкт міжнародного права на сьогодні постає перед дуже серйозними викликами, пов'язаними зі збереженням власного суверенітету та військовим протистоянням із Росією. Анексія РФ Криму, вторгнення на східні території України та подальші кроки з деескалації конфлікту – усі ці події змусили міжнародну спільноту визнати неспроможність існуючих міжнародних механізмів протистояти агресору, який обрав тактику викривленого трактування норм міжнародного права [3, с. 164]. Безумовно, агресивні дії Росії стали найбільш резонансними, адже із часів Другої світової війни жодна країна світу, особливо на європейській частині Євразії, не дозволяла собі брутальне порушення імперативних норм міжнародного права щодо поваги територіальної цілісності держав.

У міжнародному праві значну роль у врегулюванні конфліктних ситуацій, які супроводжуються військовою агресією, відіграє інститут міжнародної відповідальності. У юридичній літературі існує багато визна-

чень міжнародно-правової відповідальності, у загальному розумінні це обов'язок одного суб'єкта міжнародного права ліквідувати шкоду, заподіяну іншому суб'єкту в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання, або обов'язок відшкодувати матеріальний збиток, заподіяний у результаті дій, що не порушують норми міжнародного права, якщо таке відшкодування передбачається спеціальним міжнародним договором (абсолютна відповідальність) [4]. Якщо факт порушення міжнародно-правового зобов'язання визнано більшістю країн – членів Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), проте суб'єкт міжнародного права відмовляється відшкодувати збиток, щодо нього застосовуються санкції.

Загалом світовий досвід показує, що без шкоди для принципів міжнародного права держави використовують найрізноманітніші заходи подібного типу з метою чинити тиск на інші країни у відповідь на дію, вчинену державою, проти якої ці заходи спрямовано. Такі заходи можна розділити на дві великі категорії: а) реторсії; б) не пов'язані з використанням збройних сил репресалії.

У теорії міжнародного права під репресаліями (від пізньолат. *Repressaliae*) розуміють правомірні примусові дії держави, спрямовані на відновлення своїх прав, порушених іншою державою, за допомогою дій, не пов'язаних із загрозою й застосуванням сили [4]. Репресалії вважаються односторонніми примусовими заходами нематеріального характеру, що допускаються міжнародним правом як контрзахід у разі правопорушення. Вони здійснюються відповідно до міжнародного права, однак оскільки є контрзаходами щодо правопорушника, то можуть виходити за межі міжнародного права в тих умовах, що визначаються характером правопорушення. Із цього постає, що репресалії мають бути пропорційними: інтенсивність контрзаходів не може бути вищою, ніж необхідна для досягнення безпосередньої мети. Репресалії повинні мати характер пропорційності та за недотримання цієї умови можуть розглядатись як помста [5, с. 413–414]. Перевищення меж необхідного саме по собі є правопорушенням, зловживанням правом.

Іноді репресалії називають зустрічними або відповідними порушеннями міжнародного права, проте це не можна розуміти буквально. Оскільки репресалії є заходами міжнародно-правового примусу, вони не можуть бути порушеннями міжнародного права. Репресалії – це один із традиційних, проте не безперечних способів забезпечення відповідності з правом. Це «допустимі відхилення» від міжнародно-правових норм, суть яких полягає в застосуванні примусових заходів у відповідь на неправомірні дії держави, а основна мета – змусити державу-порушника дотримуватись міжнародно-правових норм. Така природа репресалій дає підстави зіставляти їх з іншою нематеріальною формою міжнародної відповідальності – міжнародними санкціями – як загальне та частину.

Репресалії викликають багато суперечок і в мирний час. Як справедливо зауважує німецький юрист М. Бота, будучи заснованими на односторонній оцінці однією стороною правомірності дій іншої, вони тягнуть

серйозний ризик взаємних звинувачень, заподіяння шкоди невинним людям та ескалацію неправомірної поведінки [6, с. 302]. Про напруженість дискусії, що не обмежується рамками наукової суперечки, свідчать позиції держав, які вони займають у процесі кодифікації й прогресивного розвитку міжнародного гуманітарного права. У цьому сенсі показовим є обговорення питання про допустимість застосування збройних репресалій, яке відбувалось у процесі проведення Дипломатичної конференції в 1974–1977 рр. На конференції домінували такі дві позиції: одна передбачала загальну заборону репресалій, інша обґрунтовувала право вдаватись до них у відповідь на порушення міжнародного гуманітарного права [7, с. 71–86]. І лише зняття державами вказаних пропозицій дало змогу сформулювати в додатковому Протоколі І норми, що забороняють застосування збройних репресалій. Протокол І встановлює досить жорстку заборону на репресалії, спрямовані проти будь-яких категорій осіб, які опинились у владі ворога.

Зрозуміло, що репресалії не можуть належати до порушень міжнародного права: у тому разі, якщо б ці дії не мали характер відповіді та були здійснені державою першими, вони являли б собою міжнародне правопорушення. Таке розуміння репресалій було властиве раннім уявленням членів Комісії ООН із міжнародного права, і саме таким воно матеріалізувалось у ст. 22 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння (далі – Проект статей) [8, с. 217–236].

Варто зазначити, що в Проекті статей, на відміну від міжнародного гуманітарного права, взагалі немає переліку видів або можливих заходів репресалій. Проте це не можна вважати випадковістю чи недоглядом авторів цього документа, адже вони сходяться на думці, що в такому ключовому джерелі права міжнародної відповідальності не може бути переліку репресалій. Репресалії як контрзаходи є децентралізованим поняттям, що може бути зосередженим у національному законодавстві держав, які постраждали. Потерпіла держава, з огляду на звичаєве й договірне право, сама визначає допустимі межі, характер і заходи репресалій, щоб у підсумку це не давало переваг будь-якій державі. До таких децентралізованих репресалій відносять, зокрема, арешт морського судна й штраф за незаконний вилов риби в територіальних водах прибережної держави, бойкот, повне припинення міжнародного договору у відповідь на істотне його порушення іншою стороною, відмову від виконання міжнародного договору внаслідок постачання ядерного устаткування державі, щодо якої вжиті й діють заходи міжнародних санкцій, ембарго тощо.

Спираючись на логіку міжнародного права щодо застосування репресалій, яку можна простежити під час укладення Проекту статей, Україна як держава, що постраждала внаслідок агресивної поведінки Росії, на законодавчому рівні визначила види репресалій, які можуть застосовуватись до країни-порушника. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про санкції», прийнятого 14 серпня 2014 р. з метою захисту національних інте-

ресів, національної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, до видів репресалій законодавець відніс такі заходи:

- тимчасове обмеження права особи користуватись і розпоряджатись належним їй майном;
- обмеження торговельних операцій;
- обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України;
- запобігання виведенню капіталів за межі України;
- зупинення виконання економічних і фінансових зобов'язань;
- анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами;
- заборону участі в приватизації;
- заборону користування радіочастотним ресурсом України;
- обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування;
- заборону чи обмеження заходження іноземних невійськових суден і військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України;
- запровадження додаткових заходів у сфері екологічного, санітарного, фітосанітарного й ветеринарного контролю;
- припинення дії торговельних угод, спільних проектів і промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони;
- заборону передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності;
- припинення культурних обмінів, наукового співробітництва, освітніх і спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами та іноземними юридичними особами;
- відмову в наданні та скасування віз резидентам іноземних держав, застосування інших заборон в'їзду на територію України;
- припинення дії міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;
- анулювання офіційних візитів, засідань, переговорів із питань укладення договорів чи угод;
- позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення;
- інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом [9].

Ще одна важлива для розуміння репресалій уточнююча деталь – це законність, або, якщо точніше, правомірність репресалій. Їх правомірність, особливо в тому, що стосується змісту й застосування цих примусових заходів, визначається не лише з позиції обмежень, продиктованих

вимогами цивілізації та гуманності, а й їхньою метою. Репресалії не мають на меті отримання компенсації за те чи інше правопорушення, вони є наміром змусити винну в порушенні права державу шляхом нанесення їй шкоди припинити це порушення та утримати її від повторення того ж порушення в майбутньому. З огляду на грубі порушення норм міжнародного права Росією дії України щодо РФ мають бути рішучими та кореспондуватися із нормами й прецедентною практикою міжнародного права. Застосування Україною репресалій у цьому разі можна розцінювати як тимчасові попереджувальні заходи, які є прологом застосування матеріальних форм міжнародної відповідальності через звернення до міжнародних судових установ. Як справедливо зазначає В. Василенко, в умовах офіційного заперечення керівництвом РФ участі її збройних сил в агресії проти України та відмови Міністерства закордонних справ РФ використати можливості Міжнародного суду ООН для встановлення фактів, пов'язаних зі збройним нападом на Україну, надзвичайно важливого практичного значення набуває формування її правової позиції, питання відсічі збройній агресії РФ та ліквідації її наслідків на національному рівні [2, с. 17].

Правовою основою застосування репресалій щодо РФ слугують, окрім інших, два визначальні документи: Закон України «Про санкції» та Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 2 вересня 2015 р. Проте варто визнати, що правове регулювання застосування репресалій має дискреційний характер та потребує систематизації. Окремі елементи правової позиції України в згаданому питанні дотепер були зафіксовані в численних нормативних актах, зокрема законах, постановах і заявах Верховної Ради України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах та рішеннях Кабінету Міністрів України, численних дипломатичних нотах і заявах Міністерства закордонних справ України, матеріалах та документах Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку України та інших відомств. Нормативні акти, документи й матеріали цих органів склалися та ухвалювалися численними органами різних гілок влади в різний час і за різних обставин, тому мають різний правовий статус. Так, через недоліки Закону України «Про санкції» ні Кабінет Міністрів України, ні Рада національної безпеки і оборони України не мають права ухвалювати рішення про запровадження секторальних санкцій. Таке право безпідставно віднесено до компетенції Верховної Ради України, що практично унеможливляє оперативне застосування санкцій проти держави-правопорушника. Закон України «Про санкції», ігноруючи норми права міжнародних договорів, не передбачає можливість розірвання або зупинення частково чи повністю міжнародних договорів із державою-агресором. Унаслідок цього тривалий час залишались чинними й виконувались навіть договори між Україною та РФ про

військово-технічне співробітництво. Також чинним залишається Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, за яким Росія досі є стратегічним партнером України.

Висновки. Отже, під репресаліями в міжнародному праві варто розуміти дії, неправомірні за своєю природою, проте які у виняткових випадках можуть бути виправдані у світлі неправомірних дій, раніше зроблених державою, проти якої вони спрямовані. Така природа репресалій дає підстави зіставляти їх з іншою нематеріальною формою міжнародної відповідальності – міжнародними санкціями – як загальне та частину. На сьогодні існує нагальна потреба в розробці узагальненої правової позиції України, що має стати підґрунтям для вироблення єдиної консолідованої претензії, яку Україна як держава, що зазнала збройної агресії, повинна формально пред'явити Російській Федерації як державі-агресору. Водночас необхідно вдосконалити нормативну базу й механізм запровадження проти Російської Федерації як держави-агресора системних репресалій. Аналіз змісту чинних нормативних актів свідчить, що вони належним чином не узгоджені один з одним, фрагментарні та стосуються далеко не всіх аспектів ситуації, зумовленої агресією Російської Федерації проти України. Саме тому застосування Україною репресалій проти Росії як держави-агресора, насамперед у законодавчій площині, повинне мати систематичний характер та спрямовуватись на забезпечення протидії російській агресії на перехідному етапі до застосування матеріальних форм міжнародної відповідальності шляхом звернення до міжнародних судових установ.

Література:

1. Скрильник О. Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві / О. Скрильник // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 1. – С. 155–158. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=13>.
2. Василенко В. Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російській агресії / В. Василенко // Універсум. – 2016. – № 1–2. – С. 14–18.
3. Степаненко К. Перспективні напрями наукових досліджень сучасних міжнародних відносин / К. Степаненко // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 2(2). – С. 160–165.
4. Юридичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/slovar/>.
5. Буше-Сольнье Ф. Практический словарь гуманитарного права / Ф. Буше-Сольнье ; пер. с фр. Е. Кирпичниковой. – М. : МИК, 2004. – 551 с.
6. Bothe M. The role of national law in the implementation of international humanitarian law / M. Bothe // Etudes et essais sur le droit international humanitaire et sur les principes de la Croix-Rouge en l'honneur de Jean Pictet. – Geneve : La Haye ; CICR ; Martinus Nijhoff Publishers, 1984. – P. 307.
7. Акты дипломатической конференции по вопросу о подтверждении и развитии международного права, применяемого в период вооруженных конфликтов. – Женева, 1974–1977. – Т. 10. – 300 с. – CDDH/I/239.

8. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 56/589 от 12 декабря 2001 г. «Ответственность государств за международно-противоправные деяния» (извлечение) // Московский журнал международного права. – 2004. – № 3. – С. 217–236.
9. Про санкції : Закон України від 14 серпня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 2018.

Степаненко К. В. Международно-правовое регулирование применения Украиной репрессалий

Аннотация. В статье делается попытка определить принципы международно-правового регулирования применения Украиной репрессалий как формы международной ответственности. Проанализированы теоретические положения международно-правового регулирования применения Украиной репрессалий, определены основные практические направления применения Украиной репрессалий, в частности и в отношении России как нарушителя международных обязательств.

Ключевые слова: репрессалии, международная ответственность, международные санкции, международное право, международные отношения.

Stepanenko K. International legal regulation of the use of reprisals Ukraine

Summary. The article attempts to define principles of international law regulating the use of reprisals Ukraine as a form of international responsibility. Theoretical provisions of international law regulating the use of reprisals Ukraine, the main practical directions of Ukraine reprisals, particularly in Russia as a violator of international obligations.

It is concluded that reprisals in international law are considered illegal in nature activities, but which in exceptional circumstances may be justified in the light of misconduct previously made by the State against which they are directed. Such reprisals nature makes them an integral part of international sanctions applied to violators of international law.

Analyzed discussion points for discussion and conclusion of the UN Commission on International Law Draft articles on responsibility of States for internationally wrongful act. Based on the logic of international law regarding the use of reprisals, which can be seen in the enclosed draft articles Ukraine as a state that has suffered as a result of the aggressive behavior of Russia, a special law has defined types of reprisals that could be applied to offending countries. Given the gross violation of international law Russia and Ukraine on the actions of this country should be determined and correspondent with the rules and case-law of international law. The use of reprisals in this case can be viewed as a temporary precautionary measures is prologue appeal to international judicial institutions.

The conclusion is that today there is an urgent need to develop generalized legal position of Ukraine, which has become a basis for the development of a common consolidated claims, which Ukraine as a state that has suffered armed aggression must formally present the Russian Federation as a state aggressor. However, we must improve the regulatory framework and mechanism to introduce Russian as a state-aggressor systematic reprisals for countering Russian aggression in transition recourse to international judicial institutions.

Key words: reprisals, international responsibility, international sanctions, international law, international relations.

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

УДК 341.174(4):334.012.63/64.001.82

ДЕЛІНСЬКИЙ О. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОРОНІНА В. І.,

аспірант кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ ТА СПРИЯННЯ МАЛОМУ Й СЕРЕДНЬОМУ БІЗНЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. У статті досліджено правові аспекти регулювання діяльності мікро-, малих і середніх підприємств у Європейському Союзі. Проаналізовано деякі нормативно-правові акти, принципи та методи, що застосовуються в процесі реалізації політики їх підтримки й сприяння.

Ключові слова: мікро-, мале та середнє підприємство, регуляторна політика, політика підтримки та сприяння бізнесу, принципи регулювання.

Постановка проблеми. Малі й середні підприємства (далі – МСП) визнані ключовими факторами сталого економічного розвитку, інновацій, подолання безробіття та соціальної інтеграції в Європейському Союзі (далі – ЄС). Вони становлять 99% усіх підприємств у ЄС. За останні 5 років на базі МСП створено близько 85% нових робочих місць і забезпечено 2/3 зайнятості в усьому приватному секторі [5].

Визнання значної ролі малих форм господарства зумовило створення специфічного напрямку регулювання – відношення в секторі малого й середнього бізнесу. Політика ЄС у цій сфері спрямована на підтримку та сприяння, її метою є якісний розвиток мікро-, малих і середніх підприємств, які саме складають цей сектор.

Проблематика правового забезпечення якісного розвитку підприємництва є вкрай гострою й актуальною для України, оскільки, незважаючи на кроки, зроблені останнім часом для створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, національна регуляторна політика не повною мірою відповідає інтересам саме МСП та не враховує останні тенденції європейської практики з активізації підприємницької діяльності. Незважаючи підписання Угоди про асоціацію України з ЄС та активізацію діяльності з покращення умов для ведення підприємницької діяльності, клімат для українських підприємств є досить несприятливим, про що свідчить те, що в щорічному рейтингу Всесвітнього Банку «Doing Business – 2016», Україна посідає 83 місце [4].

Погоджуючись із думкою В.І. Король, можна стверджувати, що вирішення таких проблем потребує системного підходу також через удосконалення регуляторної політики з урахуванням та адаптованим використанням позитивного досвіду інших держав і їх інтеграційних об'єднань [12, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню правового режиму функціонування МСП в національній і зарубіжній науці приділено досить велику увагу. Проблемою сприяння сектору малого й середнього бізнесу (далі – МСБ) займалися В.І. Король [12], Н.В. Мирна [16], О.І. Соскін [19], Н.І. Галан [10] та інші вчені. І.В. Труш присвятив цій проблемі дисертацію, у якій запропонував шляхи вдосконалення господарсько-правового забезпечення державної підтримки малого підприємництва [20]. Низка вчених розкрили особливості державної підтримки малого й середнього бізнесу в конкретних країнах – членах ЄС. Наприклад, у роботі А.А. Малюгіної розкрито досвід державної підтримки малого та середнього бізнесу у Франції. Однак відкритим залишається питання правового підґрунтя особливої наднаціональної політики ЄС щодо мікро-, малих і середніх підприємств, визначення механізмів, напрямів, способів та правового інструментарію її реалізації.

Мета й завдання статті. Оскільки досягнення стратегічних цілей ЄС великою мірою залежить від малих і середніх підприємств, доцільно визначити мету статті, яка полягає в розкритті ключових правових аспектів положення інституту малого й середнього бізнесу в Європейському Союзі, а також сформованій політиці його підтримки та сприяння.

Відповідно до мети статті вирішенню підлягають такі завдання:

- розкриття особливостей законодавчого визначення підприємництва в ЄС та критеріїв розподілу підприємств на мікро-, малі й середні;
- здійснення характеристики сектора мікро-, малого та середнього бізнесу як виокремленого інституту права Європейського Союзу;

- визначення нормативного підґрунтя політики ЄС щодо діяльності мікро-, малих і середніх підприємств;
- здійснення аналізу принципів правового регулювання діяльності МСП в Європейському Союзі;
- виявлення основних напрямів та інструментарію реалізації політики підтримки й сприяння бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до завдань статті необхідно звернутись до концептуальних та методологічних розробок Європейської Комісії, що сприятиме розкриттю поняття підприємництва, особливостей малих і середніх підприємств, їх ролі в європейській економічній інфраструктурі, специфічних ознак, які роблять мікро-, малі й середні підприємства виокремленим і самостійним інститутом права ЄС.

Досить тривалим у часі був процес становлення законодавчого визначення підприємництва. Так, відповідно до ст. ст. 48, 81 та 82 Угоди про створення Європейського Співтовариства підприємство варто розуміти як будь-яку одиницю, причому незалежно від організаційно-правової форми, у тому числі партнерство, сімейний бізнес, асоціацію, яка на систематичній основі здійснює економічну діяльність. Спираючись на таке визначення та конкретизуючи його, Європейська Комісія Рекомендацією № 2003/361/ЄС від 6 травня 2003 р. запровадила два обов'язкові граничні критерії, відповідно до яких визначає набуття й збереження правового статусу малого або середнього підприємства: кількість працюючих та обсяг доходу або ж баланс активів, зобов'язань і капіталу (далі – баланс) [2].

Усі країни – члени ЄС під час віднесення підприємства до категорії мікро-, малого чи середнього дотримуються таких критеріїв, зазначених у ст. 2 Додатку 1 до Рекомендації Європейської Комісії № 2003/361/ЄС:

- мікропідприємства – до 10 працюючих із річним доходом та/або балансом не більше 2 млн євро;
- малі підприємства – до 50 працюючих, дохід/баланс до 10 млн євро;
- середні підприємства – до 250 працюючих, дохід до 50 млн євро або баланс до 43 млн євро [2].

Саме наведені три категорії підприємств складають сектор малого й середнього бізнесу. При цьому зазначені економічні критерії підлягають застосуванню на альтернативній основі, тобто може бути обраний один із них самим підприємством або відповідними органами влади, діяльність яких спрямовано, наприклад, на сприяння доступу МСП до джерел фінансування. Чітке виокремлення критеріїв виходить із того, що МСП дійсно потребують підтримки з боку інститутів ЄС, однак для цього необхідно визначити саме ті підприємства, які цього потребують найбільше та відповідають вимогам законодавства щодо статусу МСП [12, с. 174].

У 2006 р. Європейська Комісія оприлюднила перший Звіт щодо стану та результатів імплементації визначення МСП головними суб'єктами цього акта – країнами-членами, Європейським Інвестиційним Банком та Європейським Інвестиційним Фондом. У цілому, згідно із цим звітом,

прийняття загальноєвропейської концепції мікро-, малого й середнього підприємства на національних рівнях пройшло без ускладнень [6].

З позиції теорії права інститут права – це впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) однорідних суспільних відносин [13, с. 96]. Інститут малого та середнього підприємництва володіє всіма характерними ознаками правового інституту, до яких належать такі:

- 1) однорідність соціального змісту;
- 2) юридична єдність правових норм;
- 3) нормативна відособленість, тобто відокремлення норм, що утворюють правовий інститут, у нормативно-правових актах, главах, розділах, частинах, інших структурних підрозділах закону або іншого нормативно-правового акта;
- 4) повнота регульованих відносин.

Тобто інститут МСБ включає такий набір норм, який покликаний забезпечувати безпрогальність регульованих ним відносин. Через ці властивості кожен інститут права виконує властиве лише йому регулятивне завдання та не має суперечити іншим структурним елементам системи права [13, с. 98].

Інститут малого й середнього бізнесу є складним, або міжгалузевим, оскільки норми, що його регулюють, входять до складу різних галузей права. Так, діяльність малих і середніх підприємств є предметом регулювання антимонопольного, корпоративного, податкового, цивільного, торговельного та деяких інших галузей права Європейського Союзу.

Характеристика інституту малого й середнього підприємництва буде неповною, якщо не звернути уваги на таку його особливість: галузі та інститути права ЄС, як правило, не охоплюють повністю правовідносини в тій чи іншій сфері правового регулювання, а лише доповнюють відповідні галузі національного права держав-членів; винятками із цього правила є норми, що визначають правовий стан ЄС та право зовнішніх зносин ЄС [17, с. 143].

Правове підґрунтя унікальної системи регулювання й підтримки малого бізнесу в Європі почало складатись наприкінці минулого століття. Для стимулювання малого та середнього підприємництва в Європі було прийнято заходи щодо усунення адміністративних перешкод для малого бізнесу.

У 1993 р. Європейська Комісія оприлюднює так звану Білу книгу (White Paper), яка містить стратегію та перші стадії формування єдиної політики. Малий бізнес у ній розглядається як головний фактор подолання безробіття. Держави – члени ЄС, відповідно до Білої Книги, зобов'язуються сприяти зростанню кількості малих підприємств, здійснювати інвестування в сектор МСБ, заохочувати науково-дослідницький напрям діяльності, створення інноваційних малих підприємств тощо [18].

Ще одним документом, який визначив політику ЄС щодо МСП, є Європейська хартія для малих підприємств (European Charter for Small Enterprises), прийнята в 2000 р. У ній зазначається: «Розвиток інноваційної моделі економіки в Європі можливий, лише якщо малий бізнес буде висуну-

тий на перше місце в порядку денному». Також у хартії наголошено на тому, що малі підприємства повинні розглядатись як одна з рушійних сил інновацій, зайнятості, а також соціальної й регіональної інтеграції до Європи [8].

На базі Європейської хартії для малих підприємств у 2008 р. Європейською Комісією було прийнято Акт малого бізнесу для Європи (A small business Act for Europe), що являє собою першу європейську ініціативу для забезпечення стійкого зростання малих і середніх підприємств [1]. Знаковим є те, що документом закріплено дію принципу «думай спочатку про малих» («Think small first»). У практичній площині це означає, що надалі всі законодавчі ініціативи мають пройти спеціальний тест щодо оцінки їх потенційного впливу на мікро-, малі й середні підприємства. Унаслідок цього в разі, якщо не буде обґрунтовано необхідність поширення дії майбутнього акта законодавства на МСП, він автоматично підлягає виключенню з-під такої дії.

Запровадження принципу «думай спочатку про малих» зумовило необхідність удосконалення загальноєвропейського законодавства, що так чи інакше стосується МСП.

Так, наприклад, прийнятий у 2014 р. Регламент Європейської Комісії № 651/2014 зменшив фінансове навантаження на МСП, звільнив їх від деяких категорій сплат. У контексті фінансового послаблення значним кроком стало прийняття Директиви № 2006/112/ЄС [3]. Ця директива пропонує державам-членам можливість застосування понижених ставок ПДВ переважно для локальних послуг, які надаються малими й середніми підприємствами [3].

Як цілком слушно зазначає В.В. Мареніченко, механізми реалізації державного регулювання бізнесу в будь-якій країні ґрунтуються на певних принципах. У ЄС головними принципами у сфері регулювання підприємництва стали принципи його якісного розвитку. Через упровадження й подальше застосування таких принципів відбуваються насамперед зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні підприємств, усунення адміністративних бар'єрів і створення єдиного економічного простору ЄС, посилення взаємодії країн – членів ЄС із питань створення економічного та валютного союзів у межах ЄС [15].

З огляду на багатоаспектність системи принципів регулювання діяльності МСП доцільно було б запропонувати їх класифікацію з метою впорядкування й систематизації їх впливу на відносини у відповідному секторі.

Можна виділити *інституційні принципи*, які постають зі специфіки самого наднаціонального устрою Європейського Союзу. Тобто під час регулювання сектора малого й середнього бізнесу ЄС має керуватись насамперед принципами своєї діяльності, закріпленими Лісабонським договором, як основоположними принципами компетенції Європейського Союзу в цілому. До них належать такі:

а) принцип наділення компетенцією (принцип законності), відповідно до якого діяльність ЄС у цілому повинна здійснюватись у межах повноважень і цілей, зафіксованих в установчих документах організації;

б) принцип субсидіарності, який вимагає утримуватись від втручання в ті питання, які держави-члени можуть ефективно вирішувати самостійно, власними зусиллями. Принцип субсидіарності, однак, не поширюється на сфери, віднесені до виключної компетенції ЄС;

в) принцип пропорційності, згідно з яким дії ЄС повинні суворо відповідати (бути «пропорційними») його цілям.

Детальні умови реалізації двох останніх принципів закріплено в спеціальному протоколі до Договору про ЄС – Протоколі «Про застосування принципів субсидіарності та пропорційності». Документ включає 10 принципів, що визначають концепцію та спрямованість на створення якісно нового рівня юридичного й адміністративного середовища для малого бізнесу [14].

Десять базових положень Акта малого бізнесу для Європи включають такі позиції:

1) застосування конкретних положень законодавства, що передбачають уникнення неспівмірних тягарів на малі й середні підприємства;

2) забезпечення можливості другого шансу для чесних підприємців, які опинились у стані банкрутства;

3) закладення в основу європейської політики принципу «думай спочатку про малих» («Think small first»), який полягає в тому, що інтереси малих форм господарства беруться до уваги на найперших стадіях правотворчості. У практичній площині це означає, що Європейська Комісія має проводити обов'язкове консультування та слухання з МСП не менше ніж за 8 тижнів перед прийняттям будь-якої законодавчої пропозиції, яка матиме вплив на господарську діяльність;

4) окрім того, усі пропозиції, які передбачають розробку нових актів законодавства ЄС або запровадження певних заходів у відповідній сфері політики ЄС (наприклад, зовнішньоекономічній), мають проходити так званий МСП-тест (SME-test), який визначатиме оцінку ймовірного позитивного й негативного впливу на діяльність мікро-, малих і середніх підприємств [3, с. 175]. Застосування МСП-тесту варто вважати невід'ємною частиною будь-якої оцінки регуляторного впливу (Impact assessment). Кожна пропозиція, яка накладає або скорочує витрати для бізнесу, вимагає застосування МСП-тесту, який передбачає розробку пропозиції таким чином, щоб вона досягала поставленої мети без невиправданого обмеження чи втрати можливостей для малого бізнесу. Як доцільно підкреслює В.І. Король, на рівні ЄС такий тест став невід'ємним складником процесу оцінки впливу на інтереси МСП проектів актів законодавства ЄС, водночас у державах-членах подібний позитивний досвід сприйнято поки що частково, оскільки його запроваджено в практику не всіх держав-членів [7];

5) адаптування умов доступу МСП до публічних закупівель та можливостей отримання державної підтримки;

6) полегшення доступу МСП до фінансування та створення правових і бізнес-систем, своєчасних розрахунків у комерційній сфері;

7) допомога МСБ в отриманні більшої вигоди від можливостей, що надаються єдиним ринком;

8) підтримка розвитку навичок та здатності МСП до інновацій;

9) підтримка МСП в перетворенні екологічних викликів на економічні можливості;

10) стимулювання й підтримка МСП в напрямі отримання вигоди від росту ринків [1].

Аналіз спеціальних принципів регулювання діяльності мікро-, малих і середніх підприємств дає змогу класифікувати їх ще за критерієм активності на принципи активного та пасивного впливу.

Під *принципами активного впливу* (принципи допомоги) варто розуміти принципи, з яких постає необхідність діяти з боку інституцій, органів і держав – членів ЄС задля їх реалізації. Наприклад, втілення в життя принципу «думай спочатку про малих» потребує проведення МСП-тесту, для чого створюються спеціальні робочі групи, залучаються ресурси різного типу тощо.

Натомість під *принципами пасивного впливу* (принципи «не заважати») розуміють установки, що приводять до утримання від певних дій. Наприклад, реалізація принципу застосування конкретних положень законодавства, що передбачають уникнення неспівмірних тягарів на малі й середні підприємства в частині зменшення фінансового та адміністративного навантаження, потребує від органів та установ ЄС дотримання правила утримуватись від проведення деяких видів перевірок підприємств та окремих видів оподаткування.

Існує багато інших принципів регулювання діяльності МСП, які не закріплені нормативно, проте постають із «духу закону» та прийнятої в ЄС концепції якісного розвитку сектора МСБ, будь-якої його підтримки й сприяння.

Переходячи до виявлення основних напрямів та інструментарію реалізації політики підтримки й сприяння бізнесу, варто зауважити, що все це зовсім не означає створення «теплих» умов для малих і середніх підприємств, а скоріше є засобом вирівнювання можливостей малих, середніх і великих підприємств в умовах конкурентної боротьби, способом компенсації витрат підприємств від діяльності в ризикованих сферах.

Найбільшу увагу ЄС приділяє таким напрямам підтримки МСП:

- усуненню бюрократичних перешкод на шляху створення й функціонування цих суб'єктів підприємництва;
- наданню прямої фінансової підтримки підприємствам малого та середнього бізнесу;
- полегшенню підприємствам малого й середнього бізнесу доступу до джерел фінансування;
- зменшенню податкового тягара для суб'єктів малого та середнього бізнесу;
- підвищенню інноваційного потенціалу малого й середнього бізнесу.

Із зазначеного постають два типи впливу на бізнес-середовище: вертикальний, пов'язаний із фінансуванням і його елементами, та горизонтальний, який ґрунтується на захисті інтересів малих і середніх підприємств в інших сферах діяльності (наприклад, політика в галузі технологізації виробництва, політика в галузі досліджень та інноваційних розробок, регіональна політика, регулювання у сфері конкуренції) [9, с. 88–90].

На особливу увагу під час аналізу механізмів сприяння бізнесу заслуговує сукупність ініціатив щодо усунення адміністративних бар'єрів у ЄС. До них належить започаткована в 1996 р. програма SLIM, спрямована на спрощення законодавства для внутрішнього ринку. Для її реалізації групи офіційних представників країн-членів готують конкретні пропозиції щодо спрощення законодавства ЄС у конкретному секторі діяльності МСП.

Зазначений метод варто було запровадити в Україні, оскільки нерідко прийняття нормативних актів у сфері фінансового й адміністративного права, навпаки, ускладнює порядок взаємодії підприємств із податковими органами та іншими органами державної влади.

Поширеними в країнах Європи є також проекти раціоналізації процесу звітування, ліцензування, сертифікації, проекти збору інформації через один веб-сайт, на якому знаходяться всі форми (центр, що працює за принципом «єдиного вікна»). Наразі майже всі послуги щодо реєстрації, звітування, фінансово-податкових операцій можуть бути здійснені дистанційно завдяки розгалуженій системі інтернет-ресурсів, у тому числі інтернет-банкінгу. Завдяки реалізації згаданих програм досягнуто спрощення бухгалтерської звітності зі сплати ПДВ, спрощено форми та подання статистичної звітності зі сплати ПДВ на щорічній (замість щомісячній) основі, а також звільнено мікропідприємства від сплати ПДВ.

За оцінками експертів Організації економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development), рівень адміністративних бар'єрів у ЄС має постійну тенденцію до зменшення.

Одним із найважливіших напрямів державного сприяння розвитку малого й середнього бізнесу є пряма фінансова підтримка. Вона здійснюється у формі надання гарантій за кредитами, кредитування на пільгових умовах, участі в капіталі підприємств малого та середнього бізнесу, субсидування й дотації.

Вагомим стимулом для розвитку малого та середнього бізнесу стала реалізація податкових реформ. Сутність податкової політики щодо полегшення податкового тягаря суб'єктам малого й середнього бізнесу полягає у встановленні пільгового оподаткування прибутку [10].

Висновки. З огляду на важливість місця малих і середніх підприємств в економічній структурі ЄС сьогодні створено ефективну систему правового регулювання якісного розвитку сектора МСП. Завдяки її цілісності й розгалуженості можна стверджувати, що в праві Європейського Союзу сформований самостійний інститут малого та середнього бізнесу з усіма характерними для нього ознаками.

Упродовж останніх десятиріч якісно збагатилася джерельна база регулювання сектора МСБ. До ключових нормативно-правових актів можна віднести Європейську хартію малих підприємств 2000 р., Акт малого бізнесу для Європи 2008 р., Рекомендацію № 2003/361/ЄС, яка запроваджує визначення мікро-, малих і середніх підприємств, тощо.

Головними принципами ЄС у сфері регулювання й підтримки малого та середнього підприємництва є зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні підприємств, усунення адміністративних бар'єрів і створення єдиного економічного простору ЄС шляхом уніфікації законодавчої бази у сфері малого бізнесу, посилення взаємодії країн – членів ЄС із питань створення економічного й валютного союзів у межах ЄС.

Підтримка та сприяння бізнесу реалізується за багатьма напрямками, головними серед яких є зменшення фінансового й адміністративного навантаження на МСП, полегшення доступу до фінансування тощо.

Досвід ЄС у регулюванні підприємництва може бути корисним для українського законодавця з огляду на критичне становище економічної інфраструктури України, незадовільні умови для започаткування та ведення дрібного й середнього бізнесу.

Література:

1. A Small Business Act for Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0078:FIN:en:PDF>.
2. Commission Recommendation 2003/361/EC of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.
3. Council directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax // Official Journal of the European Union. – 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006L0112&from=EN>.
4. Ease of Doing Business in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/>.
5. Entrepreneurship and Small and medium-sized enterprises (SMEs) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/growth/smes_en.
6. Report from the commission on the implementation of the commission recommendation (2003/361/EC) of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10034>.
7. Review of the “Small Business Act” for Europe : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Brussels COM(2011)78 final [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0078:FIN:en:PD>.
8. The European Charter for Small Enterprises [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3An26002>.

9. Воронов М.П., Дихнич І.В. Державне регулювання розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва: досвід України та ЄС / М.П. Воронов, І.В. Дихнич // Статистика України. – 2011. – № 2. – С. 88–92.
10. Галан Н.І. Системи державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Н.І. Галан ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.
11. Галан Н.І. Державна підтримка малих та середніх підприємств в Європейському союзі / Н.І. Галан // Фінанси України: науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 345.
12. Король В.І. Стратегічні пріоритети регуляторної політики ЄС в сфері господарської діяльності малих та середніх підприємств / В.І. Король // Міжнародне приватне право: Україна та ЄС. – 2013. – № 12. – С. 173.
13. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – 2-ге вид. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
14. Ляпін Д.В. Регіональні особливості державного управління розвитком малого підприємництва / Д.В. Ляпін // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr14_15/6.pdf.
15. Мареніченко В.В. Механізми реалізації державного регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу / В.В. Мареніченко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2013. – № 1(8). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
16. Мирна Н.В. Сучасні тенденції регіоналізації та їх роль в європейських інтеграційних процесах / Н.В. Мирна // Державне будівництво (електронне наукове фахове видання). – 2013. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/index.html>.
17. Право Європейського Союзу : [підручник] / за ред. В.І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
18. Солодкина Н.А. Современная региональная политика ЕС в отношении малого и среднего бизнеса / Н.А. Солодкина // Ученые записки Санкт-Петербургской академии управления и экономики : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбАУиЭ, 2011. – Вып. 1(31). – С. 3–5.
19. Соскін О.І. Економічна політика щодо малого і середнього бізнесу в рамках моделі народного капіталізму: австрійський досвід / О.І. Соскін // Журнал європейської економіки. – 2012. – Т. 11. – № 2. – С. 161–176.
20. Труш І.В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.04 / І.В. Труш ; Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України. – Донецьк, 2005. – 19 с.

Делинский О. А., Доронина В. И. Правовые основы политики поддержки и содействия малому и среднему бизнесу в Европейском Союзе

Аннотация. В статье исследованы правовые аспекты регулирования деятельности микро-, малых и средних предприятий в Европейском Союзе. Проанализированы некоторые нормативно-правовые акты, принципы и методы, которые применяются в процессе реализации политики их поддержки и содействия в Европейском Союзе.

Ключевые слова: микро-, малое и среднее предприятие, регуляторная политика, политика поддержки и содействия бизнесу, принципы регулирования.

Delinskyi O., Doronina V. Legal basis for policy support and assistance to small and medium-sized businesses in the European Union

Summary. The article deals with the legal basis for regulation policy of the small and medium-sized enterprises in the European Union. The author with that thesis argues that Small enterprises are the backbone of the European economy. They are a key source of jobs and a breeding ground for business ideas. Europe's efforts to usher in the new economy will succeed only if small business is brought to the top of the agenda. Small enterprises considered as a main driver for innovation, employment as well as social and local integration in Europe.

The best possible environment for small business and entrepreneurship needs therefore to be created. To realize that European Union makes next steps in the sphere of regulation:

- achieve a regulatory, fiscal and administrative framework conducive to entrepreneurial activity and improve the status of entrepreneurs;
- ensure access to markets on the basis of the least burdensome requirements that are consistent with overriding public policy objectives;
- facilitate access to the best research and technology;
- improve access to finance throughout the entire life-cycle of an enterprise;
- listen to the voice of small business;

The author analyzes the main regulations, principles and methods, which have to be used on the process of realization of policy of the supporting and promotion of small and medium-sized enterprises in the European Union.

Key words: micro-, small and medium-sized enterprises, regulation policy, supporting and promotion policy, regulation principles.

УДК 341.1

КАЗЬМІРИК Ю. І.,

аспірант кафедри порівняльного
і європейського права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОЦЕДУРА ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У МЕЖАХ ЄВРАЗІЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті розглянуто й проаналізовано процедуру вирішення спорів, яка діє в межах Євразійського економічного союзу. Висвітлено правовий статус та компетенцію Суду Євразійського економічного союзу як постійно діючого судового органу євразійської інтеграції.

Ключові слова: Суд Євразійського економічного союзу, органи Євразійського економічного союзу, процедура вирішення спорів у межах Євразійського економічного союзу.

Постановка проблеми. Важливе місце в діяльності міжнародних організацій інтеграційної спрямованості посідають саме процедура й механізми вирішення спорів, що можуть виникати між державами-членами, їх органами, юридичними та фізичними особами. Ефективність і дієвість такої системи вирішення спорів є запорукою успішного функціонування й подальшого розвитку міжнародної організації, досягнення її цілей та завдань.

Метою статті є висвітлення й правовий аналіз процедури вирішення спорів, яка сформувалась і діє в межах Євразійського економічного союзу (далі – ЄАЕС) як міжнародної організації регіональної економічної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедура судового вирішення спорів у межах ЄАЕС є предметом досліджень переважно російських юристів-науковців, таких як С. Кашкін, А. Федорцов [5], К. Бекашев, Є. Моїсєєв [4] та інші. Суд Євразійського економічного союзу є відносно новим явищем інтеграційних процесів у межах ЄАЕС, тому актуальним є дослідження правового статусу суду, компетенції та структури цього органу, його місця в системі органів ЄАЕС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 19 Договору про Євразійський економічний союз від 29 травня 2014 року (далі – Договір про ЄАЕС) постійно діючим судовим органом ЄАЕС є Суд Євразійського економічного союзу (далі – Суд ЄАЕС) [1]. Склад, компетенція та порядок функціонування цього органу регулюються окремим документом – Статутом Суду ЄАЕС, який є додатком до Договору про ЄАЕС.

Варто зазначити, що Суд ЄАЕС почав функціонувати 1 січня 2015 року та замінив свого попередника – Суд Євразійського економічного співтовариства [6]. Місце знаходження Суду ЄАЕС – місто Мінськ, Республіка Білорусь.

Статут Суду ЄАЕС визначає, що метою його діяльності є забезпечення однакового застосування державами-членами та органами ЄАЕС Договору про ЄАЕС, міжнародних договорів у межах ЄАЕС, міжнародних договорів ЄАЕС із третіми країнами, а також рішень органів ЄАЕС.

Окрім Договору про ЄАЕС, діяльність Суду ЄАЕС регулюється Статутом Суду ЄАЕС (який є додатком № 2 до Договору про ЄАЕС), Регламентом Суду ЄАЕС, затвердженим Рішенням Вищої Євразійської економічної ради від 23 грудня 2014 року № 101, а також локальними правовими актами, які приймаються Судом ЄАЕС [6].

Компетенція Суду ЄАЕС поширюється на всі спори, які виникають із питань реалізації Договору про ЄАЕС, міжнародних договорів у межах ЄАЕС, а також рішень органів ЄАЕС [2]. Однак ст. 39 Статуту Суду ЄАЕС визначає чітке коло суб'єктів, які мають право звертатися до Суду ЄАЕС із заявою про розгляд справи. Таким правом звернення до Суду ЄАЕС наділені держави-члени, а також господарюючі суб'єкти. Важливо зазначити, що Статут Суду ЄАЕС містить роз'яснення терміна «господарюючий суб'єкт», під яким для цілей Статуту Суду ЄАЕС законодавець розуміє юридичну особу, зареєстровану відповідно до національного законодавства держави-члена чи третьої країни, або фізичну особу, зареєстровану як індивідуальний підприємець відповідно до законодавства держави-члена чи третьої країни [2]. Отже, окрім держав-членів, до Суду ЄАЕС можуть звертатися юридичні особи та фізичні особи-підприємці, зареєстровані відповідно до законодавства держави-члена. Важливо наголосити, що положення ст. 39 Статуту Суду ЄАЕС фіксують можливість звернення юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, які зареєстровані в державі, що не є членом ЄАЕС.

Однак положення ст. 39 Статуту Суду ЄАЕС встановлюють вичерпний перелік випадків, коли господарюючий суб'єкт має право звертатися до Суду ЄАЕС. Так, Суд ЄАЕС розглядає за заявою господарюючого суб'єкта такі спори:

1) щодо відповідності рішень Комісії Євразійського економічного союзу (далі – Комісія ЄАЕС) або окремих положень таких рішень Договору про ЄАЕС та (або) міжнародним договорам у межах ЄАЕС за умови, що такі рішення безпосередньо стосуються прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта у сфері підприємницької діяльності або іншої економічної діяльності, а також якщо це рішення чи окремі його частини призвели до порушення гарантованих Договором про ЄАЕС та (або) іншими міжнародними договорами в межах ЄАЕС прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта;

2) щодо оспорування дії або бездіяльності Комісії ЄАЕС, коли така дія чи бездіяльність безпосередньо стосується прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта у сфері підприємницької та іншої економічної

діяльності, а також якщо така дія чи бездіяльність призвела до порушення гарантованих Договором про ЄАЕС та (або) іншими міжнародними договорами в межах ЄАЕС прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності.

Окремою категорією суб'єктів, наділених правом звертатися до Суду ЄАЕС, є держави – члени ЄАЕС. Від імені держав-членів до Суду ЄАЕС мають право звертатись уповноважені органи та організації держави-члена, перелік яких визначається кожною державою й направляється до Суду ЄАЕС дипломатичними каналами [2].

Держава-член може звертатись до Суду ЄАЕС із заявою про вирішення таких спорів:

1) щодо відповідності міжнародного договору, який підписаний у межах ЄАЕС, або окремих його положень установчому договору;

2) щодо дотримання іншими державами-членами Договору про ЄАЕС, міжнародних договорів, які підписані в межах ЄАЕС, а також рішень органів ЄАЕС чи їх окремих положень;

3) щодо відповідності рішень Комісії ЄАЕС або їх окремих положень установчому договору, міжнародним договорам, які приймаються в межах ЄАЕС, та рішенням органів ЄАЕС;

4) щодо оспорування дій (бездіяльності) Комісії ЄАЕС.

Окрім цього, згідно зі ст. 40 Статуту Суду ЄАЕС держави-члени можуть віднести до компетенції Суду ЄАЕС інші спори, якщо вирішення таких спорів Судом ЄАЕС прямо передбачене установчим договором, міжнародними договорами ЄАЕС із третьою стороною, а також іншими міжнародними договорами між державами-членами [2].

Варто зазначити, що питання про те, чи володіє Суд ЄАЕС необхідною компетенцією для вирішення спору, у таких ситуаціях вирішується самим Судом ЄАЕС на основі установчого договору, міжнародних договорів у межах ЄАЕС та (або) міжнародних договорів ЄАЕС із третьою стороною [2]. Водночас Суд ЄАЕС не має повноважень наділяти органи ЄАЕС додатковою компетенцією, окрім тієї, яка прямо передбачена установчим договором та (або) міжнародними договорами в межах ЄАЕС.

Однією з умов розгляду справи Судом ЄАЕС є обов'язкове попереднє звернення заявника до держави-члена або Комісії ЄАЕС та використання процедури досудового розгляду спору шляхом консультацій, переговорів та інших способів, передбачених установчим договором, міжнародними договорами в межах ЄАЕС, за винятком випадків, які прямо передбачені установчим договором [2]. Якщо протягом 3 місяців від дати подання такого звернення до держави-члена або Комісії ЄАЕС ними не було вжито заходів для врегулювання спору, заява про розгляд справи може бути направлена до Суду ЄАЕС. Однак за взаємною згодою сторін спір може бути переданий на розгляд Суду ЄАЕС до закінчення такого тримісячного строку [2].

Аналізуючи компетенцію й повноваження цього органу, варто звернути увагу на ст. 61 Статуту Суду ЄАЕС. Згідно з її положеннями Суд ЄАЕС

залишає без розгляду вимоги щодо компенсації збитків або інші вимоги майнового характеру. Тобто Суд ЄАЕС не має повноважень розглядати спори майнового характеру.

Суд ЄАЕС також здійснює функцію тлумачення норм права ЄАЕС. Так, за заявою держави-члена, а також органу ЄАЕС він надає роз'яснення (тлумачить) положення установчого договору, міжнародних договорів у межах ЄАЕС та рішень його органів. За зверненням співробітників і посадових осіб органів ЄАЕС Суд ЄАЕС також надає тлумачення та роз'яснює положення права ЄАЕС, пов'язані з трудовими правовідносинами [2].

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що саме законодавець відносить до права ЄАЕС. Відповідно до положень Договору про ЄАЕС до права ЄАЕС належать:

- установчий договір про створення ЄАЕС;
- міжнародні договори, які укладаються в межах ЄАЕС;
- міжнародні договори ЄАЕС із третіми країнами;
- рішення й розпорядження, прийняті Вищою Євразійською економічною радою, Євразійською міжурядовою радою та Євразійською економічною комісією в межах їхніх повноважень [1].

Важливо наголосити, що роз'яснення (тлумачення) норм права ЄАЕС Судом ЄАЕС має консультативний (рекомендаційний) характер і не позбавляє держави-члени права на спільне тлумачення ними міжнародного права [2]. Міжнародні договори, які укладаються з третіми країнами, можуть містити положення про тлумачення Судом ЄАЕС його норм.

Під час здійснення правосуддя Суд ЄАЕС застосовує такі джерела права:

- загальновизнані принципи й норми міжнародного права;
- установчий договір про створення ЄАЕС, міжнародні договори, які укладені в межах ЄАЕС, а також інші міжнародні договори, учасниками яких є держави – члени спору;
- рішення та розпорядження органів ЄАЕС;
- міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної правовою нормою [2].

Порядок розгляду справ і вирішення спорів Судом ЄАЕС встановлюються окремим Регламентом Суду ЄАЕС, затвердженим Рішенням Вищої Євразійської економічної ради від 23 грудня 2014 року № 101 [3].

Судочинство здійснюється на основі принципів незалежності суддів, гласності судового розгляду, публічності, рівності сторін спору, змагальності, колегіальності.

У судовому засіданні беруть участь сторони спору, заявник, їх представники, а також експерти, експерти спеціалізованих груп, спеціалісти, свідки, перекладачі [2]. Окрім цього, держава-член або Комісія ЄАЕС можуть звернутись із клопотанням щодо їх участі в справі, якщо, на їхню думку, таке рішення в справі може зачіпати їхні інтереси. Судочинство ведеться російською мовою [3].

До складу Суду ЄАЕС входять по 2 судді від кожної держави-члена, які призначаються на посаду Вищою Євразійською економічною радою за поданням держави-члена строком на 9 років. Рішеннями Вищої Євразійської економічної ради від 23 грудня 2014 року № 103 та від 2 січня 2015 року № 3 було призначено суддів Суду ЄАЕС [6]. До складу Суду ЄАЕС входять 8 суддів, по 2 судді від кожної держави-члена відповідно.

Судді повинні володіти високими моральними якостями, бути спеціалістами високої кваліфікації в галузі міжнародного та внутрішньодержавного права, а також відповідати вимогам, що висуваються до суддів вищих судових органів держав-членів [2].

Керує діяльністю Суду ЄАЕС Голова, який має заступника, обирається суддями Суду ЄАЕС та затверджується на посаду Вищою Євразійською економічною радою строком на 3 роки.

Діяльність Суду ЄАЕС забезпечує його апарат, до структури якого входять секретаріати суддів і Секретаріат Суду ЄАЕС.

Суд ЄАЕС розглядає справи в такому складі:

1) Велика колегія Суду ЄАЕС (до її складу входять усі судді Суду ЄАЕС) – за заявою держави-члена щодо відповідності міжнародних угод у межах ЄАЕС та рішень Комісії ЄАЕС установчому Договору про ЄАЕС щодо дотримання державами-членами положень права ЄАЕС, а також щодо оспорування дій (бездіяльності) Комісії ЄАЕС;

2) Колегія Суду ЄАЕС (до складу входить по 1 судді від кожної держави-члена) – за заявою господарюючого суб'єкта щодо відповідності рішень Комісії ЄАЕС установчому договору, а також щодо оспорування дій (бездіяльності) Комісії ЄАЕС, якщо це безпосередньо стосується прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта у сфері підприємницької чи іншої економічної діяльності;

3) Апеляційна палата Суду ЄАЕС (до складу входять по 1 судді від кожної держави-члена, які не брали участь у засіданні Колегії Суду ЄАЕС, рішення якої оскаржується), яка розглядає заяви щодо оскарження рішень Колегії Суду ЄАЕС.

Під час розгляду конкретного спору, предметом якого є питання надання промислових субсидій, заходів державної підтримки сільськогосподарства, застосування спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів, створюється спеціалізована група [2]. Така група формується з експертів (по 1 від кожної держави-члена) для розгляду конкретної справи, після розгляду якої розформовується. Склад цієї групи затверджується Судом ЄАЕС. Експертами виступають фізичні особи, які є висококваліфікованими спеціалістами, володіють необхідними знаннями та досвідом щодо вирішення питань, що є предметом спору [2].

Спеціалізована група готує висновок, який містить об'єктивну оцінку фактичних обставин справи, та передає його до Суду ЄАЕС у встановлені Регламентом Суду ЄАЕС строки. Висновок спеціалізованої групи має консультативний характер, окрім випадку, чітко передбаченого в ст. 92 Стату-

ту Суду ЄАЕС, коли частина рішення спеціалізованої групи стосовно застосування відповідних компенсаційних заходів є обов'язковою для Суду ЄАЕС під час ухвалення ним рішення [2].

У процесі здійснення своєї діяльності та в межах своєї компетенції Суд ЄАЕС приймає постанови щодо процедурних питань, виносить рішення в справі та надає консультативні висновки. Рішення в справі виносяться, а консультативні висновки надаються Судом ЄАЕС не пізніше 90 днів із дати, коли відповідна заява надійшла до Суду ЄАЕС. В окремих випадках, передбачених регламентом, цей термін може бути подовжено.

Консультативні висновки Суду ЄАЕС щодо роз'яснення мають рекомендаційний характер. За результатами розгляду справи за заявою держави-члена щодо відповідності міжнародних угод у межах ЄАЕС та рішень Комісії ЄАЕС установчому Договору про ЄАЕС, щодо дотримання державами-членами положень права ЄАЕС, а також щодо оспорування дій (бездіяльності) Комісії ЄАЕС Суд ЄАЕС виносить рішення, яке має обов'язкову юридичну силу та підлягає обов'язковому виконанню сторонами спору [2].

За результатами розгляду справи за заявою господарюючого суб'єкта щодо відповідності рішень Комісії ЄАЕС установчому договору, а також щодо оспорування дій (бездіяльності) Комісії ЄАЕС, якщо це безпосередньо стосується прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта у сфері підприємницької чи іншої економічної діяльності, Суд ЄАЕС виносить рішення, яке є обов'язковим для виконання Комісією ЄАЕС [2]. Усі акти, які приймаються Судом ЄАЕС, в обов'язковому порядку публікуються в офіційному віснику Суду ЄАЕС, а також на офіційному інтернет-сайті Суду ЄАЕС [2].

Що стосується механізму контролю за виконанням судових рішень, то варто зазначити, що Статут Суду ЄАЕС передбачає таку процедуру: у разі невиконання рішення Суду ЄАЕС держава-член може звернутись до Вищої Євразійської економічної ради з метою вжити необхідних заходів для виконання такого рішення. Однак у документі відсутнє роз'яснення, які саме заходи мають на увазі та яким саме чином Вища Євразійська економічна рада може зобов'язати державу-члена виконати рішення Суду ЄАЕС.

Положення Статуту Суду ЄАЕС також надають господарюючому суб'єкту право звернутись до Суду ЄАЕС із клопотанням вжити заходів щодо виконання його рішення, коли Комісія ЄАЕС не виконує рішення Суду ЄАЕС [2]. За клопотанням господарюючого суб'єкта Суд ЄАЕС упродовж 15 календарних днів звертається до Вищої Євразійської економічної ради із заявою про прийняття рішення із цього питання. Однак положення Статуту Суду ЄАЕС не встановлюють, які саме рішення може прийняти Вища Євразійська економічна рада в такому випадку та яку юридичну силу матимуть такі рішення для Комісії ЄАЕС. Статут Суду ЄАЕС закріплює положення про те, що сторони спору самостійно визначають форму й спосіб виконання рішення Суду ЄАЕС [2].

Окремої уваги та юридичного аналізу потребує ст. 102 Статуту Суду ЄАЕС, яка фіксує таке положення: «Рішення Суду ЄАЕС не змінюють та (або) не відміняють діючі норми права ЄАЕС, законодавство держав-членів та не створюють нові норми» [2].

Отже, основною функцією Суду ЄАЕС є розгляд спорів щодо відповідності рішень Комісії ЄАЕС або їх окремих положень установчому договору, міжнародним договорам, які приймаються в межах ЄАЕС, та рішенням органів ЄАЕС. У разі прийняття рішення про визнання рішення Комісії ЄАЕС або окремих його положень такими, що не відповідають установчому договору або договорам у межах ЄАЕС, Суд ЄАЕС своїм рішенням зобов'язує Комісію ЄАЕС у розумний термін, який не має перевищувати 60 днів із дня ухвалення рішення Судом ЄАЕС, узгодити оспорюване рішення Комісії ЄАЕС із положеннями договорів у межах ЄАЕС. Важливо, що дія такого рішення Комісії ЄАЕС продовжується після вступу в силу відповідного рішення Суду ЄАЕС до виконання Комісією ЄАЕС цього рішення [2]. І лише за наявності обґрунтованого клопотання сторони спору дія рішення Комісії ЄАЕС або окремих його положень, які визнані Судом ЄАЕС такими, що не відповідають договорам у межах ЄАЕС, може бути призупинена за рішенням Суду ЄАЕС із дати вступу в силу такого рішення [2]. Можна зробити висновок, що Суд ЄАЕС не має компетенції відмінити норми права ЄАЕС або змінювати їх. Суд ЄАЕС може лише зобов'язати Комісію ЄАЕС узгодити положення, які, за рішенням Суду ЄАЕС, суперечать договорам у межах ЄАЕС. Лише в окремих випадках дія такого рішення може бути призупинена.

Водночас тлумачення й роз'яснення положень права ЄАЕС мають рекомендаційний характер, що позбавляє Суд ЄАЕС можливості бути учасником правотворчого процесу та здійснювати вагомий вплив на формування й розвиток правового поля в межах ЄАЕС. Крапку в питанні правотворчості Суду ЄАЕС поставила ст. 102 Статуту Суду ЄАЕС, у якій чітко закріплено, що рішення Суду ЄАЕС не змінюють та (або) не відміняють діючі норми права ЄАЕС, законодавство держав-членів та не створюють нові норми.

Відповідно до даних офіційного сайту Суду ЄАЕС за час свого функціонування з 1 січня 2015 року Судом ЄАЕС було розглянуто 5 справ і винесено 5 постанов [6]. Усі справи стосувалися питань відповідності рішень Комісії ЄАЕС Договору про ЄАЕС та міжнародним договорам у межах ЄАЕС, а також оспорювання дії чи бездіяльності Комісії ЄАЕС, що, на думку заявників, безпосередньо стосувалося прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності [6]. Відповідно, усі справи було розглянуто за заявами господарюючих суб'єктів.

Висновки. Таким чином, процедуру вирішення спорів у межах ЄАЕС умовно можна поділити на дві стадії: 1) досудовий розгляд спору шляхом консультацій, переговорів та інших способів за участю держави-члена або Комісії ЄАЕС; 2) власне розгляд спору Судом ЄАЕС.

Однією з умов розгляду справи Судом ЄАЕС є обов'язкове попереднє звернення заявника до держави-члена або Комісії ЄАЕС та використання процедури досудового розгляду спору шляхом консультацій, переговорів та інших способів, передбачених установчим договором, міжнародними договорами в межах ЄАЕС, за винятком випадків, які прямо передбачені установчим договором [2].

Суд ЄАЕС є постійно діючим судовим органом ЄАЕС, метою діяльності якого є забезпечення однакового застосування державами-членами та органами ЄАЕС Договору про ЄАЕС, міжнародних договорів у межах ЄАЕС, міжнародних договорів ЄАЕС із третіми країнами, а також рішень органів ЄАЕС.

Суд ЄАЕС почав функціонувати відносно нещодавно. Дієвість цього механізму вирішення спорів буде доведено практикою й кількістю розглянутих справ. Однак аналіз положень Договору про ЄАЕС та Статуту Суду ЄАЕС дає змогу зробити висновок, що Суд ЄАЕС наділений досить обмеженою компетенцією щодо вирішення окремої категорії спорів, чітко передбачених у ст. 39 Статуту Суду ЄАЕС. Хоча ст. 40 Статуту Суду ЄАЕС дозволяє державам-членам відносити до компетенції Суду ЄАЕС інші спори, якщо вирішення таких спорів Судом ЄАЕС прямо передбачене установчим договором, міжнародними договорами ЄАЕС із третьою стороною, а також іншими міжнародними договорами між державами-членами, проте юрисдикція Суду ЄАЕС не поширюється на будь-які спори майнового характеру.

Тлумачення й роз'яснення положень права ЄАЕС мають рекомендаційний характер, що позбавляє Суд ЄАЕС можливості бути учасником правотворчого процесу та здійснювати вагомий вплив на формування й розвиток правового поля в межах ЄАЕС. Крапку в питанні правотворчості Суду ЄАЕС поставила ст. 102 Статуту Суду ЄАЕС, у якій чітко закріплено, що рішення Суду ЄАЕС не змінюють та (або) не відміняють діючі норми права ЄАЕС, законодавство держав-членів та не створюють нові норми. Також Статут Суду ЄАЕС не містить чітких роз'яснень щодо процедури контролю за виконанням рішень Суду ЄАЕС.

Література:

1. Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docs.eaeunion.org/sites/storage0/Lists/Documents/a089f4c6-02da-4461-b033-3f5d122e0020/e57db9f2-9589-4b26-be1e-b1a43862c6ed_635375701449140007.pdf.
2. Статут Суда Евразийского экономического союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.eaeunion.org/sites/storage0/Lists/Documents/a089f4c6-02da-4461-b033-3f5d122e0020/e57db9f2-9589-4b26-be1e-b1a43862c6ed_635375701449140007.pdf.
3. Регламент Суда Евразийского экономического союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://courteurasian.org>.

4. Бекашев К. Право Евразийского экономического союза : [учеб. пособие] / К. Бекашев, Е. Моисеев. – М. : Проспект, 2015. – 142 с.
5. Федерцов А. Международное правосудие является неотъемлемым институтом евразийской интеграции / А. Федерцов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://courteurasian.org/main.aspx?guid=22721>.
6. Офіційний сайт Суду Євразійського економічного союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://courteurasian.org/main.aspx?guid=22601>.

Казьмирик Ю. И. Процедура разрешения споров в рамках Евразийского экономического союза

Аннотация. Предметом исследования и правового анализа статьи является процедура разрешения споров, которая сформировалась и действует в рамках Евразийского экономического союза. Рассмотрен правовой статус и компетенция Суда Евразийского экономического союза как постоянно действующего органа евразийской интеграции.

Ключевые слова: Суд Евразийского экономического союза, органы Евразийского экономического союза, процедура разрешения споров в рамках Евразийского экономического союза.

Kazmiryk Yu. I. Procedure for resolving disputes under the Eurasian Economic Union

Summary. This article is an attempt to examine and analyses the dispute settlement procedure within the Eurasian Economic Union. The legal status and competence of the Court of the Eurasian Economic Union are being highlighted in the article. The article also describes which cases fall under the jurisdiction of the Court of the Eurasian Economic Union. Thus the Court has jurisdiction to decide on all disputes arising out from the realization of the Treaty on Eurasian Economic Union, international treaties within Eurasian Economic Union as well as decisions of the its organs.

The article also highlights the legal requirements for the applicants. One of the requirement to be satisfied by the applicant is the obligatory pre-judicial dispute settlement procedure by mean of negotiations, consultations as well as other means defined by the Treaty.

The Court has the jurisdiction to decide over cases regarding the conformity of international agreements signed within the Union to the provisions of statutory treats; compliance by member states with the provisions of the Treaty on Eurasian Economic Union, other international agreements signed within the Union as well as decisions of its organs. The Court considers whether the decisions of the Commission comply with the provisions of statutory Treaty, other international agreements signed within the Union including decisions of its organs. Jurisdiction of the Court also includes the cases regarding the validity of measures taken by the Commission of Eurasian Economic Union. Another important function performed by the Court is interpreting of the legal norms of Eurasian Economic Union.

Key words: Court of the Eurasian Economic Union, organs of the Eurasian Economic Union, dispute settlement procedure within the Eurasian Economic Union.

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.359.3:502.74(477+438)

CHACKIEWICZ MAŁGORZATA,

Doktor socjologii Katedra Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Wydział Prawa i Administracji
Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Przemyśl-Rzeszów (Polska)

ZWALCZANIE ZJAWISKA PRZESTĘPCZOŚCI W ZAKRESIE PRZEMYTU DÓBR KULTURY

Streszczenie. W artykule przedstawiono zasady prawne oraz przepisy regulujące transport wartości kulturowych, zarówno w UE, jak i poza nią. Autorzy podkreślają, że główne problemy dotyczące wartości kulturowych, wartości kulturowej oszustwa, przemyt wartości kulturowych i eksportować je za granicą. Autorzy podkreślają, że w ostatnich dekadach wzrosła przemytu dóbr kultury krajów sąsiadujących z Polską, w tym na Ukrainie. Większość importowanych do Polski monet antycznych, ikon, ołtarzy. W artykule analizuje chronologię wprowadzania niektórych międzynarodowych regulacji, przepisów i programów na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. Autorzy podkreślają, że potrzeba wdrożenia i poprawy technicznych środków ochrony dziedzictwa kulturowego.

Słowa kluczowe: wartości kultury, dziedzictwa kulturowego, zasady odpowiedzialności karnej UE.

Współczesne państwo, które chce realizować ważne dla obywateli wartości musi liczyć się z możliwością wystąpienia zagrożeń godzących w jego bezpieczeństwo w różnych aspektach w tym również w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Obowiązujące przepisy prawne ściśle regulują zasady przewozu dóbr kultury. Jedynie wspólne działania odpowiedzialnych służb i organów oraz opracowanie skutecznych procedur może w znacznym stopniu przyczynić się do ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Podstawowe akty prawne w zakresie ochrony dóbr kultury:

– Rozporządzenie Rady (WE) № 116/2009 w sprawie wywozu dóbr kultury [1];

– Lista organów upoważnionych do wydawania licencji wywozowych dla dóbr kultury, opublikowana zgodnie z art. 3 ust. 2 rozporządzenia Rady (WE) № 116/2009 [2];

– Lista urzędów celnych upoważnionych do przeprowadzania formalności związanych z wywozem dóbr kultury, opublikowana zgodnie z art. 5 ust. 2 rozporządzenia Rady (WE) № 116/2009 [3];

– Sprostowanie do Rozporządzenia Wykonawczego Komisji (UE) № 1081/2012 z dnia 9 listopada 2012 r. do celów rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 w sprawie wywozu dóbr kultury [4];

– Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej [5];

– Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę [6];

– Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [7].

Zgodnie z art. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami “zabytek” jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Przepisy krajowe ww. ustawy oraz rozporządzenia mają zastosowanie zarówno do wywozu zabytków z Polski do krajów UE oraz, w zakresie nieuregulowanym przepisami wspólnotowymi, również do krajów trzecich (państw nienależących do Unii Europejskiej).

Organami odpowiedzialny za ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego w Polsce są m.in. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, Generalny Konserwator Zabytków, Dyrektor Biblioteki Narodowej, Policja, Służba Celna i Straż Graniczna.

Artykuł ma na celu opis i wyjaśnienie zjawiska przestępczości w zakresie przemytu dóbr kultury. Przedstawia obowiązujące w tym zakresie regulacje prawne oraz opisuje sposoby zapobiegania wszelkim formom nielegalnego przemieszczania zabytków przez granicę. Należy podkreślić, że straty spowodowane kradzieżą, zniszczeniem czy nielegalnym wywozem zabytków z kraju, są trudne do precyzyjnego oszacowania ponieważ walorem zabytków nie jest jedynie ich wartość materialna, lecz także ich wartość historyczna i naukowa [8, s. 36].

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami spenalizowane zostały przepisy karne, stanowiące sankcję za nieprzestrzeganie postanowień w zakresie m. in. specjalnego trybu przemieszczania dóbr kultury. Podstawowa w tej materii regulacja stanowi, że osoba wywożąca bez pozwolenia zabytku za granicę lub po wywiezieniu go nie sprowadza do kraju w okresie ważności pozwolenia naraża się na sankcję karną w postaci pozbawienia wolności od 3 miesięcy do

lat 5. W klasyfikacji postępowania sprawcy tego czynu sąd rozważając wysokość sankcji powinien uwzględnić działania nieumyślne, które jest zagrożone pozbawieniem wolności do 2 lat.

Wprowadzone regulacje stanowią podstawę odpowiedzialności dla zjawiska handlu dobrami kultury, także w ich transgranicznym przemieszczaniu. Polegają one po pierwsze na podrabianiu lub przerabianiu zabytku by go użyć w obrocie, po drugie na zbywaniu rzeczy ruchomej, jako zabytku wiedząc, że jest on podrobiony lub przerobiony. Tak, więc są to przestępstwa dotyczące fałszerstwa a także wprowadzenia do obrotu fałszywego zabytku.

Przestępstwo oszustwa może być popełnione tylko umyślnie, w związku z tym niezbędne jest udowodnienie zamiaru jego popełnienia. W obrocie dziełami sztuki i zabytkami zbywca nie zawsze jest świadomy tego, co feruje do sprzedaży i czy jest to oryginał. Samo kopiowanie nie jest karalne, staje się czynem zabronionym w momencie zamiaru czy dopuszczenia do obrotu. Sprawcy tych dwu rodzajów czynów podlegają grzywnie, ewentualnie karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do 2 lat.

W zakresie transgranicznego obrotu dobrami kultury pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej a państwami trzecimi stosowane są postanowienia kodeksu karnego – skarbowego określające odpowiedzialność za nieprzestrzeganie zasad obrotu towarowego, które zostały ustanowione w przepisach Wspólnotowego Kodeksu Celnego (WKC) [9]. W szczególności dotyczą one przemytu celnego, oszustwa celnego oraz utrudniania sprawowanego przez organy celne dozoru celnego i kontroli celnej.

Zapisy Kodeksu Karnego Skarbowego jednoznacznie wskazują, iż w przypadku gdy przedmiotem przestępstwa jest przewóz przez granicę dóbr kultury, organy celne traktują je tak, jak każdy inny towar [10]. Karze podlega, zatem nie tyle czyn polegający na przewożeniu towaru podlegającego zakazom i ograniczeniom, co zachowanie polegające na niedopełnieniu obowiązków i formalności związanych z tego rodzaju przewozem. Penalizowany, zatem będzie w świetle postanowień kodeksu m.in. przewóz dóbr kultury dokonywany w oparciu o nieprawdziwe lub sfalszowane pozwolenie, jak również brak zgłoszenia celnego w wymaganej przepisami formie. Karze podlegać będzie również osoba wykorzystująca dobra kultury niezgodnie z ich zadeklarowanym przeznaczeniem, np. przywożąc zabytki na wystawę w ramach odprawy czasowej, następnie zbywa je na obszarze celnym Unii Europejskiej, nie dopełniając jednocześnie warunku powrotnego wywozu, nałożonego na zobowiązanego w chwili wprowadzenia na wspólny obszar celny. W tych okolicznościach ukarany może zostać nabywca, jeżeli na podstawie okoliczności towarzyszących transakcji mógł przypuszczać, że towar, stanowiący dobro kultury, oferowany jest do sprzedaży z pominięciem formalności celnych przywozowych.

Na przełomie wieków obserwujemy tendencje związane z nielegalnym przywozem dóbr kultury z terenu naszych wschodnich sąsiadów, w szczególności dotyczy to przedmiotów kultu religijnego takich jak ikony z drewna i metalu, ołtarzyki i figury jak również monety. Dla przykładu należy podać udaremniony przez funkcjonariusze Służby Celnej na przejściu granicznym w Korczowej

przemyt 36 przedmiotów o charakterze zabytkowym. Wśród nich były monety (najstarsza z 1772 r.), banknoty (korony austriackie z 1902 r.) oraz malowany na drewnie obraz Matki Bożej z dzieciątkiem. Zgodnie z polskim ustawodawstwem na przywóz zabytków nie jest wymagane uzyskanie pozwolenia. Jeśli jednak taki przywóz dokonywany jest z państw nienależących do Unii Europejskiej (tak jak w tym przypadku z Ukrainy) to należy taki przywóz zgłosić w urzędzie celnym, w celu objęcia przedmiotu procedurą dopuszczenia do obrotu lub inną procedurą celną. Ponadto należy mieć na uwadze ograniczenia dotyczące wywozu dóbr kultury obowiązujące w państwie, z którego taki wywóz następuje [11].

Kolejny przykład to udaremnienie przemytu 348 starych monet na przejściu granicznym w Krościenku. Pochodziły one najprawdopodobniej z XVIII i XIX wieku. Monety znajdowały się w niewielkiej paczce adresowanej ze wschodniej Ukrainy na Litwę. Podróżny wyjaśnił, że został grzecznościowo poproszony o dostarczenie tej paczki na Litwę [12].

Miejsca oraz metody ukrywania towarów podlegających nielegalnemu obrotowi są tak różnorodne, że często jest konieczne przeprowadzenie szczegółowej kontroli pojazdu. Niemniej jednak można wskazać pewne środki transportu i skrytki jako typowe dla przewożenia dóbr kultury np. przesyłki pocztowe lub kurierskie, samochody osobowe i ciężarowe, wagony sypialne, kontenery używane do przeprowadzek, inne kontenery jak również w bagażu podręcznym w przypadku turystów. Analiza ryzyka prowadzona przez służby graniczne w odniesieniu do dóbr kultury pozwala ustalić, którzy podróżni oraz które transporty towarów stwarzają duże zagrożenie nielegalnego wywozu zabytków, a także określić kierunki wywozu tych obiektów [13].

W celu ułatwienia identyfikacji dzieł sztuki w wyniku ujawnienia próby nielegalnego przewozu powstał krajowy wykaz zabytków skradzionych, który jest udostępniany od 2005 r. na stronie internetowej [14].

Po wejściu w życie obowiązującej od 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nastąpiła również modernizacja istniejącej dotychczas bazy Katalogu skradzionych i zaginionych dóbr kultury i przekształcenie jej zgodnie z ustawą w Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Straty zabytków do Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem zgłaszane są przez Policję, Służbę Celną, Straż Graniczną, Wojewódzkie Urzędy Ochrony Zabytków i ich delegatury, muzea, a także przez osoby prywatne i instytucje będące właścicielami lub zarządcami zabytków.

Kolejnym przykładem działań na rzecz ochrony dóbr kultury jest opracowanie i publikacja przez Międzynarodową Radę Muzeów (ICOM), we współpracy z ekspertami z całego świata, tzw. Czerwonych List (Red Lists) od 2000 r. Obecnie na portalu ICOM-u publikowanych jest 15 Red Lists prezentujących zagrożone dziedzictwo Afryki, Ameryki Południowej, Azji.

Przykładem współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego jest ogłoszony w sierpniu 2016 r. komunikat Federal-

nego Biura Śledczego (FBI) w którym ostrzega się obywateli przed zakupem syryjskich i irackich starożytności docierających na rynek amerykański. Należy zaznaczyć, że w lutym Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) przyjęła rezolucję 2199/2015, potępiającą handel i wszelkie zaangażowanie, które w sposób bezpośredni lub pośredni wspierałoby terrorystyczną działalność Państwa Islamskiego i innych podobnych ugrupowań na Bliskim Wschodzie [15].

Jednym z głównych dostępnych źródeł informacji o przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu są statystyki policyjne publikowane m.in. w czasopiśmie „Cenne, Bezcenne, Utracone” [16]. Wskaźnik wykrywalności wszystkich przestępstw dotyczących dóbr kultury w 2014 r. wyniósł 34,4%, tj. o 3,6% mniej niż w 2013 r. [17]. Spadek wykrywalności przestępstw związanych z przemytem dóbr kultury może w dużym stopniu wynikać ze zmian przepisów [18]. W świetle obowiązującego prawa funkcjonariusz celny musi dokonać oceny, czy przedmiot spełnia kryterium wieku i wartości, aby mógł wyjechać bez pozwolenia. Od jego wiedzy i umiejętności identyfikacji zależy, czy obiekt zostanie wywieziony za granicę.

Od kilku lat na rynku dzieł sztuki w Polsce pojawia się coraz więcej falsyfikatów. W latach 2008–2014 ujawniono łącznie 41 podrobionych kopii. Falszerstwa dotyczą przede wszystkim obrazów polskich twórców, takich jak: Wojciech i Juliusz Kossakowie, Nikifor Krynicki, Tadeusz Makowski czy Józef Chełmoński, jednak w omawianym okresie dokonano także zatrzymań falsyfikatów prac znanych twórców światowych, m. in.: Edgara Degasa, Alfonsa Muchy, Henriego Matisse’a, Marca Chagalla czy Pabla Picassa.

W przypadku udaremnienia przemytu a następnie po uprawomocnieniu się orzeczenia sądowego o przepadku na rzecz Skarbu Państwa skonfiskowane eksponaty są umieszczane w specjalnie w tym celu stworzonych placówkach muzealnych. Przykładem jest Muzeum Ikon w Supraślu, w którego zbiorach znajduje się ponad 1200 ikon z XVIII, XIX i XX wieku, z czego 80 procent pochodzi właśnie z przemytu [19, s. 158–160].

Opisane powyżej zjawisko rozwoju przestępczości przeciwko zabytkom – dobrom kultury stało się w ostatnim okresie w skali międzynarodowej czołowym, obok przestępczości narkotykowej, handlu bronią i handlu żywym towarem, dziedziną międzynarodowej zorganizowanej przestępczości. W końcu lat 60 powstał nawet termin art.-drain – drenaż dzieł sztuki, oznaczający coraz szersze zjawisko handlu międzynarodowego kradzionymi i szmuglowanymi za granicę dziełami sztuki, co spowodowało ograbianie z tych dzieł państw finansowo słabszych przez bogatsze [20, s. 339].

Zagadnieniem istotnym i ważnym w procesie ochrony dóbr kultury jest zapobieganie wszelkim formom ich nielegalnego przemieszczania przez granicę.

Tematyka szeroko rozumianej ochrony dzieł sztuki powinna być propagowana, również poprzez ściślejszą współpracę pomiędzy organami ścigania a ekspertami z zakresu muzealnictwa. Niebagatelne znaczenie ma też wprowadzanie i udoskonalanie technicznych sposobów zabezpieczenia dzieł sztuki.

Literature:

1. Dz. U. UE L 39 z dnia 10.02.2009.
2. Dz. Urz. UE C 72.
3. Dz. Urz. UE C 53 z 2012 r.
4. Dz. Urz. UE L 93 z 2014 r.
5. Dz. U. № 50, poz. 256.
6. Dz. U. № 89, poz. 510.
7. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami // Dz. U. № 162, poz. 1568 (z późn. zm.).
8. Trzciński M. Przestępczość przeciwko zabytkom / M. Trzciński // Prokuratura i Prawo. – 2011. – № 6. – S. 36.
9. Rozporządzeniem Rady (EWG) № 2913/92 z dnia 12 października 1992 r. ustanawiające Wspólnotowy Kodeks Celny // Dz. Urz. WE z 1992, L 302, s. 1 (ze zm.).
10. Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy // Dz. U. 1999 № 83, poz. 930.
11. Podkarpacie służba celna [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : http://www.prz.mofnet.gov.pl/ic/index.php?option=com_content&view=article&id=2121:podkarpacie-sluzba-celna-udaremnila-przemyt-zabytkowych-przedmiotow&catid=78&Itemid=464&lang=pl.
12. Stare monety na przejściu granicznym [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : http://www.prz.mofnet.gov.pl/ic/index.php?option=com_content&view=article&id=2116:stare-monety-na-przejsciu-granicznym-w-kroscienku&catid=78&Itemid=464&lang=pl.
13. Skaldawska A. Zabytki na granicy / A. Skaldawska, P. Gawroński // Działania Służby Celnej w ujawnianiu nielegalnie przewożonych zabytków [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : http://nimoz.pl/upload/wydawnictwa/cenne_bezcenne_utraczone/2015_1/Strony_od_cenne_88-93_SKALDAWSKA.pdf.
14. Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : www.skradzionezabytki.pl.
15. Red Lists Database [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : <http://icom.museum/resources/red-lists-database>.
16. Cenne bezcenne utracone, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : <http://nimoz.pl/pl/kwartalnik-cenne-bezcenne-utracone>.
17. Jakubowski O. Zagrożenia dziedzictwa kulturowego na świecie, Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością analiza wydarzeń z 2014 roku / O. Jakubowski // Criminal threats to the national heritagean analysis of the events. – 2014. – S. 265.
18. Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami // Dz. U. № 75, poz. 474.
19. Stawecka K. Ikony z przemytu a kolekcja muzealna – etyczne i prawne problemy związane z pozyskiwaniem, przechowywaniem i udostępnianiem takich obiektów na przykładzie zbioru Muzeum Ikon w Supraślu – głos w dyskusji, s. 158–160.
20. Witkowski P. Instytucje wspólnotowego prawa celnego w międzynarodowym obrocie towarowym / P. Witkowski. – Chełm, 2008. – 339 s.

Хаскевіч Магложата. Боротьба з контрабандою цінностей культури

Анотація. У статті проаналізовано юридичні норми й закони, що регулюють перевезення цінностей культури як у межах Європейського Союзу, так і за його межами. Автор висвітлює основні проблеми охорони цінностей культури: фальсифікацію цінностей культури, контрабанду цінностей культури та вивезення їх за кордон. Автор наголошує, що впродовж останніх десятиліть збільшилась контрабанда цінностей культури з країн, які межують із Польщею, зокрема й з України. Найчастіше в Польщу ввозять старовинні монети, ікони, вівтарі. У статті проаналізовано хронологію запровадження певних міжнародних актів, законів, програм для охорони культурної спадщини. Автор наголошує, що потрібно впроваджувати та вдосконалювати технічні засоби охорони культурної спадщини.

Ключові слова: цінності культури, культурна спадщина, фальсифікати, норми Європейського Союзу, кримінальна відповідальність.

Chackiewicz Małgorzata. Combating crime phenomenon of trafficking of cultural

Summary. In the article the legal rules and laws governing the transport of cultural values both within the EU and beyond. The authors highlight the main problems of cultural values, cultural values fraud, smuggling cultural values and export them abroad. The authors emphasize that in recent decades has increased smuggling of cultural values of the countries bordering with Poland, including the Ukraine. Most imported to Poland ancient coins, icons, altars. The article analyzes the chronology of the introduction of certain international regulations, laws and programs for the protection of cultural heritage. The authors emphasize that the need to implement and improve the technical means of protection of cultural heritage.

The modern state, which wants to pursue important for the citizens must reckon with the possibility of the risks affecting the security of its various aspects including for the protection of cultural and national heritage. The existing laws strictly govern the transport of cultural goods. Only joint actions which the responsible authorities and bodies and to develop effective procedures can significantly contribute to the protection of cultural heritage in Poland.

Article aims at describing and explaining the phenomenon of crime in the smuggling of cultural goods. Shows that the applicable regulations and describes ways to prevent all forms of illegal shipments of monuments across the border.

Key words: values of culture, cultural heritage, fake, rules EU criminal responsibility.

УДК 341.4

ВАЖНА К. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ КРИМІНАЛЬНОЇ НАУКИ ДО ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті досліджуються допустимість (відповідно до чинного міжнародного права) та особливості застосування до держави як суб'єкта міжнародного права основних категорій кримінальної науки (злочин, протиправність, суспільна небезпека діяння, караність, винність, злочинний умисел, осудність). Автор робить висновок, що такі категорії можуть застосовуватись до держави згідно із чинним міжнародним правом.

Ключові слова: держава, міжнародний злочин, вина, умисел, осудність, суспільна небезпека діяння, караність діяння, протиправність, відповідальність держави.

Постановка проблеми. У загальній теорії кримінальної науки в межах інституту кримінальної відповідальності застосовують такі загальноприйняті категорії й поняття, як злочин, протиправність, суспільна небезпека діяння, караність, винність, злочинний умисел, осудність тощо.

Міжнародні злочини – це найтяжчі та найсерйозніші порушення міжнародного права. Їх суспільно-небезпечний характер зумовлює найтяжчі наслідки та становить пряму загрозу міжнародному миру й безпеці. Аналіз специфіки й сутності міжнародних злочинів, а також аналіз міжнародно-правової практики в цій сфері свідчить про те, що лєвова частка міжнародних злочинів вчиняються державою, оскільки це вимагає залучення всього державного механізму.

Актуальність проведення комплексного теоретичного аналізу допустимості, доцільності та особливостей застосування загальнотеоретичних категорій кримінальної науки до держави як суб'єкта міжнародного злочину зумовлена тим, що результати таких досліджень сприятимуть удосконаленню існуючих і створенню нових правових механізмів боротьби з міжнародними злочинами та їх превенції.

Упорядкування й вироблення єдиного загальновизнаного підходу до особливостей застосування категорій кримінальної науки до держави як суб'єкта міжнародного права, вироблення єдиного міжнародно-правового

змісту та сутності таких категорій повинні проводитись на основі аналізу доктрини міжнародного права, аналізу сучасних міжнародних відносин і специфіки міжнародних злочинів, насамперед на основі аналізу міжнародно-правової практики та норм і принципів чинного міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливість вчинення державою міжнародного злочину, а також допустимість та особливості застосування до держави категорій осудності, вини й умислу вивчалися зарубіжними вченими, зокрема Р. Аго, Ю. Барбозою, М.Ш. Бассіоні, І.П. Бліщенком, А. Бустаманте, Ф.В. Гарсія Амадором, Дж. Гінзбургсом, Г. Доннедьє де Вабром, Д.Б. Левіним, Ф. Малекіаном, А. Пеллетом, В. Пеллою, К. Сальданья, Г.І. Тункіним, М.А. Ушаковим, І.В. Фісенком та іншими. Українськими науковцями, які досліджували ці питання, є С.С. Андрейченко, В.Ф. Антипенко, В.А. Василенко, Н.А. Зелінська, І.І. Лукашук, Ю.В. Манійчук та інші.

Питання допустимості, доцільності й особливостей застосування загальнотеоретичних категорій кримінальної науки до держави як суб'єкта міжнародного злочину розглядалися в українській і зарубіжній науці міжнародного права поверхнево, також відсутній комплексний глибокий аналіз особливостей застосування до держави як суб'єкта міжнародного права наведених основних категорій кримінальної відповідальності.

Мета статті – розглянути допустимість та особливості застосування загальнотеоретичних категорій кримінальної науки до держави як суб'єкта міжнародного злочину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут кримінальної відповідальності найтісніше пов'язаний і вивчається найбільш детально в межах кримінальної науки та кримінології. Залежно від предмета посягання та суб'єктів правопорушення відносини, пов'язані з вчиненням злочину (кримінально караного діяння), можуть регулюватись національним кримінальним законодавством (у деяких випадках відповідними нормами міжнародного приватного права) або міжнародним кримінальним правом.

Поняття «злочин» є основною, базовою категорією кримінального права [1, с. 48]. Лише діяння, які становлять найбільшу суспільну небезпеку, визнаються злочинами, скоєння яких тягне можливість застосування найсуворішого заходу примусу, яким є кримінальне покарання [2, с. 55–57].

Держава як основний суб'єкт міжнародного права та основний актор міжнародних відносин може вчиняти міжнародні злочини. Поняття «злочин держави» є відомим і загальноприйнятим у міжнародній практиці й міжнародному праві, неодноразово застосовувалось щодо держави [3, с. 247–248; 4, с. 82].

У правовій теорії всі правопорушення прийнято класифікувати залежно від їх характеру, ступеня, шкідливості й небезпеки для суспільних відносин, за характером застосовуваних санкцій за їх вчинення. Така класифікація передбачає розмежування правопорушень на дві великі групи: проступки та злочини. До проступків відносять діяння, що характеризуються меншим ступенем небезпеки та тягнуть заходи адміністративної чи цивільно-правової

відповідальності. Злочинами визнаються кримінальні правопорушення, тобто діяння, заборонені кримінальним правом під загрозою покарання. Усі правопорушення становлять суспільну небезпеку, проте рівень цієї небезпеки різний. Злочин значно відрізняється від інших правопорушень, адже він характеризується підвищеним ступенем небезпеки для охоронюваних інтересів. Злочин відносять до найбільш небезпечних правопорушень [1, с. 59–60].

Порушення міжнародного права також поділяються на так звані ординарні правопорушення (або делікти) і міжнародні злочини. Міжнародне правопорушення може бути кваліфіковане як міжнародний злочин за умови, що було вчинено тяжке порушення основоположних для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства міжнародно-правових зобов'язань. Міжнародні злочини є порушеннями імперативних норм міжнародного права. Доктринальні позиції сприяли утвердженню концепції особливого режиму відповідальності держави за міжнародні злочини [5, с. 15–18].

Під час роботи Комісії міжнародного права (далі – КМП) Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) над Проектом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 2001 р.) спеціальний доповідач Р. Аго сформулював проект статті, яка після обговорення та внесення до неї низки поправок була прийнята в 1976 р. КМП в першому читанні під номером 19¹ [6, с. 9]. Стаття містила не лише загальне визначення поняття міжнародного злочину² (пункт 2), а й приблизний перелік тих випадків, у яких міжнародно-протиправне діяння варто кваліфікувати як міжнародний злочин (пункт 3) [7, с. 84–85; 8, с. 78–79]. Р. Аго на основі аналізу теорії й практики зауважив, що термін «міжнародний злочин» отримав широке визнання та може застосовуватись до кваліфікації діяння держави [2, с. 66–67].

Злочин як правова категорія, явище характеризується певними ознаками, які нормативно визначені в законодавстві держав. Ознаками злочину в науці кримінального права визнаються ступінь суспільної небезпеки, протиправність, винність і караність.

Одна з найважливіших ознак злочину – винність. У теорії кримінального права винність – це внутрішнє, психічне ставлення особи до свого діяння й наслідків, які настали або передбачаються. Фактично винність означає, що особа, вчиняючи злочин, володіє інтелектом і волею в тому необхідному обсязі, який визначається в кримінальному законодавстві, та усвідомлено робить вільний вибір між злочинною й незлочинною поведінкою.

¹ У 2000 р. стаття 19 була виключена з Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння та замінена Главою III «Серйозні порушення зобов'язань перед міжнародною спільнотою в цілому» [4, с. 93–94; 9, с. 35–39, 63; 2, с. 69–70].

² У пункті 2 статті 19 Проекту статей про відповідальність держав КМП ООН 1976 р. вказувалось: «Міжнародно-протиправне діяння, яке виникає внаслідок порушення міжнародного зобов'язання, настільки важливого для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, що його порушення розглядається як злочин міжнародним співтовариством у цілому, становить міжнародний злочин» [2, с. 69–72, 236].

Злочинна поведінка здійснюється під контролем свідомості та волі, що передбачає такий стан психіки особи, який кримінальне право називає осудністю, тобто можливістю усвідомлення особою фактичного характеру й небезпеки своїх дій (бездіяльності) і можливістю керувати ними. Особа повинна розуміти фактичний характер своїх дій (усвідомленість діяння) та вільно обирати варіант своєї поведінки (добровільність діяння) [1, с. 51; 2, с. 30–32].

Вказані критерії вини, умислу, усвідомлення фактичного характеру й небезпеки своїх дій (бездіяльності) і можливість керувати ними можуть застосовуватись також у міжнародно-правовому вимірі до держави як суб'єкта міжнародного права. Підтвердження цього знаходимо в доктрині міжнародного права, міжнародно-правовій практиці, міжнародних нормативно-правових документах і коментарях до них.

Зокрема, на думку Ю.А. Решетова, агресія як міжнародний злочин особливо небезпечного характеру, що характеризується широкими масштабами й підвищеним рівнем суспільної небезпеки, передбачає винний умисел держави-агресора. Агресія – не результат ексцесів чи недогляду певних посадових осіб, а наслідок продуманої та спланованої агресивної політики.

Такі міжнародні злочини, як агресія, не могли б мати місця без участі держави чи держав, без їх спланованих дій і вираженої волі й умислу на здійснення певних діянь та досягнення конкретних цілей. Для реалізації агресії необхідне залучення збройних сил щонайменше однієї держави, які повинні перебувати й діяти під централізованим організованим командуванням цієї держави (в особі відповідних органів публічної влади). Отже, вчинення агресії не може відбуватись без залучення практично всього державного апарату. Крім того, діяння, що складають і спричиняють злочин агресії, визначаються й підтримуються державною політикою, яка відповідає стратегічним цілям зовнішньої політики та геополітики цієї держави [2, с. 128–130].

Як пише Ю.Г. Барсегов про геноцид вірмен, це широкомасштабний міжнародний злочин, вчинений із метою знищення цілого народу з політичних мотивів. Відповідно до заздалегідь розробленого плану все вірменське населення, незалежно від віку й статі, було умисно винищено на 9/10 території його історичної батьківщини. Як зазначає Г. Верле, більше 6 мільйонів євреїв стали жертвами політики винищення, ініційованої А. Гітлером та втіленої Третім рейхом. Вказаний злочин став унікальним не лише у світлі кількості жертв, а й у зв'язку з «форматом» їх убивства – бюрократично спланованим із самого початку «промисловим» винищенням. Згідно з інформацією про геноцид у Руанді, розміщеною на сайті ООН, кампанія геноциду була чітко організована та проходила за участю високопоставлених урядових чиновників і керівництва правлячої партії. Списки представників народності тутсі та лідерів опозиції, які підлягали вбивству, були складені до того, як геноцид реально розпочався [2, с. 139–140].

А. Ноллкемпер, прихильник концепції «злочинної системи», наголошує, що реалізація геноциду неможлива без залучення великої організації. Аналізуючи справу щодо суданської провінції Дарфур, професор вказує, що

важко повірити, ніби колишній міністр Ахмад Мохамед Харум самостійно вчинив міжнародні злочини в Судані, за які його було засуджено. Аналогічною вчений вважає ситуацію з іншим засудженим – лідером «Джанджавід». У доповіді Раді Безпеки ООН 2008 р. обвинувачувач Міжнародного кримінального суду зробив висновок, що двоє згаданих обвинувачених індивідів були частиною набагато більшої організації. Він вказав, що злочини були вчинені за допомогою мобілізації всього державного апарату, та зауважив: «Координація різними бюрократичними органами, від військових до інформаційних публічних, передбачає існування плану, схваленого й керованого урядовою владою на найвищому рівні» [11, с. 5, 12].

В.А. Василенко переконаний: «Характеризуючи міжнародне правопорушення, завжди необхідно мати на увазі, що поведінка держави в міжнародних відносинах є результатом прояву її волі». Будь-яка протиправна та така, що наносить шкоду, поведінка держави передбачає її вину і, відповідно, необхідність її приписування цій державі. На думку В. Пелли, держава має власну волю, а отже, може вчиняти злочини. Д.Б. Левін вказує, що за всієї своєї відмінності від волі індивіда воля держави, хоч і є поняттям, є водночас реальною категорією. І.П. Бліщенко та І.В. Фісенко зазначають, що з'являються особливі визначення вини в міжнародному праві, які відображають прагнення якомога далі відійти від психологічної категорії [2, с. 176].

Ю.В. Манійчук пише, що держава – це складний соціальний організм, який володіє власною волею. Діяльність держави зумовлюється її соціальними потребами й інтересами. З огляду на свої потреби та інтереси держава свідомо ставить цілі, які визначають спосіб і характер її діяльності. Так, воля держави є джерелом її цілеспрямованої діяльності. Держава може обирати варіант поведінки з множини існуючих варіантів та, вільно прийнявши певне вольове рішення, несе відповідальність за свій вибір. Воля, що реалізується неправомірно, – вина держави-правопорушниці. Наслідком неправомірного, хибного прояву волі держави є протиправність її поведінки [2, с. 177].

В.А. Василенко, розглядаючи державу як суб'єкт міжнародного права, як єдиний соціальний організм, наголошує: «Протиправна винна поведінка держави, яка порушує міжнародний правопорядок і наносить шкоду іншим державам, завжди зумовлена політикою держави». Умисел держави, як зазначає вчений, має місце тоді, коли держава явно й умисно порушує свої міжнародні зобов'язання. Як приклад автор наводить вчинення акту агресії, передачу ядерної зброї іншій державі тощо [11, с. 95, 149–151; 12].

У зв'язку з вказаним В.А. Василенко зазначає, що поняття осудності (російською «вменение в вину», «вменяемость в вину»), яке застосовується в міжнародному праві, суттєво відрізняється від того, яке застосовується у внутрішньодержавних правових системах. Саме тому КМП ООН дійшла висновку про доцільність уникнення терміна «осудність» («вменяемость в вину», «вменение в вину») та вживання замість нього поняття «присвоєння» («attribution») [11, с. 93–94; 2, с. 175].

Як вказується в третій доповіді Р. Аго, учені-міжнародники здавна намагались підкреслити, що під час використання цих термінів у сфері міжнародної відповідальності держав зовсім не прагнуть надати їм значення, аналогічне тому, яке надають, наприклад, у внутрішньому кримінальному праві [11, с. 93–94].

Категорії осудності й вини держави за вчинення міжнародно-протиправних діянь, колективний характер відповідальності держави досліджував В.Н. Елиничев. Особливу увагу вчений приділяв випадкам об'єктивної осудності [2, с. 175]. Як зазначає В.А. Василенко, В.Н. Елиничев у ранніх роботах розглядав вину держави як особливе соціально-політичне явище. Пізніше науковець уже наполягав на концепції «об'єктивної відповідальності» держави, згідно з якою під час вчинення міжнародних злочинів вину держави не потрібно доказувати, оскільки вина презюмується [11, с. 149, 154, 160].

У Коментарях КМП ООН до Глави III «Серйозні порушення зобов'язань, що витікають з імперативних норм загального міжнародного права» Статей про відповідальність держав 2001 р. наголошується, що для того, щоб вважатися систематичним, порушення має здійснюватись організованим шляхом і з умислом. А «грубий» характер означає кричуще порушення, яке є прямим і відкритим посяганням на цінності, що захищаються вказаною нормою. Також КМП вважає, що до факторів, які встановлюють серйозність порушення міжнародного права державою, варто віднести умисел на порушення норми. КМП вказує, що необхідно також пам'ятати, що деякі з імперативних норм, а саме заборона агресії й геноциду, унаслідок самого їх характеру потребують умислу на порушення у великих масштабах [12, с. 293]. Отже, відповідно до сучасного міжнародного права до держави можна застосовувати категорії вини й умислу за скоєння міжнародних злочинів.

Зміст цих категорій матиме «міжнародно-правовий» відтінок (порівняно зі значенням, що надається цим категоріям у внутрішньодержавному праві) з огляду на особливості самого суб'єкта правопорушення (держави) і на сутність та особливості міжнародного злочину.

Суспільна небезпека, відповідно до загальної теорії кримінального права, є базовою ознакою злочину. Суспільна небезпека має універсальний характер і притаманна всім видам правопорушень. Проте її зміст дає змогу розмежовувати злочини та інші делікти. У загальній кримінальній теорії та в кримінальному законодавстві держав виділено якісно-кількісні характеристики суспільної небезпеки. Мова йде про її характер і ступінь. Щодо першого поняття ми маємо на увазі цінність об'єкта посягання, вид заподіяної шкоди, форму вини. Ступінь небезпеки визначається величиною збитку, ступенем вини посягання, тяжкістю діяння залежно від способу, місця, часу й інших обставин [1, с. 50; 2, с. 29–32].

КМП ООН обґрунтувала необхідність вирізнення в межах загальної категорії міжнародно-протиправних діянь держав особливої категорії, що охоплює виключно тяжкі протиправні діяння [4, с. 88–89]. Значною мірою

це постає з виділення в межах міжнародного права особливої категорії норм, які мають назву імперативних (*jus cogens*). Особливий характер таких норм, значення інтересів, які вони захищають, диктують необхідність встановлення особливого виду міжнародно-правової відповідальності за їх порушення [3, с. 263–264; 6, с. 63].

Важливим кроком для виділення з усього обсягу міжнародних правопорушень особливої категорії – міжнародних злочинів – стало рішення Міжнародного Суду ООН у справі компанії «Барселона Тракшн» (*Barcelona Traction*) 1970 р., на яке посилався спеціальний доповідач КМП ООН під час розробки Проекту статей про відповідальність держав. У вказаному рішенні суд постановив про необхідність виділення зобов'язань держав *erga omnes*, тобто зобов'язань щодо всього міжнародного співтовариства [13, с. 32; 8, с. 33; 11, с. 53]. Зі сказаного постає, що порушення зобов'язань *erga omnes* зумовлює особливий вид правовідносин відповідальності, які характеризуються універсальним характером. Оскільки такі порушення зачіпають зобов'язання щодо міжнародного співтовариства в цілому, кожна держава вважається юридично зацікавленою в реалізації відповідних правовідносин відповідальності. Наведені судом приклади порушення зобов'язань такого виду практично сходяться з тими, які зазвичай відносять до міжнародних злочинів [11, с. 53; 8, с. 33; 2, с. 59–60].

Злочини та інші правопорушення можна також розмежовувати за процедурою притягнення до відповідальності. Найбільш сувора процедура передбачається під час притягнення до кримінальної відповідальності, тобто за вчинення злочинів [1, с. 61–62].

У загальній теорії кримінальної науки кримінально-правові відносини – це відносини, що виникають між особою, яка вчинила злочин, і державою в особі суду, слідчого, прокурора, органу дізнання. У суб'єктів (учасників) правовідносин виникає певна сукупність прав та обов'язків. Так, особа, яка вчинила злочин, зобов'язана потерпати від заходів державного примусу. Інший суб'єкт – держава – має право піддати особу, винну в скоєнні злочину, обмеженням, передбаченим кримінальним законодавством, тобто кримінальній відповідальності та покаранню [1, с. 78].

У міжнародному кримінальному праві суб'єктами правовідносин, які виникають унаслідок вчинення державою міжнародного злочину, є така держава та міжнародне співтовариство держав у цілому. Одна або декілька держав, які вчинили міжнародний злочин, виділяються зі складу міжнародного співтовариства, до них застосовуються санкції, не спрямовані проти інших членів міжнародного співтовариства. У результаті такі рішення в частині, що стосується держав, які вчинили міжнародний злочин, будуть ґрунтуватись на насильницькому примусі, тому виключати такий елемент примусу з відповідальності за злочин неможливо [2, с. 196].

Особливий характер імперативних норм (*jus cogens*), значення інтересів, які вони захищають, диктують необхідність встановлення особливого виду міжнародно-правової відповідальності за їх порушення.

КМП так і не встановила конкретний відмінний режим реалізації відповідальності й примусу держав за міжнародні злочини, проте «наголосила», що є «дуже сумнівним», щоб два різні види міжнародних злочинів не тягнули встановлення різних форм відповідальності [6, с. 32, 47–49, 62–67, 77–79]. Як зазначає І.І. Лукашук, цю прогалину певною мірою покликано заповнити прийняті Генеральною Асамблеєю ООН Статті про міжнародну відповідальність держав 2001 р. [3, с. 249–252]. Вітчизняні й зарубіжні юристи визнають особливо тяжкий характер відповідальності за міжнародні злочини [2, с. 128–130].

КМП ООН зазначила: «Було б цілком помилково вважати, що в сучасному міжнародному праві існує лише один режим відповідальності, який можна застосовувати повсюдно до будь-якого типу міжнародно-протиправного діяння незалежно від того, чи є воно тяжким чи ні, зачіпає воно життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства в цілому або тільки інтереси певного члена цієї спільноти» [3, с. 264–267; 2, с. 69].

У доктрині міжнародного права загальновизнано, що звичаєве міжнародне право містить норми, які визначають такі форми міжнародно-правової відповідальності держав, як надзвичайна сатисфакція та надзвичайна репарація. Причому «надзвичайні» форми відповідальності повинні застосовуватись лише за вчинення міжнародних злочинів і передбачають деяке обмеження суверенітету держави, що вчинила міжнародний злочин. Надзвичайна сатисфакція й надзвичайна репарація неодноразово застосовувались у міжнародно-правовій практиці в межах реалізації відповідальності держав за вчинення міжнародних злочинів [2, с. 116–117].

Висновки. До держави як суб'єкта міжнародних правовідносин та актора міжнародних взаємодій можна застосовувати категорії теорії кримінального права. Держава як суб'єкт міжнародного права цілком вписується в критерії інституту кримінальної відповідальності з таких причин:

1) держава здатна вчиняти міжнародні злочини: діяння держави порушують імперативні норми міжнародного права (протиправність), зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства держав у цілому (суспільна небезпека), а отже, мають найвищий ступінь небезпеки для міжнародного миру й безпеки та, відповідно, найтяжчий характер з огляду на цінність об'єкта посягання; діяння держави, які складають або спричиняють міжнародний злочин, передбачають винний умисел держави (як свідоме обрання злочинної політики та злочинних методів дій для досягнення конкретних цілей), оскільки міжнародний злочин не може виникати внаслідок випадковостей чи недогляду посадових осіб, а є результатом продуманої, спланованої політики держави із залученням практично всього державного механізму;

2) держава може бути караною за вчинення міжнародного злочину, причому міжнародне право та міжнародно-правова практика сформували правові інститути, що вказують на відмінність правового режиму притягнення держави до відповідальності, а також відмінність заходів примусу й

форм і мір відповідальності держави за вчинення міжнародного злочину порівняно з вчиненням державою ординарного правопорушення (у межах відповідальності держави за міжнародні злочини передбачаються санкції, що будуть прийматись від імені всього міжнародного співтовариства держав у цілому);

3) кримінально-правовий вплив на державу суттєво покращує систему міжнародної безпеки.

Література:

1. Уголовное право. Общая и особенная часть : [учебник] / под ред. Н.Г. Кадникова. – М. : Городец, 2006. – 911 с.
2. Важна К.А. Концепція кримінальної відповідальності держави : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / К.А. Важна. – К., 2013. – 243 с.
3. Лукашук И.И. Право международной ответственности / И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
4. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность / Н.А. Зелинская. – О. : Юридическая литература, 2006. – 568 с.
5. Манийчук Ю.В. Последствия международного правонарушения / Ю.В. Манийчук. – К. : Вища школа, 1987. – 147 с.
6. Spinedi M. International crimes of state: the legislative history / M. Spinedi // International Crimes of State: critical analysis of the ILC's draft article 19 on state responsibility / ed. by J.H.H. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1988. – P. 7–141.
7. Barboza J. International criminal law / J. Barboza. – Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2000. – 396 p.
8. Мазов В.А. Ответственность в международном праве / В.А. Мазов. – М. : Юридическая литература, 1979. – 152 с.
9. Crawford J. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries / J. Crawford. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 424 p.
10. Nollkaemper A. State responsibility for international crimes: a review of principles of reparation / A. Nollkaemper // Essays in Honour of Professor Kalliopi Koufa (March 11, 2009). – Amsterdam : University of Amsterdam, 2009. – P. 1–40.
11. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения / В.А. Василенко. – К. : Вища школа, 1976. – 267 с.
12. Важна К.А. Можливість встановлення вини і умислу держави як суб'єкта міжнародного права / К.А. Важна // Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 14–15 лютого 2014 р.). – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – С. 186–189.
13. ICJ Reports, 1970 // The official site of International Court of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/50/5387.pdf>.

Важна К. А. Особенности применения общетеоретических категорий уголовной науки к государству

Аннотация. В статье исследуются допустимость (в соответствии с действующим международным правом) и особенности применения к государству как субъекту международного права основных категорий уголовной науки (преступление, противоправность, общественная опасность деяния, наказуемость, виновность, преступный умысел, вменяемость). Автор делает вывод, что такие категории могут применяться к государству в соответствии с действующим международным правом.

Ключевые слова: государство, международное преступление, вина, умысел, вменяемость, общественная опасность деяния, наказуемость деяния, противоправность, ответственность государства.

Vazhna K. Features of the use of criminal science general theoretical categories in relation to state

Summary. The article examines the possibility (in accordance with current international law) and specifics of the use of criminal science basic categories (crime, illegality, social danger of the act, punishment, culpability, criminal intent, criminal capacity) to state as a subject of international law. The author concludes that these categories are applicable to state in accordance with current international law. But the author emphasizes that the meaning these categories when applying them to state would differ and would have certain specifics in comparison with the meaning provided to these categories in domestic law (given the nature of the subject of crime and based on the nature and characteristics of international crimes).

The author also concludes that state as a subject of international law fully complies with the criteria of the criminal responsibility institute: 1) state is able to commit international crimes (acts of state violates imperative norms of international law (illegality), violate the interests of the whole international community of States (social danger), and, therefore, cause the highest level of danger to international peace and security, cause the worst consequences, given the value of the assault object; 2) acts of state, which constitute or cause an international crime, involve guilty (criminal) intent of state (as a conscious selection of criminal policies and criminal methods of action for achieving specific goals), since an international crime can not occur as a result of chance or negligence of officials, but is the result of a deliberate, planned state policy carried out using almost the entire state mechanism; 3) state can be punished for committing international crimes: international law and international legal practice formed legal institutes, indicating the difference between the legal regime of State prosecution for committing international crimes and the different coercive measures and forms of State responsibility for committing international crimes.

Key words: state, international crime, guilt, criminal intent, culpability, social danger of the act, punishment, illegality, responsibility of state.

МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

УДК 339.9:379.85(261.24)

RUNIEVICH-YASINSKA RENATA,

**Head of the Department of Law
and International Relations
Helena Chodkowska University
of Technology and Commerce in Warsaw**

INTELLIGENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE BALTIC SEA REGION

Summary. The article raises three basic conclusions: thanks to the intelligent and sustainable development in the RMB, there was a greater standardization of diverse system of countries expansion in the region in the field of ecology and economics, and thus drastic differences in the so-called soft safety disappeared; operation of countries of the region in a selected range of economic and ecological activity have intensified; evaluation process of the above mentioned issues led to accelerate the process of internal solidarity and cooperation between RMB countries in the multilateral efforts to support each other in various aspects of social and political life.

Key words: sustainable development, standardization, cooperation between countries, aspects of social and political life.

Formulation of the problem. A contemporary phrase “intelligent development of the Baltic Sea Region” might be used interchangeably with the phrase “sustainable region’s development”, because they both feature mainly economic and ecological aspects in the name of the so called society’s future development; therefore, intelligent and sustainable development of the Baltic Sea Region can be defined as an ability to a self-sustaining development of economy, which does not degrade ecological factors and, at the same time, ensures a safe development of a given region’s society.

The aim of the article is to examine the rational and sustainable development of the Baltic Sea Region.

Statement of the base material. The Historical Report “Our Common Future”, created already in 1983, under auspices of The Global Environment and Development Committee of the United Nations and guidance of Mrs Gro Brutland, Norwegian Prime Minister, beautifully defines the phenomenon of the so called “sustainable development”, i. e. the right to fulfil present generation’s aspirations of development without restricting future generations’ rights to fulfil their developmental needs. The above term shows, that the current generation’s economic and civilizational development should not come at the expense of neither renewable resources exhaustion, nor environmental degradation – for the sake of future generations, which will have their development rights as well.

Further, intelligent and sustainable development is therefore understood as a social-economic development, in which an integrational process of political, economic and social activities takes place, keeping environmental balance and basic environmental processes’ consistency, aiming at ensuring possible fulfillment of the respective societies’ or citizens’ needs, of both current and future generations. Universal principles of the above development have been given, being:

- unalienable human right to make use of the environment and its resources;
- environmental protection for future generations;
- obligatory protection of ecosystems and biological diversity within each country;
- obligatory conduct of estimations of the environmental consequences of the intended economic activities, etc.

The international project, which is presently prioritized, is the program called Operational Intelligent Development 2014–2020, prepared under the regulation of the European Parliament and the EU Council № 1303/2013, dated 17 December 2013, constituting common rules concerning the European Regional Development Fund, European Social Fund, Cohesion Fund, European Agricultural Fund for Rural Development and the European Marine and Fisheries Fund, and constituting general rules concerning the European Regional Development Fund, European Social Fund, Cohesion Fund and the European Marine and Fisheries Fund, and repealing the Council regulation № 1083/2006 (“general regulation”), and also pursuant to act of 11 July 2014 on regulations for implementation of programs in respect of financial cohesion policy in the financial perspective 2014–2020 (“implementation act”).

In the 2014–2020 programme, the following projects are and will be supported, including cooperation in fields of: innovation, effective natural resources management and sustainable transport. Most of the funds have been earmarked for priority 1 (Potential for innovation) and 2 (Effective management of natural resources) [1]. This Programme is also a support for the realization of the EU Strategy for the Baltic Sea Region.

Ecology. For several years, majority of the governments of countries of the BSR have respective environmental and natural resources ministries that pursue the country’s environmental policy. Apart from these, there are functioning governmental agencies of environmental protection and qualified research

labs responsible for controlling and monitoring the state of the environment, and in parliaments, in turn, there are committees working on environmental issues, maintaining their own policy. Apart from this basic disparity on structure, the differences between the above countries lie in the mode of organizing work for the environment. Baltic countries have more or less specific programmes of improvement in the state of the environment, apparently different from one another, depending on the degree of convergence with political programmes and legislation of environmental protection.

The need for international cooperation is almost always included in country's efforts to improve the environment. In western parts of the region, programmes of environmental protection have had richer tradition and have been already respected since the sixties – e. g. programmes concerning waste management and air pollution have been already functioning there for several years, while in eastern Europe new programmes and agencies are just being created [2].

According to the European Commission, the upcoming years will bring changes in the BSR in the domain of ecological security and environmental protection – there will be a probable raise in maritime traffic, Which Will Increase the accident risk and expose the environment to pollution. There is also a raising tendency in the intensity of liquid natural gas transport. Such activities bring danger to natural environment, especially during winter, when transport conditions are much harder. Because of that, further steps seem to be necessary in order to improve cooperation, coordination and cohesion between institutions responsible for maritime security and surveillance, and also in the area of preventing possible disasters. Furthermore, the region should be prepared for a suspected increase in number and intensity of extreme atmospheric phenomena expected to happen as a result of climate change, predicted for many years. We must also bear in mind basic matters of ecologic security and maritime protection, especially in the agricultural sector. Additionally, fume catalytic converters, obligatorily installed in all cars, will help reduce nitrogenous pollution even by 90%. We must therefore take into account large-scale changes – and moving away from current transport system towards alternate solutions is one of them. It is worth emphasising that, for example, stationary resources combustion emission can be reduced by applying a simple technical solution – installing filters on chimneys. Another solution to the problem of environmental degradation is to bring to a minimum the usage of resources causing pollution, e. g. paraffin products – although costs of this will probably result in partial lessening of company's profits and in indirect consequences regarding other producers and consumers.

Other means of reducing negative effects of the Baltic Sea pollution are worth considering – e. g. ecologic engineering inventions. Its technologies are based on the supposition, that nature is a living composition, which can be controlled and utilized, considering social and environmental wellness – e. g. by recreating water and wetland environment that makes use of nature's ability to self-cleaning of biogenic substances. Reconstruction of the coastal wetlands will cause retention of some of the transported nitrogen and other pollutions – thereby, harmful substances will never reach the Baltic Sea [3].

The Following documents constitute some of the legal and organizational basis for the protection of clearness of Baltic Sea waters [4]:

- “EU Strategy for the Baltic Sea region” 2010;
- “Baltic Action Plan” HELKOM, signed in Cracow in 2007 [5];
- Convention on the environmental protection of the Baltic maritime area – so-called Helsinki Agreement (1992);
- Convention on Fisheries and Marine Life’s Protection in the Baltic Sea and Beltach – so-called Gdansk Agreement (1973);
- Convention on Preventing Sea Pollution by Ships of All Kinds and Oil Platforms (1973);
- Convention on the Law of the Sea (1982).

With reference to ecologic state of the Baltic Sea, the most alarming and controversial is the matter of disposing on the seabed the chemical weapons and ammunition sunken after World War II. So far, no one has taken care of the problem – one-time shake-ups of governments and of respective state institutions happened only in cases, when the sea cast out these remains or when they were passed by keelboats. The situation also motivated scientists from Baltic States to conduct research and publish the results which clearly show, that corrosion and possible release of chemical weapon and deposits on the bottom into the waters contribute to maritime pollution and put all Baltic living organisms at risk [6].

It Conclude, worth mentioning is the role of the NGOs, vibrant and supportive towards protecting the Baltic Sea ecology, i. e of: World Wide Fund for Nature, Coalition Clean Baltic and Greenpeace International.

Scientific organizations should also be mentioned, supporting activities for ecologic protection of the Baltic Sea, i.e. International Counsel of Maritime Research, Baltic Oceanographers’ Conference and Baltic Maritime Biologists’ Organization.

Economy. The topic of development in the region shall mention the initiative of the RPMB, established during the Ministerial session in Nyborg in 1998 (Agenda 21 for the Baltic Sea Region – “Baltic 21”) [7]; Focusing on the following seven sectors of fundamental importance for RMB in economic and ecological importance: agriculture, energy, fisheries, forestry, transport, tourism, industry, and the so-called “Visions and Strategies around the Baltic Sea 2010” (VASAB 2010).

It is worth mentioning the initiative of the EU towards the Baltic Sea – the EU Strategy for the Baltic Sea Region. This strategy includes the following four pillars [8]:

- a) transformation of the Baltic Sea region into an environmentally sustainable area;
- b) transformation of the Baltic Sea region into wealthy area;
- c) transformation of the Baltic Sea Region into accessible and attractive place;
- d) transformation of the Baltic Sea region into safe and protected area.

Certain inequalities of an economic nature in RMB are the result of primarily historical circumstances – the period of the Cold War has led to differences, how-

ever successfully coped with by especially post-communist countries, which are members of the EU [9, p. 4].

The only country, except for Russia, with the status of superpower in the Baltic Sea Region is Germany – thus their intensive relations with other countries, not only in the dimension of the Baltic Sea, but also Europe-wide and largely Atlantic – have become a major topic of research, reflection and discussion of political scientists and economists of the European countries [10].

Severe disturbance of developmental processes, occurring in the economies of many countries as a result of the global financial recession in 2007–2008, significantly hamper the assessment of the actual performance and effectiveness of the implementation of the objectives of public policies these years. Eurostat data as of 2014 shows that the highest growth level among the EU member states was recorded in Ireland (4,8%), Hungary (3,6%), Malta (3,5%) and Poland (3,4%). However, the analysis covering the entire past decade indicates that the effects of the financial and economic recession have led to a deterioration of the overall performance of the economies of EU Member States. Average annual growth rates in the EU-28 and the euro zone (EA-19) in the years 2004 to 2014 were respectively 0,9% and 0,7%. The largest increase measured by this indicator was recorded for Poland (average increase of 3,9% per annum) and Slovakia (3,8% per year), followed by Romania (2,7%), Bulgaria, Latvia and Malta (all these countries – 2,5%) [11].

Upon the implementation of the above-mentioned key reforms/ political strategies and the establishment of the necessary institutions, market liberalization, privatization of companies and accession to the EU by the countries, which were the most advanced in the reform process, the Baltic Sea Region began to attract major foreign investors. The following items grew: productivity and competitiveness, so income and standard of living have significantly improved.

Democracy, prosperity and the free market are closely related to each other – all three elements of the triangle are of great importance, and the first two are not able to function without a third one for a long time. One cannot forget the Index of Economic Freedom in RMB, prepared using data of Index of Economic Freedom Country Rankings 2016. The final score obtained in the Index is calculated on the basis of 10 factors, among others: freedom of investment, trade freedom, freedom from corruption and fiscal freedom. Data from the Economic Freedom Index of 2016 shows that the vast majority of the economies of the world are defined as “moderately free”. The following economies are regarded as the most constrained: Croatia, Bosnia and Herzegovina, Moldova, Greece and Russia and the following two are referred to as the so-called “repressed” economies – Ukraine and Belarus. Russia lost 1,5 points and it is dangerously close to become the so-called “repressed economy”. Countries that have introduced the principle of expenditure cuts in the state sector in the 22-year history of the above mentioned Index gained an average score of 60,7. Thirty-two countries, including the RMB countries: Germany, Lithuania, Poland also achieved their highest Index results in 2015 [12].

The next stage of the transformation of civilization is the economy based on knowledge (KEI, eng. *Knowledge Economy Index – KEI*), necessary to be taken into account in the implementation of medium- and long-term economic development strategies. The economy, both now and in the past, was based on knowledge, without which, the economic growth would not be possible, but today's model of management uses knowledge fully than in the past [13]. And finally, the question arises, what the economic situation is like in the countries of RMB in comparison with the economy based on knowledge.

The results of the analysis carried out by the World Bank in terms of the index of Knowledge Based Economy in 145 countries (as of 2015) shows that out of the 50 countries classified in 2015 at a scale of 1 to 100, Poland was at the 25th position, obtaining 73,51 points. Russia, from our region, has been classified above – at the 14th position (80,96 points). The highest position in the ranking was taken by South Korea, obtaining 96,30 points, and respectively: Japan – 90,58 points, Germany – 88,41 points, Finland – 88,38 points and Israel – 86,97 points. Other countries of the region took the following positions, respectively: Slovenia – 26 obtaining 73,50 points, Czech Republic – 31st position and 68,26 points, Hungary – 32nd position and 65,37 points, Slovakia – 42nd position and 58,97 points, Lithuania – 43rd position and 57,94 points. It is worth noting that in 2014 Poland was on the 24th position [14].

Conclusions. The article raises three basic conclusions:

- thanks to the intelligent and sustainable development in the RMB, there was a greater standardization of diverse system of countries expansion in the region in the field of ecology and economics, and thus drastic differences in the so-called soft safety disappeared;
- operation of countries of the region in a selected range of economic and ecological activity have intensified;
- evaluation process of the above mentioned issues led to accelerate the process of internal solidarity and cooperation between RMB countries in the multilateral efforts to support each other in various aspects of social and political life.

References:

1. European Funds Portal [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/zasady-dzialania-funduszy/fundusze-europejskie-w-polsce>.
2. Bergström G.W. Polityka ochrony środowiska i współpraca w regionie Bałtyku / G.W. Bergström // Środowisko Morza Bałtyckiego. – Stockholm, 1992. – № 8. – P. 14.
3. Ecology and Environment, Baltic Sea – current condition and perspectives // Agricultural Electronic Magazine. – 2010. – № 37 (May – June).
4. Our Baltic Sea [Electronic resource]. – Access mode : http://www.naszbaaltyk.pl/ochrona_baltyku.html.
5. Baltic Sea Action Plan [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bsap.pl/>.
6. Poland for the Baltic Sea (Polska dla Bałtyku), the Chief Inspectorate for Environmental Protection. – Warsaw, 2012. – 50 p.

7. Baltic Sea Region Programme 2007–2013 : Programme under the European Territorial Cooperation and the European Neighbourhood and Partnership Instrument, final approved version as of December 21, 2007.
8. Zawilska-Florczuk M. European Union Strategy for the Baltic Sea in perspective of Germany / M. Zawilska-Florczuk [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-01-10/strategia-unii-europejskiej-dla-regionu-morza-baltyckiego-w-per>.
9. Zurawski vel Grajewski P. Strategy of the Russian Federation towards the countries of the Baltic Sea / P. Zurawski vel Grajewski // Natolin analyses / European Centre Natolin. – Warsaw, 2011. – № 4(52). – P. 4.
10. Commission staff working document. – Brussels : SWD, 2015. – 40 p.
11. National accounts and GDP [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/National_accounts_and_GDP/pl.
12. Economic Freedom Index z 2016 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.heritage.org/index/about>.
13. Nogalski B. Knowledge Management – the challenges and realities of research / B. Nogalski, A. Szpitter // Lachiewicz S. Achievements and prospects of management sciences / S. Lachiewicz, B. Nogalski (ed.). – Warsaw : Wolters Kluwer Poland, 2010. – P. 294.
14. Knowledge-based economy [Electronic resource]. – Access mode : http://pauza.krakow.pl/317_3_2015.pdf.

Руневич-Ясинская Рената. Разумное и устойчивое развитие региона Балтийского моря

Аннотация. В статье автор доказывает, что благодаря разумному и устойчивому развитию денежной системы жёньминьби произошла значительная стандартизация разнообразной системы широкого круга стран региона в сфере экологии и экономики, и таким образом исчезли резкие различия в «мягкой» безопасности. Доказано, что активизировался процесс производства в экономической и экологической деятельности стран данного региона. Осуществленный анализ вышеупомянутых проблем привел к ускорению процесса внутренней солидарности и сотрудничества между странами, которые используют юань и стремятся всесторонне поддержать друг друга в различных аспектах социальной и политической жизни.

Ключевые слова: денежная система, стандартизация, сотрудничество стран, аспекты социальной и политической жизни.

Руневіч-Ясінська Рената. Розумний і сталий розвиток регіону Балтійського моря

Анотація. Сучасна фраза «розумний розвиток регіону Балтійського моря» може бути використана як взаємозамінна для фрази «сталий розвиток регіону», оскільки обидві мають переважно економічні й екологічні аспекти майбутнього розвитку суспільства. Таким чином, інтелектуальний і сталий розвиток регіону Балтійського моря може бути визначений як здатність до розвитку економіки, яка не погіршує екологічні фактори та водночас забезпечує безпечний розвиток суспільства цього регіону.

Крім того, розумний і сталий розвиток розуміється як соціально-економічний розвиток, у якому відбуваються інтеграційні процеси політичної, економічної й соціальної діяльності, зберігаючи екологічний баланс та основні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення виконання потреб суспільства або громадян як сучасного, так і майбутніх поколінь.

Універсальними принципами розвитку є право людини на використання навколишнього середовища та його ресурсів, охорона навколишнього середовища для майбутніх поколінь, обов'язковий захист екосистем і біологічного різноманіття в кожній країні, обов'язкове проведення оцінок екологічних наслідків запланованої господарської діяльності тощо.

У статті автор доводить, що завдяки розумному й сталому розвитку грошової системи женьмінбї відбулася значна стандартизація різноманітної системи широкого кола країн регіону в галузі екології та економіки, і таким чином зникли різкі відмінності в «м'якій» безпеці. Доведено, що активізувався процес виробництва в економічній та екологічній діяльності країн цього регіону. Здійснений аналіз окреслених проблем привів до прискорення процесу внутрішньої солідарності й співпраці між країнами, які використовують юань та прагнуть усесторонньо підтримати одна одну в різноманітних аспектах соціального й політичного життя.

Ключові слова: грошова система, стандартизація, співпраця країн, аспекти соціального та політичного життя.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 342.7

ЗАВГОРОДНІЙ В. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМОЇ ДУМКИ СУДДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню актуальних питань щодо правової природи, ролі, ознак, видів і юридичних наслідків окремих думок суддів та визначенню поняття й особливостей окремої думки судді Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: окрема думка судді, рішення Європейського суду з прав людини, правова позиція судді, внутрішнє переконання судді, юридичні наслідки окремої думки судді, види окремих думок суддів.

Постановка проблеми. Розглядаючи остаточні рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), не можна обійти увагою також таке правове явище, як окрема думка судді. Можливість висловлення окремої думки суддею після розгляду справи й прийняття остаточного рішення вказує на дотримання в діяльності ЄСПЛ таких важливих принципів, як об'єктивність, незалежність і всебічність. Інститут окремої думки судді ЄСПЛ бере свій початок зі ст. 45 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), у якій визначено, що якщо рішення в справі повністю чи частково не виражає одностайну думку суддів, то кожний суддя має право викласти окрему думку. У подальшому таке право набуло нормативне закріплення в ч. 2 правила 74 Регламенту Європейського суду з прав людини, у якому зазначається, що будь-який суддя, який брав участь у розгляді справи, має право додати до рішення або свою окрему думку, що збігається чи розходиться з рішенням, або просто констатацію своєї незгоди [1].

Таким чином, судді ЄСПЛ керуються внутрішнім переконанням і наділяються правом висловлення власної правової позиції щодо прийнятого остаточного колегіального рішення в справі. Проте наслідки, роль і значення таких окремих думок суддів є нормативно невизначеними й неоднозначними, що зумовлює актуальність їх дослідження в науковій площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд поняття та значення окремої думки судді здійснювали такі науковці й практики, як Д.А. Басангов, В.П. Белоусов, О.С. Бісюк, О.М. Верещагін, М.П. Гнідіна, М.А. Жадяєва, А.Л. Кононов, О.Г. Кушніренко, В.О. Лучін, Є.Г. Мартинчик, С.В. Нарутто, П.С. Нікітюк, О.К. Намясенко, М.А. Рожков, І.Д. Сліденко, Т.М. Слінько, Є.В. Ткаченко, Г.О. Христова, О.Ю. Чередніченко, С.Л. Шаренко, І.М. Шевчук та інші. Однак наукові розробки в цьому напрямі проводились, як правило, лише в аспекті діяльності Конституційного Суду України та Верховного Суду України, а також деяких судів загальної юрисдикції; при цьому правова природа, роль і юридичні наслідки окремої думки суддів ЄСПЛ залишаються недостатньо дослідженими та потребують окремого комплексного аналізу.

Метою статті є дослідження ролі окремих думок суддів Європейського суду з прав людини як частини рішення ЄСПЛ та з'ясування їх особливостей, видів і значення для держав – учасниць Конвенції.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що серед науковців немає єдності щодо розуміння та значення іншої позиції окремого судді стосовно рішення чи висновку суду як колегіального органу. Так, на переконання І.Д. Сліденко, чим більше окремих думок суддів, які принципово не збігаються з рішенням ЄСПЛ, тим більш спірним є таке рішення та тим меншою буде в майбутньому його регулювальна сила [2, с. 170].

У свою чергу Г.О. Христова зазначає, що окремі думки суддів мають доктринальне значення. Вони виступають засобом реалізації принципів незалежності суддів, їх вільного волевиявлення й рівноправ'я, повного та всебічного розгляду справи. Крім того, варто пам'ятати, що висловлення окремої думки є важливим важелем на шляху можливих відхилень Конституційного Суду України від принципової лінії. Наявність цього інституту свідчить про демократизм конституційної юстиції України [3, с. 99].

Подібну позицію підтримують Т.М. Слінько та Є.В. Ткаченко, які вказують, що окрема думка судді Конституційного Суду України виноситься суддею від власного імені, виступає його особистою позицією в справі та не зумовлює юридичні наслідки, а отже, має доктринальне значення. За своєю природою окрема думка судді Конституційного Суду України є симбіозом компетентного (професійного) і доктринального (наукового) тлумачення, яке спирається на фундаментальні знання у сфері наукового світогляду авторитетних учених-правознавців [4].

На психологічних моментах окремої думки наголошує А.Л. Кононов, який зазначає, що висловлювати й захищати свою думку – це емоційно та психологічно важка місія, завжди серйозний внутрішній конфлікт. Право на

окрему думку – це також захист репутації судді, сильний професійний стимул, психологічна гарантія, яка дає змогу відчувати особисту свободу й незалежність, цінність власного рішення та відповідальність за свій вибір [5].

З позиції П.Ю. Ултургашева, особлива думка судді – це офіційна правова позиція судді, що брав участь у розгляді конкретної справи в складі колегії, яка не має обов'язкової юридичної сили та не співпадає з позицією, вираженою в прийнятому рішенні, у частині ухвалених висновків рішення, їх обґрунтування або в частині вирішення процесуальних питань. Особливі думки суддів – явище прогресивне, яке сприяє захисту від судових помилок (особливо у вищих судах, рішення яких є остаточними), посилює дискусію в судах і підвищує (за умови їх обнародування) відповідальність суддів за прийняті рішення [6, с. 84–85].

Варто погодитись із позицією Є.Г. Мартинчика, що в окремій думці знаходить своє закріплення внутрішнє переконання суддів. Тобто в окремій думці викладається правова позиція судді, що ґрунтується на його внутрішньому переконанні та є процесуальною формою викладу незгоди одного із суддів щодо питань, що вирішуються судом під час колегіального розгляду справи та постановлення вироку [11].

На наше переконання, окрема думка судді ЄСПЛ беззаперечно ґрунтується на внутрішньому переконанні, що тлумачиться словниками як тверда впевненість, певність у чому-небудь, віра в щось, а також як тверда, міцно усталена думка про що-небудь, погляд на щось [8, с. 200].

На думку В.В. Гирович, внутрішнє переконання судді потрібно розглядати як симбіоз здобутих знань, професійної компетентності, практичного досвіду, особистих якостей, як можливість постійного моніторингу законодавства в контексті дотримання прав людини, професійний розвиток, дотримання європейських стандартів [9, с. 91].

На переконання вчених, інститут особливих думок суддів надзвичайно поширений і дуже різноманітний у своїх проявах. Проте в цього явища є низка загальних ознак. Першою такою ознакою є суб'єкт права на особливу думку. Її може заявити лише суддя, що має право голосу в межах колегії. Другою загальною ознакою для будь-якої особливої думки є відмінність позиції судді, який її висловлює, від позиції більшості суддів. Третьою істотною ознакою будь-якої особливої думки судді є момент її заяви (особлива думка завжди висловлюється після рішення суду). Четверта ознака особливої думки судді – відсутність обов'язкової юридичної сили. П'ятою ознакою особливої думки судді виступає те, що вона відрізняється від актів неофіційного тлумачення права. У цьому плані можна виділити дві їх принципові відмінності: по-перше, особливі думки суддів можуть спричинити правові наслідки у вигляді перегляду справи судом вищої інстанції (наприклад, особливі думки суддів ЄСПЛ можуть слугувати аргументами для сторін під час направлення клопотання про передачу справи у Високу палату); по-друге, особливі думки суддів виражаються в певній процесуальній формі, при цьому таке питання дуже слабо врегульовано в законодавстві [6, с. 79–83].

На підтвердження цього варто зазначити, що Регламент Європейського суду з прав людини не встановлює форму, структуру, реквізити або часовий проміжок щодо реалізації права на особливу думку судді, що, на наше переконання, є недоліком цього нормативного акта.

Варто підтримати позицію Є.І. Фадєєвої, що структура особливої думки повинна містити вступну, описово-мотивувальну та резолютивну частини, що дає змогу визначити офіційний характер цього процесуального акта, його місце, роль і значення в системі судових рішень. У вступній частині особливої думки в обов'язковому порядку повинні вказуватись дата й місце її винесення, прізвище, ім'я та по батькові судді, який її склав, кримінальна справа з вказівкою її номера, прізвища, ім'я та по батькові особи (осіб), щодо якої (яких) постановлено вирок (винесено іншу ухвалу), який склад суду та коли постановлено вирок (винесено іншу ухвалу). Описово-мотивувальна частина повинна містити підстави та зміст розбіжностей у рішеннях суддів, мотиви незгоди судді, який залишився в меншості, з рішенням більшості суддів, а резолютивна – пропонуване рішення з питання (питань), за яким не було досягнуто єдиної думки [10, с. 165].

Розглядаючи зміст описово-мотивувальної частини особливої думки, варто звернути увагу на позицію Є.Г. Мартинчик, згідно з якою вказану частину необхідно викладати так, щоб її зміст не розкривав суджень, що мали місце в дорадчій кімнаті. Зокрема, неприпустимо вказувати, наприклад, хто із суддів яке саме рішення та з якого питання пропонував прийняти [11, с. 64]. На переконання Є.І. Фадєєвої, особлива думка може бути викладена в дорадчій кімнаті лише до моменту виходу суддів із дорадчої кімнати. При цьому неприпустимим є відкликання особливої думки судді, внесення до неї виправлень і доповнень після виходу суду з дорадчої кімнати [10, с. 165].

Також варто зауважити, що в Регламенті Європейського суду з прав людини не зазначено, чи повідомляється під час оголошення рішення окрема думка судді, чи може вона бути оголошеною або опублікованою. Відповідно до п. 3 ст. 44 Конвенції остаточні рішення ЄСПЛ публікуються в належній формі, відповідальність за їх опублікування покладається на секретаря ЄСПЛ. Крім того, секретар ЄСПЛ є також відповідальним за опублікування офіційних матеріалів із вибраними судовими рішеннями, ухвалами й будь-яким документом, який Голова ЄСПЛ вважає за корисне опублікувати (правило 78 Регламенту Європейського суду з прав людини).

На наше переконання, оскільки окрема думка є частиною рішення та елементом практики ЄСПЛ, вона повинна в обов'язковому порядку бути оголошеною після остаточного рішення, і позиція Голови ЄСПЛ із цього приводу не повинна бути підставою для відмови щодо її опублікування.

Подібну позицію підтримують Т.М. Слінько та Є.В. Ткаченко, які вказують на те, що окрема думка хоч і не має жодної юридичної сили, проте має публікуватись разом з актом суду та є проявом реалізації принципу публічності, гласності конституційного судочинства, адже свідчить про те, хто із суддів і яким чином голосував за або проти рішення [4]. Підтримує

таку позицію також Є.І. Фадєєва, яка зазначає, що особлива думка судді повинна оголошуватись у залі судового засідання, оскільки особи, які вислуховують вирок, повинні знати зміст рішення, прийнятого судом, а особлива думка судді є частиною вироку [10, с. 165].

Це підтверджується й висновками З.В. Макарової, яка вважає, що особлива думка судді – це не його судження, які він висловлював під час наради; це остаточні висновки судді щодо рішення в справі в цілому, за одним або групою питань, що вирішуються під час винесення вироку, визначення чи постанови вищого суду, висновки, сформульовані в процесі судового розгляду та на основі досліджених у ньому матеріалів, що виражають внутрішнє переконання судді, викладені в дорадчій кімнаті у вигляді окремого акта, що додається до кримінальної справи. А остаточні висновки в справі, якими б вони не були та від кого б вони не виходили, мають бути відомі учасникам судового розгляду, а також усім присутнім у залі судового засідання [12, с. 154].

Ученими також виокремлено різні типи окремих думок суддів. До першої групи належать окремі думки суддів, які висловлюють принципову згоду з рішенням суду, однак наводять іншу правову аргументацію; до другої групи – які частково погоджуються зі змістом рішень суду; до третьої групи – які голосували проти ухваленого судового рішення [13]. На практиці також почали вирізняти окрему думку судді як вияв незгоди з рішенням більшості лише з певних мотивів за підтримки рішення в цілому та особливу думку як вираження більш повної незгоди з позицією більшості та її аргументами, закріпленими в рішеннях ЄСПЛ. Особлива думка незгоди відображається термінами *dissenting opinion* (англ.) та *opinion dissidente* (франц.) [14].

У практиці Європейського суду з прав людини можна споглядати всі три типи окремих думок суддів. Однак варто зазначити, що розуміння запропонованої другої групи має бути більш широким, оскільки часткове погодження зі змістом рішення може мати різні варіації, оскільки інколи суддя погоджується з більшістю висновків, які зробила колегія суддів, і не погоджується лише з певним одним, або ж навпаки. Тому часткова незгода судді з остаточним рішенням суду має різні межі.

Так, наприклад, у Рішенні ЄСПЛ у справі «Плешков проти України» судді І. Берро-Лефевр, З. Каладжієва та Г.Ю. Юдківська додали до рішення спільну окрему думку, у якій вказувалось: «Тоді як ми повністю поділяємо висновки більшості щодо скарг за ст. 5 Конвенції, ми не можемо дійти висновку, що тривалість провадження в цій справі не відповідала вимозі «розумного строку» [15]. Це приклад непогодження лише з одним із пунктів остаточного рішення ЄСПЛ.

У практиці ЄСПЛ існують також випадки, коли окрема думка судді, який голосував проти ухваленого судового рішення, стосувалася методології, застосованої під час прийняття рішення. Так, наприклад, у справі «Ілашку та інші проти Молдови і Російської Федерації» суддя ЄСПЛ А.І. Ковлер висловив окрему думку, обґрунтувавши це тим, що він розходиться в думці з більшістю щодо методології аналізу, викладу фактів, ана-

лізу понять «юрисдикція» і «відповідальність», а також висновків, яких дійшов ЄСПЛ [16]. Подібну ситуацію можна простежити в справі «Лоїзі-ду проти Туреччини», у якій суддя ЄСПЛ Ф. Гелькюкю висловив окрему думку, у якій зазначив, що в цій справі містяться серйозні методологічні помилки [17].

Розглядаючи особливості окремих думок суддів, слушною вважаємо позицію А.С. Смбалян, який зазначає, що особливу думку можна розглядати як «лакмусовий папірець», що виявляє дефекти рішення. При цьому вчений зазначає, що жодна особлива думка не повинна та не може вважатись обґрунтованою апіорі. Іноді особлива думка містить дуже сумнівні висновки, проте в таких випадках прийняте судом рішення лише виграє. Сама по собі особлива думка не може ослабити авторитет прийнятого судом рішення, тоді як переконлива особлива думка буде певним сигналом суддям майбутніх процесів, оскільки створює унікальну можливість інакше поглянути на врегульовані попередніми рішеннями питання, відкриває нові можливості й нові грані права. Саме в цьому, очевидно, полягає основне призначення особливих думок [18, с. 84].

Важливими, на наше переконання, є також питання щодо поступовості формування окремої думки судді. На думку О.Ю. Чередніченко, можна виокремити такі її етапи:

- вивчення матеріалів до судового розгляду справи;
- дослідження фактичної та юридичної сторони справи в процесі судового розгляду справи;
- особистий аналіз та оцінка всіх доказів і матеріалів справи, що виконується кожним суддею окремо й особисто;
- сприйняття аналізу та оцінки всіх доказів і матеріалів справи, що висловлюються прокурором, захисником, підсудним та іншими суб'єктами, які беруть участь у розгляді кримінальної справи;
- колегіальна оцінка доказів, обставин та інших матеріалів справи, що висловлюється суддями в нарадчій кімнаті [19].

У свою чергу О.А. Крапивкіна виділяє низку важливих функцій особливої думки, які дають змогу говорити про його самостійність у жанровому просторі судового дискурсу. Дискурс особливої думки може бути таким явищем: 1) простором альтернативного тлумачення конституційних норм; 2) засобом захисту вищих цінностей, які можуть зневажатись у не звільнених від помилок рішеннях судів; 3) засобом демократизації судової системи; 4) формою політичного протесту; 5) інструментом дії на рішення нижчих судів; 6) базою для формування нової правової позиції, яка в подальшому може стати думкою більшості [20].

Висновки. Аналіз наведених дефініцій, а також поглядів учених щодо сутності, ознак, значення, видів, структури й функцій окремих думок суддів дає можливість для формулювання таких висновків:

- окремі думки суддів ЄСПЛ, висловлені в конкретній справі, містять позиції, що відрізняються від думки більшості суддів, які брали участь

у голосуванні. При цьому висловлена позиція такого судді не повинна асоціюватись із тим, що більшість прийняла необґрунтоване рішення;

- основою незгоди з рішенням ЄСПЛ може бути інша теоретична конструкція, покладена в основу аргументації й висновків, або пропозиція іншого варіанта застосування чи тлумачення норм, що стосуються справи;

- поява окремих думок суддів ЄСПЛ зумовлена їх науковим світоглядом, оскільки ці судді через специфіку ЄСПЛ як міжнародного органу є представниками держав із різними правовими системами, юридичними традиціями та праворозумінням. У складі ЄСПЛ працюють як відомі юристи-теоретики (судді з наукового середовища без будь-якого суддівського досвіду), так і практики (судді, обранню яких передувала виключно судова кар'єра, або судді, попередня діяльність яких була пов'язана з роботою в міжнародних організаціях), які мають авторитет та результати діяльності яких характеризуються переконливістю й беззаперечністю;

- висловлюючи окрему думку, суддя ЄСПЛ не пов'язаний попередніми рішеннями ЄСПЛ та в певному сенсі дистанціюється від остаточного рішення в конкретній справі, навіть якщо наводить додаткову аргументацію на його користь;

- окремою думкою суддя ЄСПЛ може сформулювати нову доктринальну основу рішення, якою обґрунтовує свою незгоду з певними позиціями прийнятого рішення;

- окрема думка судді ЄСПЛ не спричиняє юридичні наслідки (серед них можливими є такі: а) її врахування комітетами й палатами ЄСПЛ під час розгляду подібних справ у майбутньому; б) передача справи на розгляд Високій палаті; в) її врахування національними судами загальної юрисдикції або конституційними судами країн; г) внесення змін чи доповнень у національне законодавство держави – учасниці Конвенції; г) вплив на правозастосовну діяльність тощо), однак і не виключає їх настання. При цьому особлива думка судді має велике доктринальне значення. Положення, що містяться в ній, можуть становити інтерес як для вчених, так і для практиків та фахівців у різних галузях права, таким чином здійснюючи вплив на наукову й професійну правосвідомість, а також освітню діяльність;

- з огляду на один із підходів у теорії права до розуміння «джерела права» як того, що зумовлює право, цілком імовірно сприйняття окремої думки судді ЄСПЛ як такого джерела.

Отже, окрема думка судді Європейського суду з прав людини – це невід'ємний елемент рішення ЄСПЛ, виражений у формі офіційного документа, що додається до остаточного рішення в справі, у якому суддя або колегія суддів, які брали участь у її розгляді, на основі фундаментальних знань і професійного досвіду висловлюють власні правові позиції з питань, що стосуються конкретної справи, наводячи при цьому аргументи й факти, які, на їх погляд, не дають змогу погодитись з усім чи певними пунктами рішення більшості або, навпаки, наводяться на його підтримку.

Література:

1. Регламент Європейського суду з прав людини від 4 листопада 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_067.
2. Слідєнко І.Д. Тлумачення Конституції: питання теорії та практики в контексті світового досвіду / І.Д. Слідєнко. – О. : Фенікс, 2003. – 234 с.
3. Христова Г.О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г.О. Христова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 226 с.
4. Слїнько Т.М. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України / Т.М. Слїнько, Є.В. Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/27504/%D2>.
5. Кононов А.Л. Право на особое мнение / А.Л. Кононов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawfirm.ru/article/index.php?id=209>.
6. Ултургашев П.Ю. Особые мнения судей в сравнительно-правовом контексте / П.Ю. Ултургашев // Сравнительное конституционное обозрение. – 2013. – № 6(97). – С. 75–87.
7. Бісюк О.С. Окрема думка судді в кримінальному судочинстві України / О.С. Бісюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/ru/avtoref/view/11146.html>.
8. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6 : П – Поїти. – 1975. – 832 с.
9. Гирович В.В. Внутрішнє переконання судді – основний елемент засади безпосередності дослідження показань, речей документів / В.В. Гирович // Національний юридический журнал: теория и практика. – 2015. – № 5. – С. 89–94.
10. Фадеева Е.И. Особое мнение судьи по приговору в российском уголовном процессе: понятие, значение, порядок вынесения / Е.И. Фадеева // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 2(2). – С. 164–166.
11. Мартынчик Е.Г. Особое мнение судьи по уголовному делу / Е.Г. Мартынчик ; под ред. П.С. Никитюка. – Кишинев : ШТИИИЦА, 1981. – 130 с.
12. Макарова З.В. Гласность уголовного процесса : [монография] / З.В. Макарова ; под ред. З.З. Зинатуллина. – Челябинск : ЧГТУ, 1993. – 177 с.
13. Кушніренко О.Г. Окрема думка судді Конституційного Суду України як невід'ємна частина судового рішення / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слїнько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kushnirenko-og-slinko-tm-okrema-dumka-suddi-konstitutsiynogo-sudu-ukrayini-yak-nevidemna-chastina-sudovogo-rishennya/>.
14. Сірий М.І. Окрема думка судді / М.І. Сірий, Г.А. Кравчук, В.І. Євінтов // Юридична енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyclor.com.ua/content/view/1219/58/1/14/>.
15. Рішення в справі «Плешков проти України» від 10 лютого 2011 р. (заява № 37789/05) / Європейський суд із прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_673.
16. Ilascu and Others v. Moldova and Russia / Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 July 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refworld.org/docid/414d9df64.html>.
17. Судебное решение «Лоизиду (Loizidou) против Турции» от 18 декабря 1996 г. / Европейский суд по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461486/2461486.htm>.

18. Сибатян А.С. Особые мнения судей и ВТО: упущенные возможности / А.С. Сибатян // Российский внешнеэкономический вестник: правовые вопросы. – 2012. – № 5. – С. 78–84.
19. Чередніченко О.Ю. Правові засади окремої думки судді в кримінальному судочинстві України / О.Ю. Чередніченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.knu.ua/images/abook_file/conf2008_kpp_krym_cherednichenko.pdf.
20. Крапивкина О.А. Особое мнение судьи в жанровом пространстве судебного дискурса / О.А. Крапивкина // Юрислингвистика: судебная лингвистическая экспертиза, лингвоконфликтология, юридико-лингвистическая герменевтика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://konference.siberia-expert.com/publ/konferencija_2010/doklad_s_obsuzhdeniem_na_sajte/osoboe_mnenie_sudi_v_zhanrovom_prostranstve_sudebnogo_diskursa/2-1-0-38.

Завгородний В. А. Роль и значение особого мнения судьи Европейского суда по правам человека

Аннотация. Статья посвящена исследованию актуальных вопросов относительно правовой природы, роли, признаков, видов и юридических последствий особых мнений судей и определению понятия и особенностей особого мнения судьи Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: особое мнение судьи, решения Европейского суда по правам человека, правовая позиция судьи, внутреннее убеждение судьи, юридические последствия особого мнения судьи, виды особых мнений судей.

Zavhorodnii V. The role and importance of dissenting opinion of judge of European Court of Human Rights

Summary. The article deals with the pressing questions of legal nature, role, signs, kinds and legal consequences of separate opinions of judges and to determination of concept and features of separate opinion of judge of European Court of Human Rights.

On results research it is set: a) separate opinions of judges of European Court of Human Rights, expounded in concrete business, contain positions that differ from majority of judges that participated in voting opinion; b) in basis of disagreement with a decret there can be other theoretical construction fixed in basis of argumentation and conclusions; c) appearance of separate opinions of judges of European Court of Human Rights is conditioned them by a scientific world view, as they are the representatives of the states with the different legal systems and legal traditions; d) expressing separate opinion a judge is unconnected the previous decisions of European Court of Human Rights; e) by a separate idea the judge of European Court of Human Rights can form new doctrine basis of decision; f) separate opinion of judge of European Court of Human Rights does not cause legal consequences, but can be interesting both for scientists and for practical workers and specialists in the different fields of law; g) separate opinion of judge of European Court of Human Rights can be the source of right an as such that generate law.

Key words: separate opinion of judge, decision of European Court of Human Rights, legal position of judge, internal persuasion of judge, legal consequences of separate opinion of judge, types of separate opinions of judges.

УДК 340

ЛЕГКА О. В.,

**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права,
історії права та політико-правових вчень
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара**

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджується проблема неоднакового розуміння змісту прав людини в межах різних держав – сторін міжнародних договорів. Автор аналізує процес прийняття Загальної декларації прав людини, положення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Акцентується увага на практиці Європейського суду з прав людини щодо врахування особливостей національного законодавства.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, права людини, регіональність прав людини, універсальність прав людини.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку європейського суспільства дає змогу вести мову про наявність такого важливого фактора «цивілізованості», як реалізація прав людини. Саме останні сприймаються як імператив для діяльності органів публічної влади. Утвердження й забезпечення прав людини є основним обов'язком держави. За такого підходу основною цінністю є людина, її життя й здоров'я, честь і гідність. Таку концепцію було сформовано в Європі вже досить давно (варто згадати вчення про договірну теорію виникнення держави, про народний суверенітет, окремі ідеї про правову державу тощо). Однак фактично лише із середини ХХ століття права людини починають реально набувати міжнародного значення. До цього часу питання прав людини залишається внутрішньодержавним. Відомий фахівець із міжнародних відносин, викладач Денверського університету (Сполучені Штати Америки) Дж. Донеллі стверджує: «У ХІХ та на початку ХХ століття великі держави Європи та Сполучені Штати іноді втручалися у внутрішню політику Османської й Китайської імперій для порятунку своїх громадян, які опинилися в ситуації громадянської боротьби, та встановлення чи захисту спеціальних прав і привілеїв своїх громадян. Проте вони рідко втручалися для захисту іноземних громадян від їх власних урядів. Фактично права людини рідко були хоча б темою дипломатичної дискусії» [1, с. 15].

На сьогодні вже майже незаперечним є існування міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема тих прав, що передбачаються Міжнародним Біллем про права людини. Однак, незважаючи на це, останнім часом зросла кількість публікацій із питання універсального й регіонального аспектів прав людини. А. Кучук наголошує: «Навіть важко назвати кількість дисертацій, що були захищені за окресленою тематикою протягом останніх років. Водночас загальною вадою таких робіт є, на мою думку, не в достатній мірі висвітлення діалектики проблематики універсальності прав людини, точніше екзальтація універсальністю та недостатнє акцентування на неуніверсальності» [2, с. 127]. Науковці, які вказують на іманентність явища, що розглядається, на регіональність, у цілому не заперечують існування самого явища: вони укладають у нього інший зміст (як соціальний загалом, так і правовий зокрема). Тому, на нашу думку, основна причина такої дискусії полягає в інтерпретації приписів міжнародних договорів про права людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто сказати, що тематика прав людини є достатньо висвітленою у вітчизняній юридичній науці. Значний внесок у її дослідження зробили такі науковці, як Є. Білозьоров, Д. Гудима, П. Рабінович, М. Козюбра, А. Кучук, С. Максимов, М. Мельник, Т. Фулей, М. Хавронюк та інші.

Однак, незважаючи на те, що питання прав людини завжди перебуває в центрі уваги вітчизняної юридичної науки, такий його аспект, як єдність підходу до змісту прав людини, залишається майже недослідженим. Хоча окремі його аспекти висвітлювали такі зарубіжні науковці, як Ж. Маритен у праці «Людина та держава» [3], Дж. Донеллі в праці «Права людини у міжнародній політиці» [1]. Водночас досі відсутні системні дослідження окресленої проблематики.

Мета статті – розкриття проблемних аспектів інтерпретації правових приписів про права людини в міжнародній практиці.

Виклад основного матеріалу. Як було вказано, права людини набувають міжнародного характеру лише з другої половини ХХ століття. Насамперед необхідно згадати про прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р. Загальної декларації прав людини (далі – Декларація), яка на той час містила досить прогресивні ідеї, що вплинули на розвиток міжнародної спільноти та є актуальними й сьогодні. На сайті Організації Об'єднаних Націй зазначається: «Далеко не всі були готові до торжества кращих ідей в історії, а прийняття документа не означало негайне загальне щастя. Проте Декларація вплинула на розвиток людства більше, ніж будь-який інший документ сучасної історії» [4].

При цьому варто зауважити, що сама процедура прийняття цього важливого документа свідчила того часу про відсутність однакового підходу до розуміння сутності й змісту поняття «стандарт прав людини».

Так, під час голосування з приводу прийняття Загальної декларації прав людини утримались декілька країн-членів, у тому числі СРСР і його «сателіти»: Білоруська РСР, Українська РСР, Чехословаччина, Польща та

Югославія. У повідомленні Телеграфного Агентства Радянського Союзу від 10 грудня 1948 р. вказано: «Англо-американська більшість відхилювала також усі поправки, представлені делегацією СРСР із метою усунути найбільш істотні недоліки проекту Декларації. Поступивши таким чином, англо-американський блок дав наочне підтвердження того очевидного факту, що він має намір використовувати прийняту сьогодні Декларацію лише як ширму для прикриття картини безправ'я та нелюдських умов життя мільйонів простих людей у капіталістичних країнах» [4].

Б. Соколов із цього приводу зазначає: «А. Вишинський надав на розгляд Генасамблеї свій варіант Декларації прав людини, що включає положення про права народів і про пріоритет держави над правами підданих. Проте цей плід радянської юридичної думки був відхилений більшістю голосів. Нікого не переконали аргументи колишнього сталінського генерального прокурора щодо того, що в СРСР «відносини між державою та особою перебувають у стані гармонії. Їх інтереси збігаються <...> В СРСР вже здійснено те, про що в проекті Декларації говориться як про високий ідеал <...> Ось чому абсолютно безглуздими <...> є заяви про те, що Радянський Союз прагне знеособити особу людини та підпорядкувати її державі» [5].

Значне непорозуміння стосувалось філософської основи природи прав людини. Зокрема, це стосувалося прибічників природно-правової теорії, які виступали за включення до тексту Декларації (а саме до преамбули) вказівки на Бога як джерело походження прав людини, що, на думку таких прибічників, мало б стати стримуючим фактором для держави щодо порушення прав людини. Однак такий підхід був неприйнятним для соціалістичних держав і держав, у яких діє шаріат, які наголошували, що природна теорія прав людини відображає положення європейської концепції та не враховує існування інших культурних традицій. Л. Павлова підсумовує: «У результаті як компромісний варіант із преамбули Декларації було виключено згадку про природу прав людини» [6, с. 8].

У ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошено: «Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку та в порядку міжнародної допомоги й співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи для того, щоб поступово забезпечити повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, у тому числі, зокрема, вжиття законодавчих заходів. <...> Країни, що розвиваються, можуть із належним урахуванням прав людини та свого народного господарства визначати, якою мірою вони гарантуватимуть визнані в цьому Пакті економічні права особам, які не є їхніми громадянами» [7].

Наведені положення дають змогу зробити висновок про регіональні особливості забезпечення прав людини, зокрема економічних, соціальних і культурних. Відтак кожна держава залежно від «власного розуміння» конкретного права вкладає в нього «власний зміст».

Іншим важливим міжнародним документом, проте вже регіональним, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Її норми не є нормами «метафізичними», а тому мають тлумачитись динамічно, враховуючи стан розвитку суспільства. Так, у справі Ейрі від 9 жовтня 1979 р. (серія А, № 32) Європейський суд із прав людини зазначив: «Суд розуміє, що подальша реалізація соціальних та економічних прав здебільшого залежить від ситуації, особливо фінансової, яка склалася в цій державі. З іншого боку, Конвенція має тлумачитись у світлі ситуації сьогодення (згадуване рішення в справі Маркса, с. 19, п. 41), і вона покликана гарантувати особі реальні права, що можуть бути практично реалізовані у сферах, які вона охоплює (див. п. 24 вище). Хоча в Конвенції пояснюється, які саме права є цивільними й політичними, чимало з них зумовлені соціальними або економічними чинниками. Тому Суд, як і Комісія, вважає, що сам факт тлумачення Конвенції як такої, що може поширюватись на сферу соціальних та економічних прав, не може бути вирішальним аргументом проти такого тлумачення; між цією сферою та сферою, яку охоплює Конвенція, не існує певної непроникної межі» [8].

Еволюційність тлумачення Європейським судом із прав людини положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод дає змогу говорити про те, що все більше прав, текстуально не закріплених у Конвенції й протоколах, у тому числі соціальних, підпадають під дію конвенційного контрольного механізму та стають предметом розгляду в Європейському суді з прав людини [9].

Так, у справі «Кечко проти України» Європейський суд із прав людини зазначив: «Суд не приймає аргумент Уряду щодо бюджетних асигнувань, оскільки органи державної влади не можуть посилатись на відсутність коштів як на причину невиконання своїх зобов'язань (див. *mutatis mutandis*, рішення в справі «Бурдов проти Росії», № 59498/00, пар. 35, ECHR 2002-III)» [10].

У 2011 р. в справі «Сук проти України» Європейський суд із прав людини вкотре підтвердив свою позицію щодо неможливості апелювання держави стосовно невиконання нею своїх обов'язків із причини недостатності коштів. Зокрема, у цій справі стверджується: «Більше того, Суд не приймає аргумент Уряду щодо бюджету, оскільки державні органи не можуть посилатись на відсутність коштів як на підставу невиконання зобов'язань (див. з-поміж інших судових рішень рішення в справі «Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*), згадане вище, п. 35). Тому остаточна відмова національних органів у праві заявника на цю доплату за період, що розглядається, є свавільною та такою, що не ґрунтується на законі» [11].

Наголосимо, що в справі «Бурдов проти Росії» вказується також на важливість виконання рішень суду: «Суд наголосив, що виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя, а тому має відповідати вимогам, вміщеним у ст. 6 Конвенції. Для держави є неприпустимим виправдання неможливості виконання судового рішення відсутністю належного фінансування» [12].

У тексті рішення Європейського суду з прав людини в справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» наводиться правова позиція Апеляційного суду Великої Британії, викладена в справі «Rv. Oakes and others»: «Кожна цивілізована країна визнає принцип, закріплений у ст. 3. <...> Однак водночас усі цивілізовані держави визнають також принцип, що справедливе покарання є необхідним для осіб, засуджених за кримінальні злочини. Ці питання, що стосуються справедливого й пропорційного покарання, є предметом раціонального діалогу та цивілізованої розбіжності. Оцінка того, що необхідно вважати справедливим покаранням або нелюдським чи таким, що принижує гідність, покаранням, може обґрунтовано приводити до різних відповідей у різних державах, навіть до різних відповідей у різний час в одній і тій же державі. Усе це щонайменше є частково наслідком історії кожної держави» [13].

До цього варто додати, що колізійність сприйняття державами змісту прав людини побічно підтверджується також наявністю в Європейському суді з прав людини справ, у яких обома сторонами виступають держави. Так, необхідно згадати такі справи: «Данія, Франція, Нідерланди, Норвегія і Швейцарія проти Туреччини», «Австрія проти Італії», «Кіпр проти Туреччини», «Грузія проти Росії», «Україна проти Росії».

На підтвердження цієї позиції варто також зазначити, що 5 серпня 1990 р. було прийнято Каїрську декларацію про права людини в ісламі, у положеннях якої містяться такі твердження: «Іслам – релігія первозданої чистоти. Забороняється застосовувати будь-який примус до людини або використовувати її злидні чи невігластво для звернення її в іншу віру або атеїзм» (ст. 10); «Ісламський шаріат є єдиним джерелом для тлумачення будь-яких статей цієї Декларації» (ст. 25).

А 18 листопада 2012 р. глави держав, які входять до Асоціації держав Південно-Східної Азії, на саміті в столиці Камбоджі Пномпені прийняли декларацію прав людини, згідно з якою «реалізація прав людини повинна розглядатись на регіональному й національному рівні, враховуючи різні політичні, економічні, правові, соціальні, культурні, історичні та релігійні передумови». Член комісії з прав людини АСЕАН від Сінгапуру Чань Хенг Чжі, говорячи про важливість цієї події, зазначив, що Асоціацію держав Південно-Східної Азії складають країни, у яких різні політичні системи й цілком різне розуміння прав людини, що мають бути орієнтиром для діяльності держави та реалізація яких є обов'язком держави [14, с. 244].

Висновки. Таким чином, закріплення прав людини в міжнародних договорах є важливим кроком на шляху їх реалізації. На сьогодні вже можна вести мову про наявність міжнародних універсальних і регіональних стандартів прав людини. Однак визнання державою – стороною міжнародного договору окремих прав людини ще не означає однакове розуміння змісту цих прав, що пов'язується з різним місцем прав людини в системі аксіологічних ієрархій, особливостями світогляду відповідного народу, станом розвитку суспільства та іншими факторами. За таких умов важливим є правильне ро-

зуміння тексту міжнародного договору для його застосування згідно із цілями його прийняття. Європейський суд із прав людини, вирішуючи юридичний внутрішньодержавний конфлікт, враховує особливості національного законодавства, конкретні історичні й соціальні обставини справи.

Література:

1. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Дж. Донеллі ; пер. з англ. Т. Завалій. – Львів : Кальварія, 2004. – 280 с.
2. Кучук А. Універсальність/регіональність прав людини: правовий дискурс / А. Кучук // Visegrad journal on human rights. – 2016. – № 1/1. – С. 127–131.
3. Маритен Ж. Человек и государство / Ж. Маритен ; пер. с англ. Т. Лифинцевой. – М. : Идея-Прес, 2000. – 196 с.
4. Страницы истории: почему СССР не поддержал проект Декларации о правах человека? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/203965/#.V9kGp_mLTIU.
5. Соколов Б. Как генпрокурору не понравилась Декларация прав человека / Б. Соколов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gr1.global.ssl.fastly.net/Society/History/m.53654.html>.
6. Павлова Л. Современная концепция прав и свобод человека и ее трактовка Всеобщей декларации прав человека 1948 г. / Л. Павлова // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 5. – С. 5–14.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
8. Справа Ейрі від 9 жовтня 1979 р. // Практика Європейського суду з прав людини: рішення, коментарі. – 1999. – № 4. – С. 5–10.
9. Влияние практики Европейского суда по правам человека на развитие социального права государств Совета Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legascom.ru/notes/766-vliyanie-praktiki-esph>.
10. Справа «Кечко проти України» // Офіційний вісник України. – 2006. – № 12. – Ст. 850.
11. Справа «Сук проти України» // Офіційний вісник України. – 2012. – № 29. – Ст. 1089.
12. Справа «Бурдов проти Росії» // Офіційний вісник України. – 2002. – № 30. – Ст. 354.
13. Case of Vinter and Others v. the United Kingdom, № 66069/09 Council of Europe, 9 July 2013 / European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122664>.
14. Кучук А. Правовой полицентризм и глобализация: теоретико-правовой дискурс / А. Кучук // Закон и жизнь. – 2013. – № 9/2. – С. 242–245.

Легка О. В. Интерпретация правовых предписаний о правах человека: международно-правовой аспект

Аннотация. В статье исследуется проблема различного понимания содержания прав человека в рамках различных государств – участников международных договоров. Автор анализирует процесс принятия Всеобщей декларации прав человека, положения Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. Акцентируется внимание на практике Европейского суда по правам человека по учету особенностей национального законодательства.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, права человека, региональность прав человека, универсальность прав человека.

Lehka O. V. Legal directions on human rights interpretation: international and legal aspect

Summary. The article deals with the issue of heterogeneous view towards the content of human rights within different states – members of international treaties. The author analyses the process of adoption of Universal Declaration of Human Rights, and the provisions of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

The process of adoption of the extremely important instrument itself, namely Universal Declaration of Human Rights, has shown the absence of the similar approach towards understanding of the essence and the content of the “standard of human rights”. While voting for Universal Declaration of Human Rights several states-members kept back, among them there were “the USSR and its “satellites” – Belarus SSR, Ukrainian SSR, Czechoslovakia, Poland and Yugoslavia. Considerable misunderstanding concerned the philosophic basis of the nature of human rights; particularly it referred the supporters of natural and legal theory, social law and Muslim law.

Attention is paid to the practice of the European Court of Human Rights concerning bearing in mind national legislations peculiarities.

The author concludes that human rights consolidation within the international contracts is an important step on the way of their realization. Nowadays it is possible to say about the existence of the universal international and international regional standards of human rights. But the recognition of the separate human rights by a state-member of the international treaty does not necessarily mean similar understanding of the content of those rights, which is connected with the different place of human rights within the system of cognitive hierarchies, peculiarities of the world outlook of the appropriate people, state of development of the society and other factors. Taking into account such conditions, it is vitally important to understand the text of the international treaty right in order to use it in accordance with the aims of its adoption. The European Court of Human Rights while deciding on juridical internally state conflict takes into consideration the peculiarities of the national legislation, specific historical and social circumstances of a case.

Key words: Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, human rights, region of human rights, universality of human rights.

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.431.5

ЛЮТИЙ В. Р.,

аспірант кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПІВВІДНОШЕННЯ НЕТТІНГУ ТА ЗАРАХУВАННЯ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ

Анотація. У статті аналізуються підходи до співвідношення неттінгу та зарахування зустрічних вимог у науковій доктрині й законодавчому регулюванні. Розкриваються характерні ознаки неттінгу та зарахування зустрічних вимог, а також виділяються спільні й відмінні риси обох механізмів.

Ключові слова: неттінг, зарахування зустрічних вимог, фінансові трансакції, договір неттінгу.

Постановка проблеми. Поява механізму неттінгу в практиці розрахунків і врегулювання заборгованості між учасниками фінансових правовідносин розширила інструментарій правових засобів, які використовуються для припинення зустрічних зобов'язань. Однією з найбільших перешкод на шляху забезпечення належного здійснення неттінгу виступає ризик його ототожнення з інститутом зарахування зустрічних вимог, що в результаті може призвести до застосування діаметрально протилежного нормативного регулювання, яке не відповідає правовій природі механізму неттінгу.

На законодавчому рівні інститут зарахування зустрічних вимог є більш обмеженим порівняно з неттінгом (під час застосування якого домінує принцип свободи договору й автономії волі сторін), оскільки його дійсність, процедура та способи здійснення, як правило, чітко регламентуються положеннями нормативних актів.

У зв'язку із цим унаслідок відсутності чіткого нормативно-правового регулювання та належної судової практики з питань використання нет-

тінгу в наукових колах існують обґрунтовані побоювання з приводу можливості перекваліфікації цього механізму та застосування до нього нормативних положень і вимог, які регулюють зарахування зустрічних вимог. Такий підхід безумовно деформує правову природу й режим захисту, який виникає внаслідок здійснення нетінгу, а також не сприяє забезпеченню юридичної обов'язковості цього механізму.

Мета статті – дослідити та проаналізувати питання співвідношення нетінгу й зарахування зустрічних вимог як на доктринальному рівні, так і в практиці вітчизняного та зарубіжного правового регулювання з метою виявлення ключових проблем і перешкод, які можуть негативно впливати на визнання та здійснення нетінгу в приватних правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні дослідження, що стосуються питання нетінгу та його співвідношення з інститутом зарахування зустрічних вимог. Винятком є окремі праці й статті українських науковців О. Виговського, В. Диби, Ю. Єпіфанової, які були опубліковані в науковій періодиці юридичного та економічного спрямування. Саме в такій ситуації виникає потреба в ґрунтовних дослідженнях щодо цієї тематики у вітчизняній юридичній науці.

Серед праць зарубіжних науковців варто виділити роботи Дж. Бенджамін, О. Богера, Ф. Вуда, Р. Гуда, Я. Далхусейна, Р. Дерхама та Ф. Паеха, у яких досліджуються різноманітні підходи до правового регулювання нетінгу, визначається його місце в процедурі врегулювання заборгованості у фінансових транзакціях, аналізуються правова природа нетінгу та основні проблемні питання, що виникають під час застосування цього механізму на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуація, що склалася сьогодні в різних юрисдикціях у зв'язку із законодавчим закріпленням нетінгу, має неоднозначний характер. Зокрема, більшість країн визнають можливість використання нетінгу, проте сфера застосування й правові наслідки такого використання досить часто відрізняються. В окремих юрисдикціях взагалі відсутня чітка позиція щодо визнання й правового захисту механізму нетінгу. Як правило, у таких державах на практиці до нетінгу застосовуються принципи, які регулюють зарахування зустрічних вимог, ототожнюючи обидва механізми. Така неоднозначність у підходах до правового регулювання нетінгу на національному рівні зумовлює значні юридичні проблеми в межах транскордонних транзакцій.

Термін «зарахування зустрічних вимог» досить часто використовують як одну зі складових частин нетінгу, яка пояснює й описує особливості та функції цього механізму для цілей законодавчого регулювання (зокрема, такий підхід застосовується під час тлумачення функції розрахунку чистої суми боргу).

Зарахування зустрічних вимог – класичний спосіб припинення взаємних зобов'язань, відповідно до якого боржник здійснює зарахування вимог кредитора (як правило, грошових вимог) зі своїми вимогами до цього кредитора, у результаті чого формується одне зобов'язання, що дорівнює різниці між обома вимогами.

Положення щодо застосування зарахування зустрічних вимог містяться в законодавстві більшості держав і мають переважно імперативний характер (тобто сторонам забороняється відходити від процедури, передбаченої нормативно-правовими актами). Проте в окремих випадках сторони можуть змінювати або розширювати функціональний механізм зарахування зустрічних вимог.

З огляду на практику правового регулювання можна виділити такі ознаки, що характеризують процедуру здійснення зарахування зустрічних вимог: 1) зустрічний характер вимог (сторони повинні бути як кредиторами, так і боржниками у відносинах одна з одною); 2) предметна однорідність (вимоги повинні мати спільні родові ознаки); 3) безспірний характер вимог (вимоги не можуть бути предметом судового чи будь-якого іншого спору); 4) настання терміна погашення вимог; 5) дійсність вимог (правочини, на основі яких виникають вимоги, повинні бути чинними й відповідати законодавчо встановленим умовам дійсності); 6) допустимість вимог (вимоги повинні виникати на законних підставах і підлягати процедурі зарахування).

У свою чергу неттінг має власні функціональні особливості, а також більш широку сферу застосування порівняно із зарахуванням зустрічних вимог. Механізм неттінгу дає змогу сторонам вирішувати низку трансакційних проблем, оскільки зникає необхідність вимагати оформлення забезпечення для виконання обов'язків сторін та, відповідно, проходити процедуру стягнення забезпечення (у тому числі через судові процедури чи процедуру банкрутства). Крім цього, перевагами неттінгу для учасників ринку вважаються можливість більш доцільного використання кредитних коштів та виділення менших резервів для покриття потенційних ризиків. На відміну від зарахування зустрічних вимог сторони неттінгу мають змогу узгодити в договірному порядку чіткий механізм оцінки зобов'язань, що полегшує процедуру обрахунку чистої (нетто) суми боргу. У макроекономічному контексті застосування неттінгу дає змогу більш ефективно захищати інтереси як вітчизняних, так і іноземних інвесторів на фінансовому ринку.

На нашу думку, співвідношення зарахування зустрічних вимог і неттінгу потрібно розглядати в трьох площинах: крізь призму практики, що сформувалась на фінансових ринках (оскільки першочергово саме в процесі ринкових відносин цей механізм знайшов своє практичне втілення), у зв'язку з усталеними науковими тлумаченнями, визначеними в правовій доктрині, та з позиції договірних відносин і нормативно-правового закріплення неттінгу в національних законодавствах держав.

На фінансових ринках неттінг визначається через функціональні особливості. Зокрема, під цим механізмом розуміється процедура припинення зустрічних зобов'язань сторін, передбачених конкретними правочинами, що покриваються договором неттінгу, оцінка відповідних зобов'язань та визначення чистої суми боргу, що підлягає погашенню стороною з більшою сумою заборгованості. Такий підхід базується на виділенні основних процедурних моментів і дає змогу сформувати загальне уявлення про цей механізм у цілому.

У доктринальній площині більшість науковців погоджуються з тим, що механізм нетінгу відрізняється від зарахування зустрічних вимог і являє собою особливий самостійний договір (*sui generis*), незважаючи на те, що елементи нетінгу (зокрема, положення про процедуру об'єднання вимог, відповідно до якого зобов'язання сторін зменшуються або замінюються однією сумою зобов'язання, що становить їх чисту сукупну вартість) мають певну схожість із класичним інститутом зарахування зустрічних вимог [1, с. 269; 2, с. 56; 3, с. 347].

Зокрема, на думку Ф. Вуда та Я. Далхусейна, нетінг відрізняється від зарахування зустрічних вимог насамперед наявністю додаткових процедурних елементів, таких як припинення, перетворення всіх непогашених зобов'язань на зобов'язання, строк виконання яких настав (*acceleration*), та оцінка зустрічних зобов'язань у разі настання попередньо узгоджених подій. Крім того, на відміну від зарахування зустрічних вимог нетінг не вимагає наявності тісного зв'язку між зустрічними вимогами, настання їх строку погашення, а також умови, щоб об'єкти зобов'язань були родовими чи еквівалентними за своєю природою [4, с. 9].

У роботі «Принципи права, що регулює неплатоспроможність компаній» Р. Гуд зазначає, що терміни «нетінг» і «зарахування зустрічних однорідних вимог» інколи розглядаються як взаємозамінні чи рівнозначні поняття, проте у фінансових колах термін «нетінг» використовують для позначення договірної механізми, відповідно до якого зустрічні вимоги різних сторін зменшуються до єдиного залишку (сальдо). Більше того, зарахування зустрічних вимог у правовому сенсі обмежується лише грошовими вимогами, тоді як нетінг поширюється на зобов'язання щодо поставки активів, які виникають на товарних, фондових і ф'ючерсних ринках. Таким чином, Р. Гуд пропонує розглядати нетінг водночас як процедуру та результат завершеного зарахування зустрічних вимог, що базується на договірній основі [5, с. 282].

Фінський учений П. Мантісаарі виділяє одну з ключових відмінностей між нетінгом і зарахуванням зустрічних вимог, яка полягає в тому, що зарахування зустрічних вимог застосовується на основі принципів права, законодавчих норм та договірних положень, тоді як нетінг базується переважно на договірних положеннях [6, с. 379].

Дещо іншої думки дотримується Дж. Хуанг, який, порівнюючи нетінг із зарахуванням зустрічних вимог, зазначає, що дійсно існує тісний зв'язок між цими концепціями, оскільки механізм нетінгу фактично виник на основі концепції зарахування зустрічних вимог [7, с. 109].

У свою чергу О. Богер звертає увагу на те, що порівняно із зарахуванням зустрічних вимог під час здійснення нетінгу сторони користуються набагато ширшою автономією, якою вони наділяються відповідно до принципу свободи договору (залежно від того, наскільки цей принцип превалює в національному законодавстві), щоб адаптувати договір нетінгу до своїх потреб (з огляду на характер відповідних правовідносин),

а також мати змогу належним чином управляти ризиками. Питання застосування імперативних національних положень, що регулюють зарахування зустрічних вимог, до механізму неттінгу залежить від того, яким чином судові та інші державні органи (у тому числі фінансові регулятори) будуть тлумачити ці національні норми [8, с. 235–236].

У законодавчій площині варто звернути увагу на загальну тенденцію до використання функціональних особливостей у нормативно-правовому регулюванні неттінгу. Проте підходи законодавців у кожній юрисдикції мають свої особливості, що не дає змогу говорити про наявність універсальної позиції щодо аналізованого питання.

Наприклад, у законодавстві держав, які відносно нещодавно прийняли нормативно-правові акти, що регулюють неттінг (Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати тощо), застосовується підхід, розроблений практикою фінансового ринку, тобто виділяються основні функціональні (процедурні) особливості неттінгу, що дає змогу чітко відмежувати цей механізм від інших способів урегулювання заборгованості. Схожий підхід, хоч і з певними особливостями (оскільки законодавство не містить чіткого визначення неттінгу, а лише вказує на процедурні моменти цього механізму), застосовується в нормативно-правовому регулюванні Франції та Німеччини. В англійському праві виокремлення неттінгу базується на підході, відповідно до якого робиться акцент на результаті, який досягається за допомогою такого механізму (тобто визначенні чистої суми (net amount) заборгованості). У законодавстві держав пострадянського простору (України, Росії тощо) підхід до правового регулювання неттінгу формується через широке узагальнення цього механізму, відповідно до якого припинення зобов'язань відбувається шляхом здійснення заліку або іншим способом.

У праві Європейського Союзу в процесі імплементації державами-членами Регламенту ЄС про здійснення процедури банкрутства (2000 р.) виникла значна плутанина з використанням терміна «зарахування зустрічних вимог» [9]. Проблема полягала в тому, що законодавчі органи по-різному тлумачили правову природу цього механізму, у результаті чого поставало питання про те, чи поширюється правовий режим зарахування зустрічних вимог на неттінг.

У межах нашого дослідження доцільно систематизувати та виокремити спільні й відмінні риси неттінгу і зарахування зустрічних вимог.

Беручи до уваги особливості кожного з інститутів, можна виділити такі їх спільні ознаки: 1) обидва механізми є способами припинення зобов'язань і засобами врегулювання заборгованості; 2) вони є правочинами та залежно від обставин можуть бути як односторонніми, так і двосторонніми (за винятком того, що неттінг може бути також багатостороннім); 3) зарахування зустрічних вимог і неттінг сприяють скороченню трансакційних витрат та спрощують способи розрахунків між сторонами (при цьому економічний ефект від застосування неттінгу набагато більший, оскільки цей механізм зменшує кредитний (ризик дефолту), розрахунковий і систем-

ний ризику та за своєю природою виконує функцію квазізабезпечення); 4) за видами правочинів залежно від моменту укладення обидва інститути є консенсуальними правочинами; 5) залежно від значення підстав для дійсності правочину обидва інститути є каузальними правочинами.

Незважаючи на наявність певних спільних ознак, неттінг істотно відрізняється від зарахування зустрічних вимог низкою характерних особливостей. Серед відмінних ознак обох інститутів виділяються такі:

1) *сфера дії за предметом правового регулювання (ratione materiae)*. Як правило, об'єктом неттінгу виступають правочини, пов'язані з похідними фінансовими інструментами (деривативами), операціями РЕПО, кредитуванням цінними паперами, а також із купівлею-продажем іноземної валюти, цінних паперів, дорогоцінних металів та іншими видами операцій, які мають тенденцію до несення високого ринкового ризику й ризику неплатоспроможності контрагента. Натомість об'єктом зарахування зустрічних вимог виступають будь-які правочини, у результаті яких виникають грошові або інші вимоги, щодо яких можна було б провести зарахування;

2) *сфера дії за колом осіб (ratione personae)*. Законодавство більшості держав, які визнають неттінг на законодавчому рівні, дає можливість здійснювати цю процедуру лише обмеженому колу правомочних осіб (*eligible parties*). До суб'єктів неттінгу, як правило, належать банківські й кредитні установи, страхові компанії, інвестиційні компанії та партнерства, інвестиційні фонди, хедж-фонди, брокерські компанії, пенсійні фонди, центральні банки, органи державної влади, міжнародні фінансові інституції тощо. Із суб'єктів неттінгу завжди виключаються фізичні особи. Такий підхід пояснюється тим, що неттінг є частиною більш широкого інструменту в законодавстві фінансового ринку (кодексу, практики діяльності на фінансових ринках тощо), який не поширюється на фізичних осіб. У свою чергу суб'єктами зарахування зустрічних вимог можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, у яких виникають зустрічні зобов'язання на основі відповідних правочинів;

3) *нормативне регулювання процедури*. Для здійснення зарахування зустрічних вимог сторонам не потрібно прописувати процедуру застосування цього механізму в договорі. Право на здійснення зарахування, як правило, передбачається у відповідних законодавчих актах. Натомість неттінг здійснюється лише на підставі угоди про неттінг. Для його застосування сторонам необхідно укласти відповідну угоду або включити положення про неттінг у конкретний договір;

4) *способи припинення зустрічних зобов'язань*. Для припинення зобов'язань шляхом зарахування зустрічних вимог достатньо волевиявлення однієї сторони, яка має направити повідомлення контрагенту, за умови, що таке повідомлення було належним чином отримано. Щодо неттінгу в договорі передбачається, як правило, автоматичне припинення зобов'язань сторін (без додаткових повідомлень) за настання конкретно визначених обставин;

5) *метод правового регулювання*. Законодавчі норми, що регулюють зарахування зустрічних вимог, за своєю природою мають переважно імперативний характер. Натомість нормативно-правові акти, які застосовуються до неттінгу, характеризуються переважно диспозитивною природою;

6) *характер вимог, що погашаються*. Інститут зарахування припиняє лише існуючі вимоги (термін виконання яких настав або визначається моментом пред'явлення відповідної вимоги). У свою чергу в результаті здійснення неттінгу припиняються як існуючі, так і майбутні вимоги, термін виконання яких не настав або виконання яких передбачене в майбутньому (executory contracts);

7) *зустрічність вимог*. Здійснення зарахування вимог можливе лише в разі їх зустрічності для сторін правочину. Під час застосування неттінгу (у разі багатостороннього неттінгу) припиняються не лише зустрічні зобов'язання, а й вимоги, що не є зустрічними (наприклад, вимоги щодо одного з учасників багатосторонньої угоди);

8) *однорідність вимог*. Відповідно до положень законодавства зарахуванню підлягають лише однорідні вимоги, тоді як у результаті неттінгу припиненню можуть підлягати як однорідні, так і неоднорідні вимоги (наприклад, щодо передачі акцій, облігацій та інших цінних паперів, а також щодо перерахування грошових коштів у різних іноземних валютах тощо);

9) *заборона проведення операцій*. Щодо зарахування зустрічних вимог законодавство, як правило, передбачає ситуації, у яких зарахування зустрічних вимог не допускається (наприклад, у разі відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я або смертю, стягнення аліментів, довічного утримання (догляду), у разі спливу позовної давності, за зобов'язаннями, під час оплати акцій чи інших корпоративних прав тощо). Натомість у контексті законодавчого закріплення неттінгу, як правило, заборони мають дещо інший характер (дозвіл на здійснення обмежується конкретними видами й типами правочинів, які можуть бути об'єктом неттінгу);

10) *кількість учасників правовідносин*. Зарахування зустрічних вимог можливе лише між двома сторонами (боржником і кредитором). У механізмі неттінгу можуть брати участь декілька сторін (багатосторонній неттінг), які в одних правовідносинах виступають боржниками, а в інших – кредиторами.

Таким чином, наведений аналіз чітко демонструє концептуальні відмінності обох способів припинення зобов'язань.

Висновки. Основна проблема в питанні співвідношення неттінгу й зарахування зустрічних вимог полягає у відмінності правової природи та функціональних можливостей обох інститутів. У разі застосування законодавцями, суддями та іншими уповноваженими особами до договорів неттінгу законодавчих обмежень, передбачених для зарахування зустрічних вимог, без будь-якого уточнення чи виділення спеціального правового режиму це може негативно деформувати правову природу неттінгу та вплинути на певні функціональні елементи цього механізму, зокрема:

– зарахування зустрічних вимог застосовується лише до зобов'язань, строк виконання яких настав. Використання такого підходу до режиму нетінгу, який поширюється переважно на зобов'язання, що підлягають виконанню в майбутньому, не даватиме можливість здійснювати виконання й припинення зобов'язань, передбачених у фінансових контрактах, які покриваються механізмом нетінгу;

– зарахування зустрічних вимог застосовується лише до зобов'язань, що тісно пов'язані між собою або постають з однорідних договірних відносин. Використання такого принципу в процесі здійснення нетінгу означатиме, що лише обмежене коло правовідносин буде об'єктом здійснення цього механізму, а всі правочини, зв'язок яких встановити не вдасться, не підпадатимуть під застосування нетінгу, що в результаті може завдати незапланованих збитків сторонам трансакції;

– зарахування зустрічних вимог застосовується переважно до грошових зобов'язань. Використання такого підходу до нетінгу виключатиме елемент оцінки відповідних правочинів (один з основних складників), на які поширюється нетінг, а також процедуру трансформації зобов'язань, передбачених у таких правочинах, у єдине зобов'язання сплатити чисту суму боргу.

Література:

1. Annetts I. Set-Off, Netting and Alternatives to Security / I. Annetts, E. Murray // Corporate Finance Law in the UK and EU / I. Annetts, E. Murray. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – P. 269–295.
2. Benzler M. Nettingvereinbarungen im außerbörslichen Derivatehandel / M. Benzler. – Herzberg, 1999. – 409 p.
3. Dalhuisen J. Transnational Comparative, Commercial, Financial and Trade Law / J. Dalhuisen. – Oxford ; Portland : Hart Publishing, 2016. – 814 p.
4. Wood Ph. Set-off and Netting, Derivatives, Clearing Systems / Ph. Wood. – London : Sweet & Maxwell, 2007. – 415 p.
5. Goode R. Principles of Corporate Insolvency Law / R. Goode. – London : Sweet & Maxwell, 2011. – 682 p.
6. Mäntysaari P. The Law of Corporate Finance: General Principles and EU Law / P. Mäntysaari. – Berlin : Springer, 2010. – 425 p.
7. Huang J. The Law and Regulation of Central Counterparties / J. Huang. – Oxford ; Portland, Oregon : Hart Publishing, 2010. – 217 p.
8. Böger O. Close-out Netting Provisions in Private International Law and International Insolvency Law (Part I) / O. Böger // UNIF. L. REV. – 2013. – № 18. – P. 232–261.
9. Council regulation (EC) on insolvency proceedings № 1346/2000 of 29 May 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32000R1346>.

Лютий В. Р. Соотношение неттинга и зачета встречных требований

Аннотация. В статье анализируются подходы к соотношению неттинга и зачета встречных требований в научной доктрине и законодательном регулировании. Раскрываются характерные признаки неттинга и зачета встречных требований, а также выделяются общие и отличительные черты обоих механизмов.

Ключевые слова: неттинг, зачет встречных требований, финансовые трансакции, договор неттинга.

Liutyi V. Interrelations between netting and set-off

Summary. This article analyses approaches to comparison of netting and set-off developed by scientific doctrine and legislative regulation. It reveals specific features of netting and set-off and highlights common and distinctive features of both mechanisms. The author outlines the main issues related to identification of netting with a set-off procedure.

The interrelations between netting and set-off are considered in three dimensions: within the practice established in the financial markets, in legal doctrine developed by law experts and in terms of regulation of netting procedures in national law of different states.

The foreign academics and law experts generally agree that netting and set-off are two separate legal instruments that significantly differ from each other. However, based on the market practice the risk of identification of netting with set-off is extremely high. This situation can be explained by the fact that the concept of netting is relatively new mechanism which has not been fully tested by regulatory bodies and courts yet. The foreign states apply various approaches to qualify and determine the legal nature of netting and its interrelation with set-off in their legislation.

The author believes that application of specific restrictions applicable to set-off by statutory requirements to the netting mechanism may have an adverse effect on interpretation of netting in general and can deprive parties of financial transactions from the benefits of netting procedure.

Key words: netting, set-off, financial transactions, netting agreement.

УДК 347.633+341.231.14

РОЗГОН О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЗНАЧЕННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Анотація. У статті досліджується значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство. Автор розглядає національні та міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють питання міжнародного усиновлення, а також характеризує їх.

Ключові слова: усиновлення, імплементація, міжнародний договір, конвенція, дитина.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна стала на шлях наближення всього законодавства до стандартів Європейського Союзу. Цей процес є не таким однозначним, як може здаватись на перший погляд. Для впровадження принципів і положень європейського права в національне законодавство недостатньо лише оголосити частиною національного законодавства ратифіковані конвенції, необхідно також сформувати механізм імплементації основних конвенційних принципів у норми вітчизняного права. Процес гармонізації національного (внутрішнього) права з міжнародним відбувається у вигляді процесів координації або зближення окремих правових положень різних правових систем, що досягаються шляхом усунення основних суперечностей чи відмінностей [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, пов'язану з імплементацією норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство, досить широко висвітлено в працях багатьох науковців. Окремі її аспекти були предметом дослідження І.І. Лукашука, А.С. Гавердовського, С.Ю. Марочкина, В.Я. Суворової, О.С. Лисенкової, Н.В. Погорецької, В.А. Рясенцева, І.А. Зіміної, О.О. Дюжевої, С.А. Абрамової, Ю.С. Червоного та інших авторів. Однак недостатньо дослідженими, на наше переконання, є низка актуальних проблем, що відтворюють питання імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство та аналіз перспектив подальшого розвитку сімейно-правових норм, які регулюють питання усиновлення дітей в Україні іноземними громадянами.

Метою статті є розгляд значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до розгляду безпосередньо усиновлення, варто визначити термінологію щодо імплементації норм міжнародного права.

Саме поняття «імплементація» походить від лат. *impleo* – «наповнюю». У міжнародному праві це організаційно-правова діяльність держав із метою реалізації їхніх міжнародно-правових зобов'язань [2, с. 667].

Імплементація є неодмінною підготовчою стадією, яка забезпечує своєчасну та всебічну реалізацію норм [3]. Таким чином, вона виконує роль однієї з форм зближення систем національного й міжнародного права.

Поряд із наведеними застосовується також інше поняття – «уніфікація законодавства». Уніфікацією є процес приведення чинного законодавства до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних чи близьких видів суспільних відносин [4, с. 215].

Імплементація норм міжнародного права може здійснюватися трьома способами: відсиланням, рецепцією чи адаптацією, трансформацією або інкорпорацією [5, с. 73].

Зауважимо, що адаптація законодавства за своїм змістом має на меті не досягнення відповідності щодо *acquis communautaire*, а лише початкове пристосування чинної правової системи України до права Європейського Союзу, є підготовчою стадією правової інтеграції як такої [6, с. 16]. Натомість уніфікація законодавства розуміється як процес зближення законодавства через установлення або запровадження в національні правові системи однакових норм права [7, с. 56].

Питання про способи й форми реалізації міжнародних договорів у внутрішньому праві на сьогодні залишається досить актуальним, зокрема, не є винятком особливості правового регулювання процесу всиновлення.

Оскільки міжнародні договори є основним джерелом правових норм міжнародного права, Україна намагається узгодити своє законодавство з міжнародними договорами щодо процедури всиновлення іноземцями дітей, позбавлених батьківського піклування, а також забезпечення ефективного контролю за захистом прав та інтересів дітей, усиновлених іноземцями.

Досягти повної уніфікації в питаннях усиновлення досить важко, оскільки різні держави мають різні системи права, вимоги, що висуваються до документів, гарантії захисту прав дитини після усиновлення, що виявляється в неоднаковій процедурі всиновлення дітей у різних державах, відмінному правовому статусі усиновлених у таких державах тощо.

Прагнення української держави стати повноправним членом світового співтовариства спрямовує зусилля державних органів на першочергове забезпечення гармонізації міжнародних стандартів дотримання прав і свобод людини та національних правових норм у сфері усиновлення.

Під міжнародно-правовими стандартами в галузі всиновлення варто розуміти систему закріплених у міжнародних документах загальноприйнятих норм, спрямованих на розвиток і вдосконалення єдиних загальнолюдських принципів, які застосовуються для регулювання правових відносин між суб'єктами усиновлення й третіми особами в процесі всиновлення дітей іноземцями [8].

Щодо особливостей здійснення в Україні положень Конвенції про права дитини необхідно виділити стандарт про право дитини на захист індивідуальності, виражений у ст. ст. 7–8 Конвенції про права дитини: «Дитина має бути зареєстрована одразу ж після народження та з моменту народження має право на ім'я й набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування»; «Дитина має право на збереження своєї індивідуальності, у тому числі громадянство, ім'я та сімейні зв'язки». У національному законодавстві цей стандарт, а точніше першу його частину, зафіксовано в ст. 144 Сімейного кодексу України.

Громадянство дитина отримує вже за фактом народження. Немає також проблем із набуттям громадянства під час усиновлення. Проте норми Сімейного кодексу України суперечать нормам Конвенції про права дитини щодо другої частини зазначеного стандарту. У момент усиновлення водночас встановлюються та припиняються певні відносини. Зокрема, через зміну імені, прізвища, місця й дати народження обмежується право дитини на сімейні зв'язки, тобто на контакт із біологічними батьками (одним із них), а також кровними родичами (бабою, дідом, братами, сестрами тощо). Дитина, втрачаючи всі правові зв'язки з попередньою сім'єю, у такий спосіб повністю з неї вилучається.

Однак усиновлена дитина повинна знати про своє право на отримання інформації про свою кровну сім'ю, справжні дату й місце народження, якщо їх було змінено у зв'язку з усиновленням, та отримання зазначеної інформації після досягнення повнолітнього віку. Саме в такий спосіб буде збережено право дитини на захист своєї індивідуальності, і відповідний міжнародний стандарт буде повною мірою імplementовано до національного законодавства [9].

Як приклад уніфікації матеріального права з питань міжнародного усиновлення можна навести Європейську конвенцію про усиновлення дітей 1967 р. та нині переглянуту й ратифіковану Гаазьку конвенцію про захист дітей і співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 р. [10].

Саме за допомогою внутрішньодержавного права держави – учасниці цієї конвенції забезпечують упровадження в життя своїх міжнародно-правових зобов'язань. Відповідно, реалізація норм міжнародного права відбувається шляхом застосування міжнародних і національних засобів, які тісно пов'язані одне з одним, оскільки держава забезпечує їх виконання. Крім того, втілення в життя міжнародно-правових норм про забезпечення процесу всиновлення не може відбуватись без внутрішньодержавних норм [11, с. 262].

Щоб реалізувати ці правила поведінки, держави, відповідно до характеру нормативного припису, вчиняють належні дії. Норми заборонного характеру здійснюються шляхом утримання суб'єктами міжнародного права від дій, заборонених нормами міжнародного права. Вони утримуються від дій, заборонених нормами міжнародного права. Норми зобов'язального характеру здійснюються шляхом виконання зобов'язань суб'єктами міжнародного права. Вони здійснюють активні дії з втілення в життя зобов'язань, передбачених у нормах міжнародного права. Що стосується норм дозвольного характеру, то суб'єкти міжнародного права здійснюють їх реалізацію шляхом використання можливостей. Проте в усіх випадках для повної реалізації норм міжнародного права необхідне правове й організаційне забезпечення. Для реалізації приписів норми міжнародного права держава приймає національні норми щодо включення цих приписів до внутрішньодержавного права, контролює їх реалізацію та здійснює правозастосування.

Ще однією важливою обставиною у впровадженні національних засобів імплементації норм міжнародного права є порядок визначення шляхів реалізації міжнародних прав та обов'язків у внутрішньодержавному праві. Практика держав виходить із того, що самі суб'єкти міжнародного права визначають шляхи реалізації своїх зобов'язань. З огляду на принцип суверенної рівності визначення національних засобів імплементації норм міжнародного права входить до внутрішньої компетенції держав, якщо інше не передбачено в міжнародному договорі. Саме такий механізм національної імплементації передбачає Гаазька конвенція.

Аналізуючи здійснення в Україні положень Гаазької конвенції, варто виділити такі засоби національної імплементації міжнародних стандартів з усиновлення: 1) узгодження з міжнародно-правовими зобов'язаннями національного законодавства; 2) здійснення політики держави відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань; 3) узгодження судової та адміністративної практики з міжнародно-правовими зобов'язаннями; 4) створення необхідних державних органів для контролю за здійсненням міжнародно-правових зобов'язань, позасудового розгляду скарг на порушення процесу міжнародного усиновлення та здійснення процедур припинення й покарання насильства щодо дітей, а також для фізичної та психічної реабілітації жертв брутальних порушень прав дитини; 5) розповсюдження інформації про зміст міжнародних стандартів з усиновлення [12, с. 28].

Особливе значення для питання усиновлення має Європейська конвенція про усиновлення дітей, яку було ратифіковано 15 лютого 2011 р. Вона передбачає, що кожна договірна сторона зобов'язується забезпечити відповідність свого законодавства положенням цієї конвенції. Застосовується Європейська конвенція про усиновлення дітей лише у випадках, коли йдеться про законне усиновлення дитини, яка на момент подання усиновлювачем заяви про всиновлення ще не досягла віку 18 років, не є і не перебувала в шлюбі та не вважається повнолітньою відповідно до закону. Усиновлення вважається дійсним лише за умови, якщо воно вчинене судовим або адміністративним органом («компетентним органом»).

Норми Європейської конвенції про усиновлення дітей передбачають низку таких положень: обов'язкове отримання згоди батька дитини на усиновлення, навіть у разі, якщо дитина народжена поза шлюбом; обов'язкове отримання згоди дитини, якщо вона досягла достатньо свідомого віку; визнання права неодружених осіб на усиновлення; залишення за країною-учасницею права на дозвіл усиновити дитину одностатевій парі, яка проживає разом і має міцні стосунки. Європейська конвенція про усиновлення дітей також містить положення, що стосуються доцільності надання усиновленій дитині громадянства тієї держави, громадянами якої є усиновлювачі [13, с. 409].

Згідно зі ст. 9 Європейської конвенції про усиновлення дітей дитина може бути всиновлена лише особою віком від 18 до 30 років. В українському законодавстві встановлені вікові обмеження дещо відрізняються: від 21 до 45 років. Проте законодавство може передбачити можливість відступу від положення про мінімальний вік за таких умов: а) якщо усиновлювач є батьком або матір'ю дитини; б) за умови надзвичайних обставин. Відповідно до положень Європейської конвенції про усиновлення дітей різниця у віці між усиновлювачем і дитиною має становити щонайменше 16 років. Стаття 211 Сімейного кодексу України встановлює трохи меншу цифру – 15 років. Тобто щодо різниці у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною норми в цілому подібні.

Законодавство України дозволяє усиновлювати дитину або двом особам, які перебувають у шлюбі, за умови, що вони обоє здійснюють усиновлення одночасно чи послідовно, або одній особі.

Міжнародне право дозволяє усиновлювати дитину різностатевій чи одностатевій парі, яка перебуває в офіційному або цивільному шлюбі. Згідно із Сімейним кодексом України всиновити дитину може лише різностатєва пара, яка перебуває в офіційному шлюбі. Крім того, ст. 212 Сімейного кодексу України забороняється усиновлення українських дітей іноземцями, які не перебувають у шлюбі.

Під час обговорення Європейської конвенції про усиновлення дітей у Верховній Раді України порушувалось питання про неприпустимість усиновлення дітей одностатєвими парами. Через це конвенцію прийнято в цілому, проте з поправками, які враховують недозволеність упровадження на сьогодні чужих для нашої держави принципів у суспільстві, що стосуються одностатєвого партнерства та можливості усиновлення такими парами дітей. Отже, Європейську конвенцію про усиновлення дітей ратифіковано з обмовками, якими за Україною закріплено також право відмовити в усиновленні двом особам різної статі, якщо вони перебувають у зареєстрованому партнерстві, а не шлюбі.

Ратифікація Європейської конвенції про усиновлення дітей була передбачена інтеграцією в Європейський Союз та необхідністю узгодження українського законодавства з європейськими нормами. Однак варто чітко визначити, що механізми й структура усиновлення визначаються самою державою відповідно до традицій і нормативних актів, які існують у країні.

Отже, варто наголосити на низці моментів. По-перше, в Україні Європейську конвенцію про усиновлення дітей прийнято з обмовками, якими за державою закріплено право відмовити в усиновленні двом особам різної статі, якщо вони перебувають у зареєстрованому партнерстві, а не шлюбі. По-друге, Європейською конвенцією про усиновлення дітей передбачено, що усиновлення одностатевими партнерами можливе лише за умови існування відповідних правових норм у державі. Оскільки ж законодавство України не передбачає закріплення одностатевих шлюбів, то для втілення Європейської конвенції про усиновлення дітей у життя немає жодних перешкод.

Європейська конвенція про усиновлення дітей дає можливість державам-учасникам приймати положення, які є більш сприятливими для всиновлення дитини. Це означає, що не йтиметься про порушення або неузгодження з нормами міжнародного документа в тих випадках, коли в українському законодавстві будуть прийняті норми, які відрізнятимуться від положень цієї конвенції та будуть кращими для процесу всиновлення дитини [14, с. 278].

Таким чином, запропоновані Європейською конвенцією про усиновлення дітей принципи всиновлення враховують сучасні тенденції, а головне – вони покликані забезпечити, щоб усиновлення здійснювалось і мало правові наслідки з максимальним урахуванням найвищих інтересів дитини.

Положення аналізованої конвенції значною мірою вплинули на розвиток законодавства України щодо усиновлення. Щоб положення ратифікованої Європейської конвенції про усиновлення дітей виконувались на національному рівні, необхідно внести зміни до чинного законодавства, зокрема й щодо віку всиновлювачів. Усупереч ст. 9 Конституції України ратифіковані міжнародні документи не є документами прямої дії. Посилання на такі нормативні акти в українських судах не приймаються.

Акцентуючи увагу на поставленій проблемі, підкреслимо, що відсутність чіткого визначення способів імплементації в міжнародному праві та сталого погляду на її сутність у вітчизняній науці певним чином позначилась на стані національного законодавства, що регулює процес імплементації. Так, попри досить відчутний прогрес проблема належного юридичного забезпечення механізму реалізації норм міжнародного права залишається актуальною [12].

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно зауважити, що існують певні проблеми, які виникають у процесі як національного, так і міжнародного всиновлення та після його завершення:

- недосконалість законодавства щодо усиновлення, неконкретність окремих норм законодавчих актів, які регулюють процес усиновлення;
- розбіжності трактування чинного законодавства всіма учасниками процесу всиновлення;
- корупція на всіх етапах усиновлення дітей;
- відсутність методичних матеріалів, посібників, збірників із юридичних, психологічних, медичних аспектів усиновлення;
- відсутність достатнього фінансового стимулювання потенційних національних всиновлювачів;

– безсистемність і спонтанність подання інформації в засобах масової інформації, особливо про національне усиновлення, оскільки практично відсутня його пропаганда як способу допомоги знедоленим дітям;

– відсутність цивілізованого контролю за процесом міжнародного усиновлення, діяльністю агентств, асоціацій, перекладачів, довірених осіб усиновлювачів та безліч інших нерегульованих і казусних моментів.

Література:

1. Васильєва В.В. Проблеми гармонізації приватного права України до законодавства Європейського Союзу / В.В. Васильєва // Українознавчі студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 245–250. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Us/2007-2008_8-9/28Ukrstud89_Vasiljeva.pdf.
2. Юридическая энциклопедия : в 6 т. / под ред. Ю.С. Шемшученко. – М. : Украинская энциклопедия им. М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2 : Д – И. – 1999. – 744 с.
3. Медведєв Ю.Л. Імплементация норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації / Ю.Л. Медведєв // Публічне право. – 2014. – № 1. – С. 129–135. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2014_1_19.
4. Юридическая энциклопедия : в 6 т. / под ред. Ю.С. Шемшученко. – М. : Украинская энциклопедия им. М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 6 : Т – Я. – 2004. – 768 с.
5. Капустин А.Я. Международное гуманитарное право : [учеб. пособие] / А.Я. Капустин, Е.В. Мартыненко. – М. : Изд-во Университета дружбы народов, 1991. – 80 с.
6. Вишняков О.К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.К. Вишняков ; Одес. нац. юрид. академія. – О., 2008. – 36 с.
7. Луць Л.К. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом / Л.К. Луць // Віче. – 2006. – № 7–8. – С. 54–57.
8. Скоробогач О.В. Міжнародно-правові стандарти усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України / О.В. Скоробогач // Право і безпека. – 2013. – № 1. – С. 201–205. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_44.
9. Демиденко К.Є. Шляхи імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства / К.Є. Демиденко // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 29–35. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_4.
10. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
11. Лисенкова О.С. До питання про співвідношення міжнародного права і національного законодавства України / О.С. Лисенкова // Законодавство України та міжнародне право (проблеми гармонізації) : зб. наук. праць. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – Вип. 4. – С. 262.

12. Деркаченко Ю.В. Імплементация принципів і норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство України / Ю.В. Деркаченко // Перспективні розробки науки і техніки – 2006 : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 4. – С. 28–32.
13. Кухар А.О. Актуальні питання удосконалення інституту міжнародного усиновлення / А.О. Кухар // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 407–412.
14. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / за ред. А.С. Довгєрта. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 340 с.

Розгон О. В. Значение имплементации норм международного права относительно усыновления в национальное законодательство

Аннотация. В статье исследуется значение имплементации норм международного права относительно усыновления в национальное законодательство. Автор рассматривает национальные и международные нормативно-правовые акты, регулирующие вопросы международного усыновления, а также характеризует их.

Ключевые слова: усыновление, имплементация, международный договор, конвенция, ребенок.

Rozgon O. Value implementation of the norms of international law with respect to adoption into national law

Summary. The study examined the problems of bringing Ukrainian legislation in line with international agreements on the procedure of adoption by foreigners of children without parental care, to ensure effective control over the protection of rights and interests of children adopted by foreigners.

The article examines the importance of implementing international law on adoption into national law. The author examines international instruments governing international adoption and describes them.

It was found that the implementation of international law is through the use of international and national funds. These tools are closely related to each other that the state ensures their implementation. Furthermore, carrying out the international law of software adoption process is impossible without internal standards. The lack of a clear definition of the ways of implementation of international law on adoption in national doctrine appropriately reflected the state of the national legislation regulating the process of implementation. it should be noted that there are certain problems that arise in the course of both national and international adoption and after its completion, inadequate legislation on adoption, vagueness of certain norms of legislation regulating the adoption process; discrepancies interpretation of current legislation all participants of adoption; corruption at all stages of the adoption of children; lack of teaching materials, textbooks, collections of legal, psychological and medical aspects of adoption; lack of sufficient financial incentives of national potential adopters; unsystematic and spontaneous communication of information in the media about adoption and especially the national adoption is virtually no promotion of national adoption as a way to help disadvantaged children; lack of civilized control over the process of international adoption over the activities of agencies, associations, interpreters, trustees adoptive parents.

Key words: adoption, implementation, international treaties, conventions, child.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Суббот А. І., Дем'янчук Ю. В.

ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ЗАКОННОСТІ
ТА ПРАВОПОРЯДКУ ПОСАДОВИХ ОСІБ
З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.....4

Zadereyko A. V., Troyanskiy A. V., Vlasenko E. V.

PROBLEM ASPECTS OF PROVIDING INFORMATIVE
SOVEREIGNTY OF THE STATE, PROSPECTS
AND TENDENCIES OF ITS DEFENSE IN UKRAINE.....14

Поляков С. И.

ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВА ЕВРОПЕЙСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ В СЕРЕДИНЕ XIX ВЕКА..... 22

Ромашенко В. А.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА:
РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮНЕСКО.....32

Фетисенко В. О.

НОРМИ «М'ЯКОГО» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ЩОДО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ СФЕРІ.....38

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Коверзнев М. С., Коверзнева Г. П.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ
У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....49

Степаненко К. В.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНОЮ РЕПРЕСАЛІЙ.....57

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

Делінський О. А., Дороніна В. І.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ
ТА СПРИЯННЯ МАЛОМУ Й СЕРЕДНЬОМУ
БІЗНЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ..... 65

Казьмірик Ю. І.

ПРОЦЕДУРА ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У МЕЖАХ ЄВРАЗІЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СОЮЗУ.....	76
---	----

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Chackiewicz Małgorzata

ZWALCZANIE ZJAWISKA PRZESTĘPCZOŚCI W ZAKRESIE PRZEMYTU DÓBR KULTURY.....	85
---	----

Важна К. А.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ КРИМІНАЛЬНОЇ НАУКИ ДО ДЕРЖАВИ.....	92
---	----

МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

Runievich-Yasinska Renata

INTELLIGENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE BALTIC SEA REGION.....	102
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Завгородній В. А.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМОЇ ДУМКИ СУДДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	110
--	-----

Легка О. В.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	119
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Лютий В. Р.

СПІВВІДНОШЕННЯ НЕТТІНГУ ТА ЗАРАХУВАННЯ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ.....	126
---	-----

Розгон О. В.

ЗНАЧЕННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....	135
--	-----

НОТАТКИ

Здано в роботу 07.10.2016. Підписано до друку 14.10.2016.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 16,97. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 1005-58. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон +38 (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.